

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

DÜNDEN BUGÜNE TÜRKÇEDE FİLDEN İSİM YAPMA EKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

GAMZE GÖKÇEK

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ SÜLEYMAN ERATALAY

VAN-2020

KABUL VE ONAY SAYFASI

GAMZE GÖKÇEK tarafından hazırlanan “ DÜNDEN BUGÜNE TÜRKÇEDE FİİLDEN İSİM YAPMA EKLERİ ” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.	
Danışman: Dr. Öğr Üyesi Süleyman ERATALAY Dil Bilimi Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Başkan: Doç. Dr. Veysi SEVİNÇLİ Türk Dili ve Edb. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Üye: Unvanı Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz AKDEMİR Türk Dili ve Edb. Siirt Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Yedek Üye: Doç. Dr. İbrahim TOSUN Türk Dili ve Edb. Tunceli Munzur Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Yedek Üye: Dr. Öğr Üyesi Gülşen TORUSDAĞ Dil BilimiVan Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Tez Savunma Tarihi:	26/11/2020
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum. Prof. Dr. Bekir KOÇLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	

ETİK BEYAN SAYFASI

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. (26.11.2020)

(İmza)
(GAMZE GÖKÇEK)

(Yüksek Lisans Tezi)

Gamze GÖKÇEK

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KASIM, 2020

(DÜNDEN BUGÜNE TÜRKÇEDE FİLDEN İSİM YAPMA EKLERİ)

ÖZET

Bu çalışmada, Orhun Türkçesi döneminden Türkiye Türkçesi dönemine kadar fiilden isim yapma ekleri ele alınmıştır. Çalışma için geniş bir kaynak taraması yapılmıştır. Bunu yaparken konu ile ilgili olan kitaplar, yüksek lisans ve doktora tezleri taranmış olup, ekler ile ilgili yazılan makaleler gözden geçirilmiştir. Her ek “Orhun Türkçesi Dönemi, Uygur Türkçesi Dönemi, Karahanlı Türkçesi Dönemi, Harezm Türkçesi Dönemi, Kıpçak Türkçesi Dönemi, Çağatay Türkçesi Dönemi, Eski Anadolu Türkçesi Dönemi, Osmanlı Türkçesi Dönemi ve Türkiye Türkçesi Dönemi” şeklinde ayrı başlıklara ayrılmış ve işlevlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için ekler örnekler çokça verilerek somut hâle getirilmiştir.

Tezin amacı, fiilden isim yapma eklerini Orhun Türkçesi döneminden Türkiye Türkçesi dönemine kadar getirmek ve eklerin eğer varsa vermiş oldukları anlamları göstermektir.

Bu tezde öncelikli olarak ekler üzerine yapılan çalışmalar incelenmiştir ve söylenen görüşler aktarılmıştır. Daha sonra her bir ek Orhun Türkçesi döneminden Türkiye Türkçesi dönemine kadar örneklerle anlaşılır hâle getirilmiştir ve mümkün olduğunca fazla örnek verilmeye çalışılmıştır. Örnekler Orhun Türkçesi döneminden Türkiye Türkçesi dönemine kadar verildikten sonra her ek için çalışmanın sonunda ilgili ekin eğer mevcutsa farklı işlevlerine de değinilmeye gayret gösterilmiştir.

Tezi bitiminde ise sonuç yazıldıktan sonra söz konusu olan ekler dönemsel olarak bir tablo hâlinde gösterilmiştir. Böylelikle eklerin hangi dönemlerde, ne sıklıkla ve ne şekilde kullanılıp hangi dönemlerde kullanılmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Yapım ekleri, fiilden isim yapma ekleri

Sayfa Sayısı : XXXIII + 260

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ERATALAY

(M.Sc. /Ph. D. Thesis)

Gamze GÖKÇEK

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY

INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

NOVEMBER, 2020

(NOMINALISATION SUFFIXES IN TURKISH FROM PAST TO PRESENT)

ABSTRACT

In this study, the period of the Turkish Orhan Turkey Deriving nouns from verbs to the Turkish period were discussed. An extensive literature review has been made for the study. While doing this, the books, master's and doctoral theses related to the subject were scanned and the articles written about the appendices were reviewed. Each additional "the Turkish Orhan Period, Uighur Turkish Period, Karahan Turkish Period, Harezmi Turkish Period, Kipchak Turkish Period, Cagatay Turkish Period, Old Anatolian Turkish period, the Ottoman Turkish Period and Turkey Turkish Period" shape for better understanding of segregated and functions into separate title the appendices have been concretized by giving a lot of examples.

The aim of this thesis is the Orkhon Deriving nouns from verbs to bring the Turkish period and adds that if Turkey Turkish period show the changes undergone as if they were sound. In the study, primarily the studies on the attachments were examined and the opinions expressed were conveyed. Then each additional period of Turkish Orhan case was brought to the examples understandable to Turkey Turkish period and tried to give as much as possible examples. At the end of the relevant Annex for each additional studies after giving examples from the period of the Turkish period until Turkey Turkish Orhan shown if any effort is made to address these different functions.

At the end of the thesis, after the result was written, the attachments in question were shown as a table periodically. In this way, it was tried to determine how often, in what periods and how and in what periods the attachments were used and not.

Key Words : Derivational suffixes, nominalization suffixes
Quantity of Page : XXXIII + 260
Supervisor : Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ERATALAY

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT	II
İÇİNDEKİLER.....	III
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	XXIX
ÖNSÖZ.....	XXXII
GİRİŞ	1
1. TÜRKÇEDE EKLER, KÖKLER VE İŞLEVLERİ	7
1.1. Kök ve Ek Nedir?.....	7
2. KELİME NEDİR VE TÜRKÇEDE KELİME YAPMA YOLLARI	
NELERDİR?.....	8
2.1. Çekim Ekleri	14
2.2. Yapım Ekleri	15
3. FİİLDEN İSİM YAPMA EKLERİ	17
3.1. -A:	17
3.1.1. Orhun Türkçesi Dönemi.....	18
3.1.2. Uygur Türkçesi Dönemi.....	19
3.1.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi	19
3.1.4. Harezmi Türkçesi Dönemi	19
3.1.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi	19
3.1.6. Çağatay Türkçesi Dönemi.....	19
3.1.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	20
3.1.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi	20
3.1.9. Türkiye Türkçesi Dönemi	20
3.2. -AcAk :.....	21
3.2.1. Orhun Türkçesi Dönemi.....	23

3.2.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	23
3.2.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	23
3.2.4.	Harezm Türkçesi Dönemi	23
3.2.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	23
3.2.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	23
3.2.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	23
3.2.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	24
3.2.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	24
3.3.	-Aç:.....	25
3.3.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	26
3.3.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	26
3.3.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	26
3.3.4.	Harezm Türkçesi Dönemi	26
3.3.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	27
3.3.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	27
3.3.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	27
3.3.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	27
3.3.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	27
3.4.	-AgAn, -AğAn:	28
3.4.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	30
3.4.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	30
3.4.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	30
3.4.4.	Harezm Türkçesi Dönemi	30
3.4.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	30
3.4.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	30
3.4.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	31

3.4.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	31
3.4.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	31
3.5.	-Al:	32
3.5.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	32
3.5.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	32
3.5.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	32
3.5.4.	Harezm Türkçesi Dönemi	33
3.5.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	33
3.5.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	33
3.5.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	33
3.5.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	33
3.5.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	33
3.6.	-AlAk:	34
3.6.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	35
3.6.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	35
3.6.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	35
3.6.4.	Harezm Türkçesi Dönemi	35
3.6.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	35
3.6.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	35
3.6.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	36
3.6.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	36
3.6.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	36
3.7.	-alık	37
3.7.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	37
3.7.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	37
3.7.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	37

3.7.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	37
3.7.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	38
3.7.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	38
3.7.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	38
3.7.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	38
3.7.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	38
3.8.	-Am:	38
3.8.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	39
3.8.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	39
3.8.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	40
3.8.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	40
3.8.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	40
3.8.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	40
3.8.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	40
3.8.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	40
3.8.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	41
3.9.	-AmAç:.....	41
3.9.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	42
3.9.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	42
3.9.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	42
3.9.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	42
3.9.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	42
3.9.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	42
3.9.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	43
3.9.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	43
3.9.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	43

3.10. -AmAk:	43
3.10.1. Orhun Türkçesi Dönemi.....	45
3.10.2. Uygur Türkçesi Dönemi.....	45
3.10.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi	45
3.10.4. Harezmi Türkçesi Dönemi	45
3.10.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi	46
3.10.6. Çağatay Türkçesi Dönemi.....	46
3.10.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	46
3.10.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi	46
3.10.9. Türkiye Türkçesi Dönemi	46
3.11. -AnAk, -nAk:	47
3.11.1. Orhun Türkçesi Dönemi.....	48
3.11.2. Uygur Türkçesi Dönemi.....	48
3.11.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi	48
3.11.4. Harezmi Türkçesi Dönemi	48
3.11.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi	49
3.11.6. Çağatay Türkçesi Dönemi.....	49
3.11.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	49
3.11.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi	49
3.11.9. Türkiye Türkçesi Dönemi	50
3.12. -ArI:.....	50
3.12.1. Orhun Türkçesi Dönemi.....	51
3.12.2. Uygur Türkçesi Dönemi.....	51
3.12.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi	51
3.12.4. Harezmi Türkçesi Dönemi	51
3.12.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi	51

3.12.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	51
3.12.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi.....	51
3.12.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	52
3.12.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	52
3.13.	-ArİI, -ArİU:	52
3.13.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	52
3.13.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	53
3.13.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	53
3.13.4.	Harezm Türkçesi Dönemi	53
3.13.5.	Kıpçak TürkçesiDönemi	53
3.13.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	53
3.13.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	53
3.13.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	54
3.13.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	54
3.14.	-Asİ:	54
3.14.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	55
3.14.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	55
3.14.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	56
3.14.4.	Harezm Türkçesi Dönemi	56
3.14.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	56
3.14.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	56
3.14.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	56
3.14.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	56
3.14.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	56
3.15.	-cA, -çA:.....	57
3.15.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	58

3.15.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	58
3.15.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	58
3.15.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	58
3.15.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	59
3.15.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	59
3.15.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	59
3.15.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	59
3.15.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	59
3.16.	-cAk, -cUk, -çAk, -çUk:.....	60
3.16.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	61
3.16.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	61
3.16.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	61
3.16.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	61
3.16.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	62
3.16.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	62
3.16.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	62
3.16.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	62
3.16.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	62
3.17.	-cAmA:.....	63
3.17.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	63
3.17.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	63
3.17.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	63
3.17.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	64
3.17.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	64
3.17.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	64
3.17.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	64

3.17.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	64
3.17.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	64
3.18.	-cI, -cU, -çI, -çU:.....	65
3.18.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	65
3.18.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	65
3.18.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	66
3.18.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	66
3.18.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	66
3.18.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	66
3.18.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	67
3.18.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	67
3.18.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	67
3.19.	-ç:.....	67
3.19.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	69
3.19.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	69
3.19.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	70
3.19.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	70
3.19.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	70
3.19.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	71
3.19.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	71
3.19.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	72
3.19.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	72
3.20.	-DAçI:	72
3.20.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	73
3.20.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	74
3.20.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	74

3.20.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	74
3.20.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	74
3.20.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	74
3.20.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	74
3.20.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	74
3.20.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	75
3.21.	-DI, -DU, -IntI, -UntU:.....	75
3.21.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	77
3.21.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	77
3.21.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	78
3.21.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	78
3.21.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	78
3.21.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	78
3.21.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	78
3.21.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	79
3.21.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	79
3.22.	-Dİk, -DÖk, -DUk:	80
3.22.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	82
3.22.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	82
3.22.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	82
3.22.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	82
3.22.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	82
3.22.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	82
3.22.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	83
3.22.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	83
3.22.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	83

3.23. -GA:	84
3.23.1. Orhun Türkçesi Dönemi	85
3.23.2. Uygur Türkçesi Dönemi	86
3.23.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi	86
3.23.4. Harezmi Türkçesi Dönemi	86
3.23.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi	86
3.23.6. Çağatay Türkçesi Dönemi	87
3.23.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	87
3.23.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi	87
3.23.9. Türkiye Türkçesi Dönemi	87
3.24. -GAç:	88
3.24.1. Orhun Türkçesi Dönemi	89
3.24.2. Uygur Türkçesi Dönemi	89
3.24.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi	89
3.24.4. Harezmi Türkçesi Dönemi	89
3.24.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi	89
3.24.6. Çağatay Türkçesi Dönemi	90
3.24.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	90
3.24.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi	90
3.24.9. Türkiye Türkçesi Dönemi	90
3.25. -GAk, -ØAk, -gUk:	91
3.25.1. Orhun Türkçesi Dönemi	93
3.25.2. Uygur Türkçesi Dönemi	93
3.25.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi	94
3.25.4. Harezmi Türkçesi Dönemi	94
3.25.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi	95

3.25.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	95
3.25.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi.....	95
3.25.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	96
3.25.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	96
3.26.	-GAn, -ØAn:	97
3.26.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	99
3.26.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	99
3.26.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	99
3.26.4.	Harezm Türkçesi Dönemi	100
3.26.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	100
3.26.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	100
3.26.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	101
3.26.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	101
3.26.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	101
3.27.	-GI, -GU:	103
3.27.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	103
3.27.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	104
3.27.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	104
3.27.4.	Harezm Türkçesi Dönemi	105
3.27.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	106
3.27.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	106
3.27.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	106
3.27.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	107
3.27.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	107
3.28.	-GIç, -GUç:	108
3.28.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	109

3.28.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	109
3.28.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	109
3.28.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	110
3.28.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	110
3.28.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	110
3.28.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	110
3.28.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	110
3.28.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	111
3.29.	-gUçI, IçI, -UçU, -IçI, -UçU:	111
3.29.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	112
3.29.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	113
3.29.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	113
3.29.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	113
3.29.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	114
3.29.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	114
3.29.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	114
3.29.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	116
3.29.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	117
3.30.	-GIn, -GUN:	118
3.30.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	119
3.30.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	119
3.30.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	119
3.30.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	119
3.30.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	120
3.30.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	120
3.30.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	120

3.30.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	121
3.30.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	121
3.31.	-gUlUk:	123
3.31.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	123
3.31.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	124
3.31.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	124
3.31.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	124
3.31.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	124
3.31.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	125
3.31.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	125
3.31.8.	Osmanlı TürkçesiDönemi	125
3.31.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	125
3.32.	-GUr:	125
3.32.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	126
3.32.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	126
3.32.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	126
3.32.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	126
3.32.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	126
3.32.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	126
3.32.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	126
3.32.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	127
3.32.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	127
3.33.	-I, -U:.....	127
3.33.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	128
3.33.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	129
3.33.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	129

3.33.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	129
3.33.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	130
3.33.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	130
3.33.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	130
3.33.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	131
3.33.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	131
3.34.	-İç, -Uç:	132
3.34.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	133
3.34.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	133
3.34.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	133
3.34.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	133
3.34.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	133
3.34.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	133
3.34.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	133
3.34.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	134
3.34.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	134
3.35.	-(İ)mlİ, -(U)mlU:.....	134
3.35.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	134
3.35.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	134
3.35.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	135
3.35.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	135
3.35.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	135
3.35.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	135
3.35.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	135
3.35.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	135
3.35.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	135

3.36. -l, -(I)l, -(U)l :.....	136
3.36.1. Orhun Türkçesi Dönemi.....	136
3.36.2. Uygur Türkçesi Dönemi.....	137
3.36.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi	137
3.36.4. Harezm Türkçesi Dönemi	138
3.36.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi	138
3.36.6. Çağatay Türkçesi Dönemi.....	138
3.36.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	138
3.36.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi	139
3.36.9. Türkiye Türkçesi Dönemi	139
3.37. -m, -(I)m, -(U)m:.....	140
3.37.1. Orhun Türkçesi Dönemi.....	140
3.37.2. Uygur Türkçesi Dönemi.....	141
3.37.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi	142
3.37.4. Harezm Türkçesi Dönemi	142
3.37.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi	143
3.37.6. Çağatay Türkçesi Dönemi.....	144
3.37.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	144
3.37.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi	145
3.37.9. Türkiye Türkçesi Dönemi	145
3.38. -mA:	145
3.38.1. Orhun Türkçesi Dönemi.....	147
3.38.2. Uygur Türkçesi Dönemi.....	147
3.38.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi	148
3.38.4. Harezm Türkçesi Dönemi	148
3.38.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi	148

3.38.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	148
3.38.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi.....	148
3.38.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	149
3.38.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	149
3.39.	-mAcA:.....	150
3.39.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	151
3.39.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	151
3.39.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	151
3.39.4.	Harezm Türkçesi Dönemi	151
3.39.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	152
3.39.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	152
3.39.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	152
3.39.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	152
3.39.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	152
3.40.	-mAç, -bAç:.....	153
3.40.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	155
3.40.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	155
3.40.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	155
3.40.4.	Harezm Türkçesi Dönemi	155
3.40.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	155
3.40.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	155
3.40.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	156
3.40.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	156
3.40.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	156
3.41.	-mAk, -mAkIIK:.....	157
3.41.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	159

3.41.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	159
3.41.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	160
3.41.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	160
3.41.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	160
3.41.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	160
3.41.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	161
3.41.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	162
3.41.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	162
3.42.	-mAl:	163
3.42.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	164
3.42.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	164
3.42.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	164
3.42.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	164
3.42.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	164
3.42.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	164
3.42.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	164
3.42.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	165
3.42.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	165
3.43.	-mAlI:	165
3.43.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	166
3.43.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	166
3.43.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	166
3.43.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	166
3.43.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	166
3.43.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	166
3.43.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	166

3.43.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	166
3.43.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	167
3.44.	-mAn:	167
3.44.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	168
3.44.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	168
3.44.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	168
3.44.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	169
3.44.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	169
3.44.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	169
3.44.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	169
3.44.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	169
3.44.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	170
3.45.	-mAZ, -mAZlık:.....	170
3.45.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	171
3.45.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	171
3.45.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	171
3.45.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	171
3.45.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	172
3.45.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	172
3.45.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	172
3.45.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	172
3.45.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	172
3.46.	-mIk, -mUk:	173
3.46.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	174
3.46.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	174
3.46.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	174

3.46.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	174
3.46.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	174
3.46.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	174
3.46.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	174
3.46.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	175
3.46.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	175
3.47.	-mİr,-mUr:	175
3.47.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	176
3.47.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	176
3.47.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	176
3.47.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	176
3.47.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	176
3.47.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	176
3.47.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	177
3.47.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	177
3.47.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	177
3.48.	-mİş,-mUş:	177
3.48.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	178
3.48.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	178
3.48.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	179
3.48.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	179
3.48.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	179
3.48.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	179
3.48.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	179
3.48.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	179
3.48.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	180

3.49.	-n, -(I)n, -(U)n:	181
3.49.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	181
3.49.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	182
3.49.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	182
3.49.4.	Harezm Türkçesi Dönemi	182
3.49.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	183
3.49.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	183
3.49.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	183
3.49.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	184
3.49.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	184
3.50.	-nçİg :	185
3.50.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	185
3.50.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	185
3.50.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	186
3.50.4.	Harezm Türkçesi Dönemi	186
3.50.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	186
3.50.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	186
3.50.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	186
3.50.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	186
3.50.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	186
3.51.	-p, -(I)p, -(U)p:	187
3.51.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	188
3.51.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	188
3.51.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	188
3.51.4.	Harezm Türkçesi Dönemi	189
3.51.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	189

3.51.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	189
3.51.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi.....	189
3.51.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	189
3.51.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	189
3.52.	-pAk:	190
3.52.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	190
3.52.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	190
3.52.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	190
3.52.4.	Harezm Türkçesi Dönemi	190
3.52.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	190
3.52.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	190
3.52.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	191
3.52.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	191
3.52.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	191
3.53.	-r, -Ar, -Ir, -Ur:.....	191
3.53.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	192
3.53.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	192
3.53.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	192
3.53.4.	Harezm Türkçesi Dönemi	193
3.53.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	193
3.53.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	193
3.53.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	193
3.53.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	194
3.53.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	194
3.54.	-sAk:.....	195
3.54.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	195

3.54.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	196
3.54.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	196
3.54.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	196
3.54.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	196
3.54.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	196
3.54.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	196
3.54.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	196
3.54.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	197
3.55.	sAl:.....	197
3.55.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	198
3.55.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	198
3.55.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	199
3.55.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	199
3.55.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	199
3.55.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	199
3.55.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	199
3.55.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	199
3.55.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	199
3.56.	-sIk, -sUk, -sIØ, -sUØ:.....	200
3.56.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	200
3.56.2.	Uygur TürkçeSi Dönemi	201
3.56.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	201
3.56.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	201
3.56.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	201
3.56.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	201
3.56.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	201

3.56.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	201
3.56.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	202
3.57.	-ş, -(I)ş, -(U)ş:	202
3.57.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	204
3.57.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	205
3.57.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	205
3.57.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	206
3.57.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	207
3.57.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	207
3.57.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	207
3.57.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	209
3.57.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	209
3.58.	-t, -(I)t, -(U)t:.....	210
3.58.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	211
3.58.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	211
3.58.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	211
3.58.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	212
3.58.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	212
3.58.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	212
3.58.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	212
3.58.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	214
3.58.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	214
3.59.	-v, -Av, -Iv, -Ov, -Uv:	215
3.59.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	216
3.59.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	216
3.59.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	216

3.59.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	216
3.59.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	216
3.59.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	217
3.59.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	217
3.59.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	217
3.59.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	217
3.60.	-vAn:	218
3.60.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	218
3.60.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	218
3.60.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	218
3.60.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	218
3.60.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	218
3.60.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	219
3.60.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	219
3.60.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	219
3.60.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	219
3.61.	-vUk:	219
3.61.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	220
3.61.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	220
3.61.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	220
3.61.4.	Harezmi Türkçesi Dönemi	220
3.61.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	220
3.61.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	220
3.61.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	220
3.61.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	220
3.61.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	221

3.62.	-vul, -avul :	221
3.62.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	221
3.62.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	221
3.62.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	221
3.62.4.	Harezm Türkçesi Dönemi	222
3.62.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	222
3.62.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	222
3.62.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	222
3.62.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	222
3.62.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	222
3.63.	-yIk, -yUk, -G, -ØIG, -ØUG:	223
3.63.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	226
3.63.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	228
3.63.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	231
3.63.4.	Harezm Türkçesi Dönemi	233
3.63.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	233
3.63.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	234
3.63.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	235
3.63.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	239
3.63.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	239
3.64.	-z, -Az, -Iz, -Uz:	240
3.64.1.	Orhun Türkçesi Dönemi.....	241
3.64.2.	Uygur Türkçesi Dönemi.....	242
3.64.3.	Karahanlı Türkçesi Dönemi	242
3.64.4.	Harezm Türkçesi Dönemi	242
3.64.5.	Kıpçak Türkçesi Dönemi	243

3.64.6.	Çağatay Türkçesi Dönemi.....	243
3.64.7.	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi.....	243
3.64.8.	Osmanlı Türkçesi Dönemi	243
3.64.9.	Türkiye Türkçesi Dönemi	243
SONUÇ VE ÖNERİLER.....		245
ÇİZELGELER DİZİNİ		247
KAYNAKLAR		252
ÖZGEÇMİŞ		
TEZ ORJİNALLİK RAPORU		

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar

Açıklamalar

AA

Adalet Ağaoğlu

AAÇ

Ahvâl-i Anapa ve Çerkes

AH

Atabetü'l Hakayık

AHT

Ahmet Hamdi Tanpınar

AI

Ahval-i Erkan-ı Devlet ve İdare-i Umur-ı

Saltanat

AMT

Acâibü'l-Mahlûkat Tercümesi

AY

Altun Yaruk

BH

Bahrü'l-Hakâyık

BN

Babur-nâme

BKY

Bilge Kağan Yazıtı

C

Cilt

CC

Codex Comanicus

ÇBH

Çeştani Bey Hikâyesi

ÇGT

Çağatayca Gülistan Tercümesi

D

Doğu

DKH

Dede Korkut Hikâyeleri

DLT

Divan-ı Lugati'd Türk

DN

Düşnâme

DPKAM

Daşakarmapathâvadānamālā

DTN

Dresten

G

Güney

HAT

Hasan Ali Toptaş

HB

Heşt Behişt

HŞ

Hüsrev ü Şirin

HU

Huastuanift

IB

İrk Bitig

İN

İskender-nâme

İP	İskender Pala
İT	İzzî Tarihi
KB	Kutadgu Bilig
KCN	Kitâb-ı Cihan-Nümâ
KÇ	Küli Çor
KE	Kısasü'l-Enbiya
KEÂ	Kitâb-ı Esrârü'l- 'Ârifîn
KEMŞ	Kitâb-ı Evsâf-ı Mesâcid-i'ş-Şerife
KG	Kitab-ı Gunya
KH	Kavânîn-i Âl-i Osmân Der-Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân
KİLA	Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk
KT	Kemal Tahir
KTY	Kül Tigin Yazıtı
LE	Letâyifnâme
ME	Mukaddimetü'l- Edeb
MG	Munyetu'l-Ğuzât
MMH	Muhammed Mahdi Han
MN	Mecalisü'n-Nefa'is
MRN	Miraçname
MRZN	Marzubânnâme
N	Nevayî
NF	Nehcü'l – Ferâdis
OP	Orhan Pamuk
OY	Ongin Yazıtı
PN	Pend-nâme
s.	Sayfa
SA	Sabahattin Ali
SN	Süheyl ü Nevbahar
ST	Subhî Târihi
SY	Sekiz Yükmek
TC	Tarih-i Cevdet

TN	Tıbb-ı Nebevî
TP	Târîh-i Peçevî
TY	Tonyukuk Yazıtı
TTY	Taryat Yazıtı
TZ	Ettuhfet-üz-Zekiyyefil-Lugat-it-Türkiyye
UAY	Uygurca Altun Yaruk
ÜM	Üç Medeniyet
VRM	Vâkı'ât-ı Rûz-Merre
VSC	Vâkı'ât-ı Sultân Cem
YED	Yunus Emre Divanı
YK	Yaşar Kemal
YZ	Yusuf u Zeliha

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın başlangıcında dilin tanımına, Türkçe'nin dünya dilleri arasındaki yerine, kök ve ekin ne olduğuna, kelimenin tanımına ve Türkçede kelime yapma yollarına, çekim ekleri ve yapım eklerine değinilmiştir. Daha sonra fiilden isim yapan ekler, Orhun Türkçesi döneminden ele alınarak Türkiye Türkçesi dönemine kadar getirilmiştir. Yani ekler, “Orhun Türkçesi Dönemi, Uygur Türkçesi Dönemi, Karahanlı Türkçesi Dönemi, Harezm Türkçesi Dönemi, Kıpçak Türkçesi Dönemi, Çağatay Türkçesi Dönemi, Eski Anadolu Türkçesi Dönemi, Osmanlı Türkçesi Dönemi ve Türkiye Türkçesi Dönemi” şeklinde başlıklandırılarak ayrı ayrı ele alınıp incelenmiştir. Ekler üzerine yapılan görüşler, çalışmalar ele alınmış olup, her ek için örnekler verilmiş ve örnekler de konunun daha iyi anlaşılabilmesi için mümkün olduğunca zengin tutulmaya çalışılmıştır. Eklerin fiilden isim yapma dışında varsa farklı işlevlerine de değinilmiştir.

Böyle bir tez konusunu seçmemizin nedeni bütün fiilden isim yapma eklerini birarada toplamaktır.

Başta böyle güzel ve keyifli bir konuyu bana öneren ve çalışmam boyunca benden maddî manevî hiçbir desteğini esirgemeyen, beni tez konusunda daima cesaretlendiren, tecrübesi ve bilgisiyle ufkumu genişleten çok kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ERATALAY'a sonsuz teşekkür ederim. Gerek lisans gerekse yüksek lisans dönemimde engin bilgileriyle beni daima aydınlatan değerli hocam Doç. Dr. Veysi SEVİNÇLİ'ye çok teşekkür ederim. Öğrencilerine her zaman bir anne şefkati ile yaklaşan, onların sorunlarını dinleyip sıkıntılarını paylaşan, yoğun olmasına rağmen öğrencilerine ve tabi bana zaman ayıran, aynı zamanda kaynak sıkıntısı yaşamama engel olan değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Sevda ERATALAY'a çok teşekkür ederim. Bana evladı gibi sahip çıkan ve desteklerini her zaman üzerimde hissettiğim değerli hocam Doç. Dr. Bekir KOÇLAR'a sonsuz teşekkür ederim. Gerek eğitim gerekse özel hayatımda ailemin bütün yükünü taşıyan, hayatımda ayrı bir yere sahip olan üç insana annem Sayime GÖKÇEK'e, değerli abim Civan GÖKÇEK'e ve kız kardeşim Tuğçe GÖKÇEK'e teşekkürü bir borç bilirim. Arkadaşım, kardeşim Ceylan ARSLANOĞLU'na ve kıymetli kuzenim

Kübra GÖKÇEK'e çok teşekkür ederim. Dünyalar tatlısı olan yeğenim Yalın Yamaç GÖKÇEK'e sevgilerimle.

GİRİŞ

Şimdiye kadar yapım ekleri üzerine birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Bunlar, Selma Gülsevin'in yüksek lisans tezi olarak hazırlamış olduğu “(Kâmûs-ı Türkî'ye Göre) Türkçede Fiilden İsim Yapan Ekler ve Kullanılışları”, H. Hüseyin Şahin'in yüksek lisans tezi olan “Türkçede +CI/+CU İsimden İsim Yapım Eki”, Sunay Dilek'in yüksek lisans tezi “Eski Anadolu Türkçesinde İsimden Fiil Fiilden Fiil Yapma Ekleri ve Fonksiyonları”, Gamze Yıldırım'ın yüksek lisans tezi “Türkçede Benzerlik, Eşitlik İfade Eden İsimden İsim Yapma Ekleri” ve Hatice Dönmez'in yüksek lisans tezi olan “(Kâmûs-ı Türkî'ye Göre) Türkçede Fiilden Fiil Yapan Ekler ve Kullanılışları” isimli çalışmalardır. Bunun yanı sıra birçok makaleden de bahsedilebilir. Bunlara sayıca fazla oldukları için kaynakçada yer verilmiştir. Bu tez de yazılırken fiilden isim yapma ekleri üzerine yapılmış olan bütün çalışmalar taranmış ve bunlardan yararlanılmıştır. Tezin amacı, fiilden isim yapma eklerini bir arada toplamaktır. Tez yazılırken şöyle bir yöntem kullanılmıştır: Öncelikle dilin tanımına, özelliklerine, dil üzerine söylenmiş olan görüşlere, dilin kültür ile olan ilişkisine değinilmiştir. Daha sonra Türkçe'nin dünya dilleri arasındaki yeri ele alınmıştır. Kök, ek kavramları üzerinde durulduktan sonra kelimenin tanımına ve Türkçede kelime yapma yollarına yer verilmiştir. Sonrasında ise çekim ekleri ve yapım ekleri hakkında bilgiler verilerek yapım eklerinin alt başlığında yer alan fiilden isim yapma eklerine değinilmiştir. Bu tezde fiilimsiler dışarıda tutularak 64 tane fiilden isim yapma eki tespit edilmiştir. Fiilimsi eklerinin dışarıda tutulmasının nedeni, görev olarak değil de sözcük düzeyinde başlı başına isim yapan ekleri ele alma isteğinden kaynaklanmaktadır. Fiilden isim türeten ekler üzerine yapılan çalışmalara ve söylenen görüşlere değinildikten sonra “Orhun Türkçesi Dönemi, Uygur Türkçesi Dönemi, Karahanlı Türkçesi Dönemi, Harezmi Türkçesi Dönemi, Kıpçak Türkçesi Dönemi, Çağatay Türkçesi Dönemi, Eski Anadolu Türkçesi Dönemi, Osmanlı Türkçesi Dönemi ve Türkiye Türkçesi” şeklinde başlıklar her ek için ayrı ayrı verilmiştir ve eklerin daha iyi anlaşılabilmesi için mümkün olduğunca fazla örnek vermeye çalışılmıştır. Bütün eklerin, “Türkiye Türkçesi Dönemi” başlığından sonra ayrı bir satırbaşı yapılarak eğer varsa farklı fonksiyonlarına değinilmiş ve örnekler verilmiştir. Eklerin bizce çıkarmış olduğu anlamlar varsa bunlara da yer verilmiştir. Tezin sonunda sonuç yazıldıktan sonra

ekler bir tablo şeklinde verilmiş, hangi ekin hangi dönemlerde bulunup bulunmadığı bu tabloda gösterilmiştir. Eklerin bir tablo şeklinde verilmesindeki amaç ise, tezi inceleyen biri için bu tablonun kolaylık sağlayacağını düşünülmesidir.

Tezde kendimizce yaptığımız çeviriler italik olarak gösterilmiştir. (*) işaretiyle gösterilen yerler ise Talat Tekin'e aittir. O, gramer kitabında kelimenin kökünü belirtirken bu işaret sistemini kullandığı için buna bu tezde de aynı şekilde yer verilmiştir.

Bu tez yazılırken hangi dönemde hangi sözlüklerin kullanıldığına bakılacak olursa; Orhun Türkçesi dönemi için Talat Tekin'in ***Orhun Türkçesi Grameri*** adlı kitabının sözlük bölümünden; Uygur Türkçesi dönemi için Ahmet Caferoğlu'nun ***Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*** isimli kitabından ve Kemal Eraslan'ın ***Eski Uygur Türkçesi Grameri*** isimli kitabının sözlük bölümünden; Karahanlı Türkçesi dönemi için Necmettin Hacıeminoğlu'nun ***Karahanlı Türkçesi Grameri*** isimli kitabının sözlük bölümünden ve Emek Üşenmez'in ***Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*** isimli çalışmasından; Harezm Türkçesi dönemi için Menşure Aşçı'nın ***Harezm Türkçesinde Söz Yapımı*** isimli çalışmasının sözlük kısmından; Kıpçak Türkçesi dönemi için Recep Toparlı, Hanifi Vural ve Recep Kıraatlı tarafından hazırlanmış olan ***Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*** isimli kitaptan; Çağatay Türkçesi dönemi için Mehmet Turgut Berbercan'ın ***Çağatayca Gülistan Tercümesi*** isimli çalışmanın sözlük kısmından; Eski Anadolu Türkçesi dönemi için Erol Öztürk'ün ***Eski Anadolu Türkçesi El Kitabı*** isimli kitabının sözlük kısmından; Osmanlı Türkçesi dönemi için Ferit Devellioğlu tarafından hazırlanmış olan ***Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*** isimli kitabından, Türkiye Türkçesi Dönemi için ise ***Türk Dil Kurumu Sözlüğü***'nden yararlanılmıştır.

Dil üzerine şimdiye kadar birçok kişi çeşitli tanımlamalarda bulunmuştur. Burada sadece birkaç tanımlama üzerinde durulacak olursa, Banguoğlu dilin insanların isteklerini, dertlerini anlatmak amacıyla kullanmış oldukları sesli işaretler sistemi olduğunu; Korkmaz, dilin bazı kurallarının olduğunu ve bu kurallar çerçevesinde varlığını sürdürdüğünü, insanın iç ve dış dünyası arasında bağlantıyı sağlayan araçların en önemlisi olduğunu ve nesilden nesile aktarılabilen toplumsal bir kurum olduğunu; Ergin, dilin, insanlar arasında anlaşmayı sağladığını, bazı

kurallar çerçevesinde varlığını devam ettirdiğini, ne zaman meydana geldiğinin bilinmediğini ve seslerden oluştuğunu aktarır. Genel bir kabul olarak Muharrem Ergin'in dili tanımlamasından yola çıkılacak olursa, dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlar. İnsanlar, hislerini, bir konu hakkındaki düşüncelerini, acılarını, dertlerini, kederlerini, mutluluklarını, heyecanlarını, ihtiyaçlarını yani kısacası her şeyini hep dil aracılığı ile birbirleriyle paylaşırlar. Tanışınca, tartışınca, aralarındaki sorunları çözünce dil denilen vasıtaya başvurma ihtiyacı duyarlar. Dil vasıtasıyla birbirlerine duygu, düşünce, görüş bildirirler. Elbetteki insanlar sadece konuşarak anlaşmazlar. İletişimin sağlandığı farklı unsurlar da vardır. Konuşmanın dışında iletişim ilkel dönemlerde dumanla sağlanmaktaydı. Bunun dışında jest ve mimiklerle, el ve kol hareketleriyle, hatta ısıklık ile bile iletişim insanlar arasında sağlanabilmektedir. Ancak dil, en önemli ve en vazgeçilemez iletişim unsurudur. Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlar ve bunu yaparken de bir araç işlevi görür. Ancak bu, insanların istedikleri şekilde müdahale edebilecekleri veya yönlendirebilecekleri bir araç değildir. Aksine insanlar dilin kurallarına uymak zorundadırlar. Bunu daha anlaşılır bir hâle getirmek için Muharrem Ergin *at* ve *otomobil* örneğini vererek atın da otomobilinde birer vasıta olduğunu, insanların otomobili istedikleri şekilde kullanabileceğini, ona istediği biçimi verebileceğini ancak ata istediği şekilde hükmedemeyeceğini, onu istediği gibi kullanamayacağını hatta atın korktuğu yerde ona bir adım dahi atılamayacağını söyler. Çünkü burada otomobil sûni yani yapay bir vasıta iken at tabîi yani doğal bir vasıta görevi görür. Dolayısıyla dil de anlaşmayı sağlayan bir vasıttır. Ancak o tabîi yani doğal bir vasıttır.

Dil, durağan değil aksine dinamik yani canlı bir yapıya sahiptir. Başka bir deyişle dil, sürekli gelişme ve değişim gösterir. Dilde bazı unsurlar kullanılmadığından dolayı kaybolurken bazı unsurlar ise ihtiyaçlara göre değişme ve yenilenme gösterir. Bu gelişme veya değişimler bir toplumun konuştuğu dilin kuralları çerçevesinde şekillenir. Bir toplumda bulunan dildeki gelişmeden veya değişmeden bahsedilirken elbetteki yeni meydana çıkmış olan kavramları karşılamak üzere sözcük uydurmak veya başka dillerden sözcükleri ödünç almak kastedilmemektedir. Aksine bu, dilin kendi içerisinde barındırdığı kurallar çerçevesinde yapılır. Dilin kendince birtakım kuralları vardır ve dil bu kurallar çerçevesinde gelişir. Dil, kendi kurallarına uymayan bir sözcüğü asla bünyesinde

barındırmaz. Dilin zenginleşerek yeni kavramlara karşılık bulması gereklidir. Fakat bu, dilin kurallarından uzak kalarak yapılamaz.

Dil, insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanlar anlamak için dile ihtiyaç duymuşlardır. Dilin ne zaman ortaya çıktığı hakkında fikir sahibi değiliz. Ergin de dilin ne zaman ortaya çıktığının bilinmediğini ve anlamaya vesile olan bir sistem olduğunu söyler. Yani dil ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle beraber insanlar arasında bir gizli anlaşmayı sağlar. İnsanlar sanki dil üzerinde önceden anlaşmış gibidirler. Her ne kadar Ergin dilin seslerden örülü olduğunu söylese de dil, yalnızca ağızdan çıkan seslerden örülü değildir. Toplumların binlerce yıllık deneyimlerinin, birikimlerinin sonucu olarak ortaya çıkmış köklü bir sistemdir. Bu sistemde bir anlam taşıyan seslerin, jestlerin, mimiklerin, işaretlerin bütünü yer alır. Yani dil denilen yapıyı ses, biçim ve anlam meydana getirir. Dil, toplumların binlerce asırlık deneyimleri, birikimleriyle ortaya çıkmıştır. Toplumların dünyayı algılama şekilleri birbirinden farklıdır. Dolayısıyla toplumların dili de farklıdır. Kişi dünyaya geldiğinde hangi toplumda bulunuyorsa o toplumun dilini benimseyecektir. Eğer bir İngiliz ailede doğmuş ve büyümüşse İngilizce'yi yahut bir İspanyol ailede doğmuşsa İspanyolca'yı benimseyecektir. Dolayısıyla dil, doğuştan getirilmez aksine sonradan kazanılır. Bir milletin bütün bireyleri tarafından canlı veya cansız olan bütün varlıklar ve bunların meydana getirdiği duygular, düşünceler, durumlar ve hareketler aynı sesler ile ifade edilir. Örnek verilecek olursa, bütün Türkler taşla “taş”, masaya “masa”, kaleme “kalem” derler. Ancak her toplumun dünyayı algılayış şekli birbirinden farklıdır. Bundan dolayı her toplumun dili de farklılık gösterir. Dolayısıyla toplumlar hareketleri, duyguları, düşünceleri vb. ifade etmek için farklı sözcükler kullanırlar. Mesela Türkler taşla “taş” derken, Araplar “hacer”, Farslar ise “seng” derler.

Dil, içerisinde kültürü, geleneği, göreneği ve daha birçok unsuru barındırır. Canlı bir varlık olarak dil, geçmişten günümüze ve günümüzden sonra bile kültürler arasında bir köprü işlevi görür. Mensubu bulunduğu millete, kültüre ait unsurları gelecek nesillere aktarır. Dil, içinde bulunduğu kültürün yaşam biçimini, dünyaya bakış açısını ve daha birçok şeyi hakkında bilgiler verir. Bütün diller mensubu oldukları toplumun yapısına göre şekillenir. Bakıldığı zaman her milletin kullandığı

dil kendi ismiyle adlandırılır diller adlandırılacağı zaman millet isimlerinin sonuna -ca, -ce, -ça, -çe eklerinden biri getirilir. Bu, bir toplumu millet yapan unsurların başında yine dilin geldiğinin bir göstergesidir. Bir dilin varolabilmesi için sese ihtiyaç vardır. Çünkü iletişim seslerle sağlanmaktadır. Seslerin yazı dilindeki karşılığına harf denir. Harfler sözcükleri, sözcüklerde cümleleri meydana getirir.

Günümüzde dünya üzerinde kaç dilin hâlâ konuşulduğunu yani varlığını devam ettirdiğini net bir sayı ile vermek oldukça zordur. Ancak yeryüzünde mevcut olan toplum sayısınıca dilin var olduğu bilinmektedir. Her dil kendi toplumunca ne kadar önemliyse Türkçe de o derece önemli bir yere sahiptir. Bir dilde kelime hazinesi ne kadar çok ise bu, o dilin gelişmişliğinin bir göstergesidir. Bu yüzden Türkçe de oldukça zengin ve üretken bir dildir. Dünyada ne kadar millet varsa o kadar da dil var demektir. Yeryüzünde diller her ne kadar birbirinden ayrı ise de aralarında birtakım yakınlıklar ve benzerlikler mevcuttur. Bu noktada dil aileleri ve dillerdeki yapı devreye girer. Yani yeryüzünde bulunan diller yakınlık ve benzerliklerine göre dil aileleri (köken bakımında diller) ve yapı bakımından diller şeklinde ikiye ayrılır. Köken bakımından birbirine yakın olan diller dil ailelerini meydana getirir. Yapı bakımından diller ise tek heceden oluşan diller, eklemeli olan diller ve çekimli diller şeklinde üçe ayrılır. Yeryüzünde mevcut olan diller arasında Türkçe, Ural-Altay dillerinin Altay kolunda bulunur ve son ekli bir dildir. Eklemeli olan dillerde yeni sözcükler yapmak bayağı kolaydır. Bu bakımdan Türkçe, yeni sözcükler türetmek için oldukça elverişlidir.

Lars Johanson, Türkçe'nin özelliklerini 46 başlık hâlinde aktarır. Ancak burada sadece birkaçı üzerinde durulacaktır.

1. Son Ekler: Johanson, bağımlı birliklerin sona gelen türden olduğunu yani sonek olduklarını; önek, içek veya değiştirilebilir birlikler olmadıklarını aktarır. Bunun, Türkçe'nin Altay, Ural ve Dravit dilleriyle paylaştığı bir yapı özelliği olduğunu belirttikten sonra, Greenberg tarafından tespit edilen tipolojik düzenliliklere göre, isim çekiminin ve fiil çekiminin soneklere yapılmasının sola doğru dallanmış olan söz dizimiyle paralellik gösterdiğini zikreder.

2. Morfolojik Açıdan Pek Ayrılmamış Sıfat Kategorisi: Sıfat kategorisinin, morfolojik açıdan sözcük türü olarak ilişki dillerinin çoğuna göre daha az ayrıldığını söyler.
3. Temel Sayılardan Sonra Teklik: Sadece sınırlı derecede uyumluluk görülmesi, aynı zamanda çokluğun, temel sayılar gibi miktar bildiren unsurlar tarafından gösterilmesi durumunda olduğu gibi, ekle gösterilmemesi anlamına da geldiğini belirterek Türkiye Türkçesinde *üç kuş* örneğini verir.
4. İlgî Hâliyle Belirlilik: Benzer bir biçimde bazı Türk dillerinde, ilgi hâli almış olan öznelerin de belirliliğe işaret edebileceğini belirtir.
5. Tek Ünlülere Eğilim: Tek olan ünlülere eğilimin ya da çift ünlülerden kaçınmanın Türkçe'nin tipik bir özelliği olduğunu zikreder.
6. Ünlü Uzunluğu: Bugünkü Türk dillerinin çoğu için anlam ayırıcı ünlü uzunluğunun tipik olmadığını ve uzun ünlülerin çoğu durumda büzülme sonucu ortaya çıktığını aktarır.
7. Kelime Başı Seslerdeki Sınırlılık: Başta akıcı olan ünsüzlerin eksikliğinin ve az sayıda sızıcı ünsüzün bulunmasının Türkçe sözcükler için karakteristik olduğunu ve özellikle l,m,n,r,z'nin tipik olmadığını söyler.
8. Ses Uyumu: Fonolojik niteliklerin ek hecelerinde sistematik bir şekilde ortadan kaldırılması anlamındaki ses uyumu yönünde güçlü bir eğilimin, Türkçe için tipik olduğunu belirterek eğilimin çoğu zaman, bir sözcüğün ünlülerinin artlık-önlük ve kısmen düzlük-yuvarlaklık açısından uyumlu olmaları biçiminde ifadesini bulduğunu aktarır.
9. Ünsüz Benzeşmesi: Bütün Türk dillerinde -bazılarında yüksek derecede- komşu ünsüzlerin benzeşmesi eğiliminin olduğunu belirttikten sonra Kazakçada at+çokluk (-lar, vb.) olması sonucunda *attar* olduğunu zikreder (2014:37-47).

1. TÜRKÇEDE EKLER, KÖKLER VE İŞLEVLERİ

1.1. Kök ve Ek Nedir?

Kök, bir sözcüğün parçalanamayan anlamlı en küçük parçasıdır. Ses veya seslerden oluşur. Tek sestten ibaret olan kökler bulunduğu gibi (ki buna çok az rastlanır), birden fazla sestten oluşan kökler de mevcuttur. Herhangi bir sözcüğün köküne bakılacağı zaman onun anlamlı olan en küçük parçasına bakmak gerekir. Kökler, isim ve fiil kökleri olmak üzere ikiye ayrılır. Varlıkları karşılayan köklere *isim kökü*, varlıkların hareketlerini karşılayan köklere ise *fiil kökü* denir. Kökler yalnız başlarına ya da eklerle birleşerek kullanılırlar. Bir sözcük, köklerine veya eklerine ayrılabilir. Fakat kökler en küçük parçalardır. Dolayısıyla kökleri kendi içlerinde parçalamak mümkün değildir. Böyle bir durumda anlamsız olan biçimler meydana gelir. Kök dediğimiz en küçük parçalar tek başlarına kullanılabilecekleri gibi, yapım ve çekim ekleriyle genişletilerek de kullanılabilirler. Yapım ekleri ile genişletilmiş olan kökler sözcüklerin gövdelerini oluştururlar. Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesinde köklerin ister *o* zamirinde olduğu gibi ender görülen tek bir sestten, ister birkaç sesin birleşmesinden oluşmuş olsun genellikle tek heceli olduklarını söyler. Bunların hece yapılarının da sesler bakımından

- Bir ünlü, bir ünsüz → at-, ok
- Bir ünsüz, bir ünlü → ye-, bu
- Bir ünsüz, bir ünlü, bir ünsüz → yut-, gök
- Bir ünlü, bir ünsüz, bir ünsüz → yırt-, sırt
- Bir ünsüz, bir ünlü, bir ünsüz, bir ünsüz → çarp-, borç” şeklinde

sıralandığını belirtir.

Korkmaz, Türkiye Türkçesinde birden fazla heceden meydana gelen köklerin de bulunduğunu fakat bunların sayılarının çok az olduğunu aktarır. Birden fazla heceli olan köklerin dilin eski dönemlerine götürüldükleri zaman (getir- < kel-tür-, otur- < ol-tur- gibi) tek heceli şekillere indirgenebildiklerini ancak böyle birden çok heceli sözcüklerin kök yapılarının zamanla unutulduğunu veya değişikliğe uğramış olduğunu, dolayısıyla bunları bugün tek heceli yalın köklere indirgemenin mümkün olmadığını zikreder. Çünkü bunların yalın şekilleriyle artık kullanımdan düştüğünü

ve kaybolduğunu, bundan dolayı bunları birden çok heceli yapılarıyla birer kök sözcük şeklinde kabullenmek gerektiğini bildirir (Korkmaz, 2009:9-10).

Ekler, tek başına kullanıldığında herhangi bir anlamı olmayan ancak kökler ile birleşince bir anlam kazanan şekillerdir. Yani ekler yalnız başlarına kullanıldıklarında bir mânâ ifade etmezler. Ancak köklerle birleştikleri zaman bir anlam kazanırlar. Ek de seslerden meydana gelir ve bir ya da birden fazla sestən oluşabilir. Herhangi bir kökten yeni bir sözcük türetirken kök, sözcüğün başında bulunur. Ek, kökten sonra gelir. Kökler daima tek şekillidir. Ekler ise, kökün ses yapısına göre şekillenir. Türkçe, eklemeli bir dildir. Bu da bir köke bağlı yeni kelimelerin meydana gelmesinde başlıca etkidir. Başka bir ifadeyle eklemeli olan dillerde ekler oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu dillerde yeni sözcükler türetme görevi tamamıyla ekler üzerinde bulunur. Türkçe de eklemeli bir dildir. Dolayısıyla Türkçede kökler daima eklerle genişletilerek yeni sözcükleri karşılar. Ekler her zaman köklerin veya gövdelerin sonuna getirildiği için Türkçe sondan eklemeli bir dildir.

2. KELİME NEDİR VE TÜRKÇEDE KELİME YAPMA YOLLARI NELERDİR?

Kelime, bir anlamı ya da gramer görevi olan ve yalnız başına kullanılabilen sesler topluluğudur (Ergin: 2013-95). Dil, canlı bir varlıktır. Dile bu canlılığı veren unsurların başında kelimeler gelir. Dil, canlılığını sözcüklerin canlı yapısından alır. Dolayısıyla bu canlılık sözcük türetimini zorunlu bir hâle getirmektedir. Sözcükler, sahip oldukları bu canlı yapıdan dolayı devamlı olarak bir değişim içerisinde dirler. Bu, sözcüklerin bazen kullanımdan düşmesi şeklinde, bazen dönüşme biçiminde bazen de dile yeni giren kavramların isimlendirilmesinde sözcük türetimini zorunlu kılar. Sözcük türetme yeryüzündeki bütün diller için bir zorunluluktur. Bir dilin varlığını devam ettirebilmesi için yeni kavramlara karşılık bulması gerekir.

Türkçede sözcük yapmak rastgele olmaz. Dil, kurallarına uymayan sözcükleri asla benimsemez ve bünyesinde de barındırmaz. Sözcük yapmak ile sözcük uydurmak tamamıyla ayrı şeylerdir. Sözcük yapmak, Ergin'in deyi miyle, dilin gövde yapma yollarına tâbi kalarak gerek kökleri ve gövdeleri, gerekse onlara getirilerek

yapım eklerini dilin kurallarına aykırı düşmeyecek bir biçimde seçmek ve sözcüğü ona göre meydana getirmektir (2013:148). Sözcük uydurmak ise insanların dile yaptıkları bir zorlamasıdır. Dilde uydurularak yapılan sözcükler kendini hemen belli eder. Ancak yapılmış olan kelime sanki eskiden beri o dilde mevcuttur ve hiç de yabancılik çekmez. Çünkü dil o kelimeyi benimsemiştir. Ergin, dilde kelime yapma şartlarını kök ve gövde, yapım eki ve yapım şekli biçiminde üç noktada toplar (Ergin: 2013-149). Ona göre sözcük yapılırken kök ve gövdede aranacak nitelik canlılıktır. Sözcük türetmek, köklerden ve gövdelerden yeni gövdeler yapmaktır. Dolayısıyla gövdenin ilk malzemesi mevcut kök ve gövdelerdir. Yeni sözcük gövdesinin anlamı bağlı olduğu kök veya gövdeye dayanır. Yeni olan bir gövdenin dilde varolabilmesi ve benimsenmesi içinde anlamı belli olan eski bir köke veya gövdeye dayanması gerekir. Sözcük yapılırken mevcut olan kök veya gövdelere yapım ekleri getirilir. Dolayısıyla gövde teşkilinde dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli husus yapım ekleridir. Köklerden veya gövdelerden rastgele yeni gövdeler yapılamayacağı gibi, yapım ekleriyle de rastgele sözcük gövdelerinin yapılması mümkün değildir. Yapım ekleri önceden var olan ve gelişigüzel bir şekilde uydurulamayan dil birlikleridir. Dolayısıyla her ek ve kök gibi yapım eklerinin de birtakım kuralları vardır. Aksi takdirde yapım eklerine yapılacak gelişigüzel bir müdahale bu eklerle yapılan sözcüklerin dilde tutunmasına engel olacaktır. Dilde hangi ekler ile yeni sözcükler türetilbileceği mevcut olan eski gövdelerden çıkarılır. Bunun için ekstra bir gayret göstermeye gerek yoktur. Yapım eklerinde aranacak ilk unsur, sözcük yapılırken kullanılan eklerin uydurma olmaması gerektiğidir. Sonraki unsur ise yapım eklerinin işleklik derecesidir. Bu nedenle örnek sayısına dikkat etmek gerekir. Yapım ekleri arasında aynı cinsten olanlardan hangisinin daha çok örneği mevcutsa o cinsin en işlek ekinin o olduğu anlaşılır. Yapım eklerinin işleklik derecelerinden başka fonksiyon farkları da vardır. Mesela, fiilden isim yapan ek ile bir isimden fiil yapılamaz. Yine isimden isim yapan ek ile bir fiilden fiil yapma eki yapılamaz. Bu yüzden eklerin fonksiyonlarına da dikkat etmek gerekir. Ergin, sözcük yapımında dikkat edilmesi gereken üçüncü unsurun yapım şekli olduğunu belirtir (2013:152). Sözcüklerin yapım şekline dikkat etmek, yapılan bir gövdenin dilin kurallarına uyum sağlayıp sağlamadığına dikkat etmek demektir. Ergin, fiillerin kök veya gövdelerinin yalnız başlarına bulunmamalarına ve çekimli şekilleriyle kullanış

sahasına çıkmalarına göre üçünün isim kökleri ve gövdeleri, üçünün isim kök ve gövdelerinin çekimli şekilleri ve üçünün de fiillerin kök ve gövdelerinin çekimli şekilleri olmak üzere Türkçede

1. İsim kökü
2. İsimden yapılmış isim gövdesi
3. Fiilden yapılmış isim gövdesi
4. İsim kökünün çekimli şekli
5. İsimden yapılmış isim gövdesinin çekimli şekli
6. Fiilden yapılmış isim gövdesinin çekimli şekli
7. Fiil kökünün çekimli şekli
8. İsimden yapılmış fiil gövdesinin çekimli şekli
9. Fiilden yapılmış fiil gövdesinin çekimli şekli

biçiminde dokuz çeşit kelimenin var olduğunu söyler (2013:149-154).

Ekler, çekim ekleri ve yapım ekleri şeklinde ikiye ayrılırlar. Bunlar ayrı başlıklar hâlinde aşağıda açıklanmıştır.

Terim yapma yollarına bakılacak olursa, Hamza Zülfikar bunu 8 başlıkla şöyle aktarmıştır:

1. Örnekseme (Kıyas) Yoluyla: Herhangi bir sözcüğün yapı ve ses özellikleri esas alınarak başka sözcüklerin meydana getirilmesidir. Zülfikar bu tanıımı yaptıktan sonra bunun sadece Türkçeye has bir durum olmadığını, başka dillerde de bu yolla sözcük türetildiğini; örnekseme denince kurallı, tutunmuş ve benimsenmiş olan Türkçe örneklerin esas alınmasının akla gelmesi gerektiğini vurgular. Örneksemeye *güney* sözcüğüne benzetilen *kuzey* sözcüğü *güney* sözcüğüne benzesin diye *kuzey* şekliyle kabul edildiğini ve dildeki yerini aldığını aktarır. Örnekseme yoluyla herhangi bir sözcük üretilceği zaman örnek alınacak olan sözcüğün kapsamlı olmasına, kuruluş bakımından doğru bir yapıda bulunmasına, türetilcek olan sözcüğün örnek alınan sözcükle içermiş oldukları sesler bakımından yakın olmamasına ve karışıklığa yol açmamasına dikkat edilmesi gerektiğini zikreder.

2. Yapım Ekleriyle Kök ve Gövdelerden Terim Türetme Yoluyla: Zülfikar, eklerin terim türetmede önemli bir yere sahip olduğunu aktarır. Türetmenin yapım eklerinin isim ve fiil kök veya gövdelerine belli kurallar çerçevesinde getirilmesiyle olduğunu belirtir. Türkçe'nin eklemeli bir dil olduğunu ve isim veya fiil kök veya gövdelerinin bazı yapım ekleriyle genişletildiğini zikreder. Bir sözcüğün isimken fiil olduğunu, böyle bir durumda gerektiği zaman yeniden isim türetilebildiğini yahut bir sözcüğün fiilken isim olduğunu ve isimden tekrar fiil türetilebildiğini aktarır. Zülfikar, bir terimin türetileceği zaman öncelikli olarak kullanılacak olan ekin yapım eki olmasına dikkat edilmesi; ekin canlı olması, o ek ile yapılmış olan benzer örneklerin bulunması ve kullanılacak olan ekin görevinin açık olması gerektiğini söyler.
3. Kelime Birleştirme Yoluyla: Zülfikar, bu yöntemin Cumhuriyetten önce de var olduğunu, 1940'lı yıllardan beri yoğun bir şekilde kullanıldığını, 1970'li yıllardan sonra ise hız kazandığını aktarır. İki sözcüğün birarada bir kavramı karşılamaşının, o kavramın tek sözcükle ifade edilemediği durumlarda başvurulmuş bir yöntem olduğunu, sözcükleri birleştirmeye götüren nedenlerin başında doğu dillerinden ve batı dillerinden alınmış olan ve iki sözcükten oluşan birçoğu birleşik yazılan biçimlerin bulunduğunu belirttikten sonrakilometre, santimetre, kiloamper, elektromanyetik gibi birçok örnek verir. Yabancı köklere dayanan ve birleşik yazılan sözcüklere karşılık aranırken birleşik yazma etkisinden kurtulmanın mümkün olmadığını ve Türkçe karşılıklarının da eski biçimler örnek alınarak birleşik yazıldığını söyler. Sözcükleri birleşik yazarak yabancı kökenli sözcükleri karşılamak dilin sunduğu olanaklardan biri olduğunu ancak bu olanak kullanıldığı zaman çeviriden kaçınmak gerektiğini vurgular. Sözcükleri birleşik yazmanın imlâımızın başlıca sorunlarından biri olduğunu belirttikten sonra, Türk Dil Kurumu'nca yayımlanan birçok kılavuzda ağırlıklı olarak bu konunun ele alındığını; gittikçe sayıları artan, önemli bölümü bir esasa dayanmayan ve imlâda ikiliğe neden olan birleşik yazma işinin, Türk Dil Kurumu'nun 1988 yılında yayımlamış olduğu İmlâ Kılavuzu ile hızını kaybettiğini zikreder. Zülfikar, bu kılavuzda "Ayrı ve Bitişik Yazılış" başlığı altında verilmiş olan bilgilerin bir bölümünü şu şekilde aktarmıştır ve örneklere de yer vermiştir:“

Birleşik sözcüklerin bir bölümü benzetme yoluyla nesnelere isim olur. *Aslanağzı* (bir çiçek), *kadıngöbeği* (bir tatlı). Birleşik sözcüklerin bir bölümünde ünlü düşmeleri meydana gelmiş olabilir. *Pazartesi* (pazar ertesi), *sütlaç* (sütlü aş). Yapı bakımından birleşmiş bazı sözcükler bitişik yazılır. *Dedikodu*, *yelkovan*. *Hâne* sözcüğüyle oluşturulan kelimeler bitişik yazılır. *Yatakhane*, *yemekhane*. Birleştirmelerde kullanılan sözcükler yeni bir kavram karşılar. Fakat birleştirmede yer alan her sözcük kendi eski anlamını saklamış olabilir. Bu tür birleşik sözcükler ayrı yazılır. *Kara yolu*, *gül suyu*, *peynir tatlısı*. Bu örnekler belirtisiz isim tamlaması yapısındadır. Buradan belirtisiz isim tamlaması yapısında olan fakat bir tek kavramı karşılayan şekilleri birleşik yazmaya gerek yoktur. Zülfikar, söz konusu olan kılavuzda verilen örneklerin ikinci bölümünü sıfat tamlamalarının oluşturduğunu aktarır. Diğer örneklerle göre daha az sayıda olan *beyaz peynir*, *açık oturma* gibi örneklerde ilk sözcük ikinci sözcüğü niteler ve birlikte bir kavramı karşılar. Dillilerin geçmişten bu yana üzerinde anlaştıkları ve birleşik yazılması gerektiğini belirttikleri örneklerin bir bölümü *ölçer*, *sever*, *çizer*, *savar* gibi sözcükleri bulundurmaktadır. Bu örnekler arasında geniş zaman bildiren -er sıfat-fiil eki ile kurulmuş *kitapsever süreölçer* gibi biçimler vardır. Bu birleşik sözler karşılıkları olan Fransızca, İngilizce veya Almanca'da da birleşik sözcük durumunda bulunan biçimlerdir ve birçok örnek verilmiştir. Zaman görevini kaybedip bir yapım eki gibi kullanılan bir başka ek -dı (-tı) ekidir. *Gecekondu*, *dedikodu* gibi örneklerde bu ek görevinden uzaklaştığından dolayı bu tür biçimler eskiden beri birleşik yazılmıştır. Benzetme yoluyla nesnelere ad olan *danaburnu hanımeli*; ikinci sözcüğün -an (-en) ekiyle fiilden yapılmış isim veya sıfat olduğu sözcükler *bilgisayar*, *konuksever*; emir 3.tekil kipinin yer aldığı *gelgit*, *tutkal* gibi sözcükler eskiden beri birleşik yazılmaktadır.

Yapılacak olan yeni terimlerde sözcük birleştirileceği zaman bu esaslar içinde kalınmalı, sebepsiz ve aşırı sözcük birleştirmelerine gidilmemelidir.

Zülfikar, örneklerde de görüldüğü üzere belirtisiz isim tamlaması veya sıfat tamlaması şeklinde Türkçeye kazandırılan bu sözlerin, bundan sonra yapılacak olan terimlere örnek oluşturabileceğini, terim türetirken önce hece

sayısının ve tek sözcükten oluşan biçimlerin seçilmesi gerektiği, bunun mümkün olmadığı durumlarda ise isim ve sıfat tamlamalarına başvurulması gerektiğini zikreder.

4. Kelime Türlerini Değiştirme Yoluyla: İsim olan bir sözcük gerektiği zaman sıfat ya da sıfat olan bir sözcük gerektiği zaman isim olarak da kullanılabilir. Yahut fiiller eklerle isimleştirilebildiği gibi böyle bir isim tekrar fiil hâline getirilebilir. Bu özellik Türkçe'nin yapısıyla ilgilidir. İsmın başka bir isimden önce getirilerek sıfat olarak kullanılması sağlanır. İsme birtakım ekler getirilip sıfat yapılır. Bunun yanı sıra fiil, birtakım eklerin yardımıyla isim ve sıfat durumuna geçer. Görevleri değişen bu isim ve sıfatlartek başlarına kullanıldıkları gibi bir isim ile birlikte de gruplar oluşturur. Bu özellikler, sözcük türetme olanaklarını ve kullanma sınırlarını genişletir.
5. Genel Dilden Kelime Aktarma Yoluyla: Zülfikar, bunun gündelik dilde kullanılan sözcüklerden amaca uygun olanının alınıp herhangi bir bilim dalında terim olarak kullanılması olduğunu aktarır. Mesela bir anatomi terimi olan *dilin* sözlükte birçok tanımının olduğunu, *dilin* aynı zamanda coğrafi terim olarak “denize uzanan, dar ve alçak kara parçası” anlamının olduğunu söyler ve bunun gibi farklı örnekler verir. Genel dilden kelime aktarma, denenmiş ve olumlu sonuçlar alınmış olan bir yöntemdir.
6. Halk Ağızlarından Kelime Aktarma Yoluyla: Zülfikar, Halk ağızlarının Türkçe sözcüklerin korunduğu, yabancı etkilerden saklandığı bir alan olduğunu, bu ağızlardaki sözcüklerden terim olarak yararlanmanın ve onları yazı diline aktarmanın uzmanlık gerektirdiğini, bu durumun, ağızlardaki sözlerin kaynaklarından, uğramış oldukları ses ve yapı özelliklerinden ileri geldiğini aktarır. Halk ağızlarındaki Türkçe sözcüklerin bir bölümünün bazı ses değişiklikleriyle yörelerde farklı söylendiğini, aslında bunların özgün bir biçime dayandığını ve bu durumun sayıyı kabarttığını göz önünde bulundurmak gerektiğini söyler. Türkçe sözcüklerin yanı sıra Anadolu ağızlarında Rumcadan, Ermeniceden geçmiş ve Türkçe'nin ses kurallarına uyarak biçimleri değişmiş olan sözlerin de bulunduğunu, bunlara, aynı yollarla yapıları değişmiş, köken olarak Arapça ve Farsçaya dayanan sözcüklerin de katabileceğini belirtir. Bundan dolayı ilk bakışta halk

ağızlarında yaşadığı için uygun bir sözcük gibi görünen birçok örneğin yabancı kökenli olabileceğinin unutulmaması gerektiğini vurgular. Karışık olan bu malzemeler arasından Türkçelerini ayıklamanın, ağız özelliklerini gidererek bunlardan terim olarak yararlanmanın uzmanlık ve titizlik gerektirdiğini zikreder.

7. Tarihî Türkçe Metinlerden Kelime Aktarma Yoluyla: Zülfikar, eski metinlerin söz varlığının bugün çok daha bilimsel yöntemlerle aslına uygun bir şekilde gün yüzüne çıkarıldığını belirtir. Üniversitelerin ilgili bölümlerinde tarihî türk metinlerinin titiz bir inceleme ile yeni harflere çevrildiğini ve sözlüklerinin ortaya çıkarıldığını, bunlar arasında doğrudan tıp, botanik, kimya ile ilgili olanlarının da mevcut olduğunu aktarır. Yayımlanmış olan bu eserlerin yanı sıra bazılarının, hâlâ müzelerde yazmalar hâlinde olduğunu, yayımlanan Eski Türkçe metinlerin sözlükleri arasında terim niteliği taşıyan örneklerin çok olduğunu ve Türkçe'nin zenginliğinin, söz varlığındaki olanakların ancak bütün bu malzemenin amaca uygun bir biçimde bir araya getirilmesiyle ispatlanabileceğini zikreder.
8. Çağdaş Türk Lehçelerinden Yararlanma Yoluyla: Zülfikar, birkaç bilgi verdikten sonra, çeşitli Türk cumhuriyetlerinde Rusça terimlere gösterilen karşılıkların ülkemizde yapılan Türkçe terim çalışmalarına katkı sağlayabileceğini, terimlerdeki bazı ses ve yapı özelliklerinin giderilerek Türkiye Türkçesine bunlardan bazılarının aktarılabilceğini belirtir. Özellikle Türkiye Türkçesine daha yakın olan Azerbaycan Türkçesindeki terimlerle ilgili birikimden yararlanmak, bu durumun karşılıklı olarak gündeme getirilmesi, onların da Türkiye'de türetilmiş olan terimlerden yararlanmalarının sağlanması ve Türk cumhuriyetlerinde konu ile ilgili olanların Türkiye'deki meslektaşları arasında bir çalışma ortamı kurulması gerektiğini zikreder (2011:159-182).

2.1. Çekim Ekleri

Ergin, çekim bir diğer ismiyle işletme eklerinin, sözcüklerin kök veya gövdelerine işleklik veren ekler olduğunu, dilin bir sözcük yığınının ibaret olmadığını aksine bir sözcük örgüsü biçiminde olduğunu ve bu örgüyü bağlayan unsurların ise çekim ekleri olduğunu aktarır. Çekim ekleri, kökleri veya gövdeleri

birbirleriyle bir araya getiren, onların sözcük grupları ve cümleler içerisinde görev almasını sağlayan eklerdir. Çekim eklerinin kapsamı yapım eklerinden çoktur. Bir yapım ekinin kapsamına yalnızca içinde yer aldığı sözcüğün kökü ya da gövdesi, bir çekim ekinin kapsamının içine ise bulunduğu sözcükten başka sözcükler de girer. Çekim ekleri birleşmiş oldukları kök ya da gövdenin anlamında bir değişiklik yapmaz ve bu eklerin kullanım alanları yapım eklerinden geniştir. Çekim ekleri sözcüklerde en sonra gelen eklerdir. Bir sözcükte çekim eklerinin yapım eklerinden önce gelmesi mümkün değildir. İsimlerin kök ve gövdeleri ile fiillerin kök ve gövdelerine getirilen çekim ekleri birbirinden bütünüyle bağımsızdırlar. Biri isimle ilgili, diğer ise fiille ilgili bir vazife görür ve fonksiyonları birbirinden ayrıdır. Çekim eklerinin tek bir çeşit olmamasıyla beraber isim ve fiil çekiminde görülen çekim ekleri de tek bir çeşit değildir. İsimlerinde fiillerin de çeşitli çekim ekleri vardır. Bir kök ya da gövde birden fazla şekle girer. Ancak bunlar birkaç çeşit ilgi ve durum, birkaç tip gramer işlevi etrafında toplanır. Ergin, *isimlerin gramer kategorileri ve isim çekim ekleri, fiillerin gramer kategorileri ve fiil çekim ekleri* şeklinde iki başlık verir. *İsimlerin gramer kategorileri ve isim çekim ekleri* başlığı altında *Sayı ve çokluk eki, Cinslik, Belirtme, Hâl ve hâlekleri, İyelik ve iyelik ekleri, Soru ve soru eki* başlıklarını verir. Bunlardan *hâl eklerinin* asıl isim çekim ekleri, diğerleri ise işletme ekleri olduğunu söyler. *Fiillerin gramer kategorileri ve fiil çekim ekleri* başlığı altında da *Şekil ve şekil ekleri, Zaman ve zaman ekleri, Şahıs ve şahıs ekleri, Sayı ve şahıs ekleri, Soru ve soru eki, Vasıf ve partisip ekleri, Hâl ve gerundium ekleri* başlıklarını verir. Bunlardan *şekil ve zaman ekleri ile şahıs eklerinin* asıl fiil çekim ekleri, diğerleri ise fiil işletme ekleri olduğunu aktarır (2013:124-143).

2.2. Yapım Ekleri

Türkçe oldukça üretken bir dildir. Bunun sebeplerinden bir tanesi de yapım ekleridir. Muharrem Ergin'in de belirttiği gibi eklerin Türkçede iki görevi vardır. Yapım ekleriköklerden gövdeler yaparken çekim ekleri ise, kök ve gövdelere işleklik kazandırır (Ergin, 2013: 122). Yapım ekleri isimlerin veya fiillerin kök ya da gövdelerine gelerek yeni isimler veya fiiller oluşturan eklerdir. Geldikleri kökte anlam değişikliği yaparlar. Bu anlam değişikliğine rağmen gelmiş oldukları kök veya gövde ile anlam ilgisi görülür. Bu ekler isimden isim yapma ekleri, isimden fiil

yapma ekleri, fiilden fiil yapma ekleri ve fiilden isim yapma ekleri olarak dörde ayrılır.

→ İsimden isim yapma ekleri, isimlerin kök veya gövvelerine gelerek isim yapan eklerdir.

→ İsimden fiil yapma ekleri, isimlerin kök veya gövdelerine gelerek fiil yapan eklerdir.

→ Fiilden fiil yapma ekleri, fiillerin kök veya gövdelerine gelerek fiil yapan eklerdir.

→ Fiilden isim yapma ekleri, fiillerin kök veya gövdelerine gelerek isim yapan eklerdir.

3. FİİLDEN İSİM YAPMA EKLERİ

Filden isim yapma ekleri, fiillerin köklerine veya gövdelerine gelerek onları isimleştiren eklerdir. Fiilden isim yapma ekleri şunlardır:

3.1. -A:

Fiilden isim yapan -a, -e eki üzerine şu görüşler söylenmiştir:

Clauson, -a,-e,-ı,-i,-u,-ü eklerini bir arada vererek bunların zarf-fiil eki olduğunu; ama bazı kelimelerde bu ekin zarf-fiil eki olarak ya da isimden isim yapma eki olarak kullanıldığının ayırt edilmesinin zor olduğunu ve fiilden isim yapan bu ekin işlek olmadığını, bir iki örnekte bulunduğunu aktarır (2007:191). A. Von Gabain de bu ekleri vererek bunun çok eski bir ek olduğunu belirtir ve bu ekin eskiden zarf-fiil ekinin aynısı olduğu ihtimali üzerinde durur (1988:51). Tekin, bunun zarf-fiil eki olduğunu zikreder (2003:88). Kalsın, kitabında bu ekin Harezmi dönemindeki kullanımı ile bu dönemden önceki kullanımı arasında çok farklılığın olmadığını; bazen zarf olarak kullanılan sözcükler oluşturan bu ekin bazen de kalıcı isimler meydana getirdiğini söyler (2013:97). Aşçı, ekin eski olan bir zarf-fiil ekiyken kalıplaşma sonucunda yapım eki olduğunu ve ekin fiilden “isim, sıfat, zarf” ve “edat” görevinde sözcükler yaptığını belirtir (2019:541). Eckmann bunun, çeşitli anlamlarda isimler ve sıfatlar yaptığını aktarırken (1988:37), Argunşah, zarf-fiil ekinin kalıplaşıp yapım eki görevinde kullanıldığını (2014:107); Berbercan da bunun, zarf-fiil eki olduğunu ve kalıplaşarak kalıcı adlar oluşturduğunu belirtir (2011:63). Eski Anadolu Türkçesi döneminde bu ekin işlevlerine bakılacak olursa; Akkuş, bunun ender kullanıldığını belirtirken (1995:197), Ergin, zarf-fiil ekinin kalıplaşmasıyla yapım eki durumuna gelen bu ekin Dede Korkut’taki kullanımının bugünkü kullanımından farksız olduğunu aktarır (2018:443). Banguoğlu, Eski Türkçe döneminden beri etkin olarak kullanılan zarf-fiil ekinin dilimizde o işleyişte kullanımının azaldığını, ancak bu ekin dilde etkin olduğunu gösteren birçok zarf bıraktığını aktarır (1986:227). Hatiboğlu ‘-a,-e’ ekinin, fiillerin kök veya gövdelerine gelerek isim soylu sözcükler oluşturduğunu belirtirken (1974:17), Ergin, etkin olmayan bu ekin, zarf-fiil eki olan ‘-a, -e’ nin kalıplaşmasıyla meydana geldiğini ve bu kalıplaşma sonucunda da fiilden isimler oluşturduğunu; aynı zamanda eylemin

yapıldığı yeri ve nesneyi ifade etmek amacıyla kullanıldığını zikreder (2013:193). Korkmaz da zarf-fiil olan bu ekin kalıplaşarak oluşturduğu isimlerin var olduğunu, bunlar örnek alınarak Cumhuriyet döneminde yeni türetmelerin yapıldığını, dolayısıyla kalıplaşmış şekiller ile türetme şekillerin yan yana geldiğini aktarır (2009:68). Gürer Gülsevin, bu ekin geçişli ve geçişsiz fiillerde ve işteş çatı üzerinde kullanımını örneklendirirken (1998:139), Selma Gülsevin ise işlekliği az olan ekin zarf-fiil eki olduğunu, türetmiş olduğu zarfların zamanla kalıplaşarak isim veya sıfat hâlini aldığını belirttikten sonra ‘geçişsiz tek hecelilerde isim’, ‘geçişli tek hecelilerde isim’ ve ‘işteş çatı üzerinde zarf’ şeklinde başlıklara ve bu başlıkları da alt başlıklara ayırarak bu ekin kullanımına örnekler vermiştir (1992:6-7). Mecdut Mansuroğlu, makalesinde bu eki ‘Fiilden Asıl İsimler’ alt başlığı altında verir ve bunu “*değişik asıllı eklerden, diriltme ve yeni yapmalar*” şeklinde belirtir (2012:11). Güzel, Türkiye Türkçesi ağızlarında tespit etmiş olduğu yapım eklerini ve bununla türetilen kelimelerin sayısını belirterek bunu bir tablo hâlinde göstermiştir. Bu tabloda ‘-a, -e’ eki ile türetilen kelime sayısının 88 olduğunu aktarır (2018:77). Yapmış olduğu çalışmada fiilden isim yapan bu ekin kalıplaşmış olduğunu söyleyen Tufar, bunun isim ve zarf şeklinde iki ayrı görevde ve yapıda kullanıldığını belirterek ekin kullanımını örneklendirmiştir (2003:126). Mahçup, çalışmasında bu ekin fiilden isim veya isim soylu sözcükler yaptığını, ekin anlam olarak eylem sonucunda oluşan durumu kazandırdığını söyler (2010:48). Akçataş ve Taşdemir, bunun zarf-fiil eki olduğunu, görev ve anlam bakımından fiillerin köklerine gelerek kelimeyi isimleştirdiğini aktarır (2019:139). Güvenç, Türkçe’nin bütün dönemlerinde görülen bu ekin zarf-fiil eki olup kalıplaşarak yapım ekine döndüğünü; fiilden sıfat, isim, zarf ve edat olarak kullanılan sözcükler türettiğini belirtir (2004:102).

3.1.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde *-a* ve *-e* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır. Ek, bu dönemde zarf-fiil olarak kullanılmıştır. Ancak tezin konusu fiilden isim yapan ekler olduğu için fiilimsiler ele alınmamıştır.

3.1.2. Uygur Türkçesi Dönemi

kiç- “zamanı aşmak, geride bırakmak, harcamak”→**kiçe** “gece, geceleyin”

1. Tensi men. Yarın **kiçe** altın örgin üze olurupan mengileyür men.

Ança bilingler: Edgü ol.(**IB: 1**)

(Göğün oğluyum. (Çin imparatoruyum). Sabah **akşam** altın taht üzerinde oturarak mutlu oluyorum.

Öyle biliniz: (Bu fal) iyidir.)

3.1.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-a* ve *-e* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.1.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

yak- “yaklaşmak”→**yaka** “yaka, kıyı, kenar”

2. Bir kilim keydi tağı hurma şişi birle **yağasını** bağladı. (**NF:95/7**)

(Bir hırka giydi ve **yakasını** hurma şişiyle bağladı.)

ör- “yükselmek, çıkmak”→**öre** “direk, sütun”

3. Nāgāh bu cāmī’ning bir **öresi** tüştü. (**NF:249/3**)

(Bu caminin **sütunu** ansızın düştü.)

3.1.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

4. **ert-** “geçip gitmek”→ **erte**“ilk, önceki, evvelki, eski, geçmiş” (**CC: 33a/8**)

5. **ölç-** “ölçmek, tartmak”→**ölçe** “ölçü, ölçek” (**CC: 38a/24**)

3.1.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

tol- “dolmak” →**tola** “dolu”

6. Kördi kim k̄āzi esrük ḥarāb ve nazarıda **tola** şerāb ve şāhid me ser-mest baḥr u şem’ nazarıda köyer. (**ÇGT: 171/9-10**)

(Gördü ki kadı sarhoş, harap ve bakışında **dolu** şarap ve sevgili de sarhoş, buhar ve ateş bakışında yanar.)

3.1.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

çev(i)r- “çevirmek →**çevre** “etraf, civar, çevre”

7. görelüm, eger silmese, baş içinden sulansa su aksa **çevresine** (KG; 10a/10)
(görelim, eğer silmese, kanasa su aksa **çevresine**)

kıs- “sıkmak, sıkıştırmak”→**kısa** “iki ucu arasında mesafe az olan, boyu uzun olmayan”

8. Bu dahı bir kavmdür Ye’cüc’den, Çin deryānun sāhilinde olurlar, gāyet **kısa** boylulardur. (AMT: 193a/6)

(Bu dahi kavimdir Ye’cüc’den Çin denizinin sahilinde olurlar, gayet **kısa** boylulardır.)

3.1.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

yar- “yarmak, yarık açmak” →**yara** “vücutta, keskin bir şeyle bir vuruşta oluşan derin kesik ya da zedelenme.”

9. Karaca Bey’i **yaralayıp**, Kara Mukbil’i katlettiler. (KCN: C. II / 18)

3.1.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

oy- “keskin veya sivri uçlu olan bir cisimle bir şeyi yontarak veya delerek çukur oluşturmak”→**oya** “iğne, mekik, tığ veya firkete ile yapılan ince dantel”

10. Bana, oradayken verdiğin **oyalı** mendili bir yadigâr olarak saklıyorum. (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:82)

sap- “yön değiştirmek”→**sapa** “gidilen yol üzerinde olmayan, sapılarak varılan”

11. Mümtaz'ın bu **sapa** yerdeki dükkânın mağaza, mahalleyi kokutan rutubetli mahzenin depo oluşuna şaşırmasına meydan vermeden, genç adamın önünde iki kontratı birden açtı. (A.H.T. Huzur, 1949:59-60)

sür-“zamanın geçmesi”→**süre**“bir olayın başı ile sonu arasında geçen zaman parçası, zaman aralığı, zaman bölümü, müddet.”

12. Babam uzun bir **süre** bizi aramadı. (O.P. Kırmızı Saçlı Kadın, 2016:10)

Orhun Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde -a, -e ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır. Bu ek ile ilgili yapılan kitap, tez ve makale çalışmaları tarandığında birçok kişinin üzerinde hemfikir olduğu nokta fiilden isim yapan bu ekin aynı zamanda zarf-fiil eki olduğu ve bir kalıplaşma neticesinde oluştuğu yönündedir.

Söz konusu olan ekin fiilden isim yapma fonksiyonu dışında birden fazla işlevi de vardır. Burada bunlardan bahsetmek gerekirse; bu ek fiillerin kök veya gövdelerine gelerek zarf-fiil yapar (Dörde beş **kala** geldik.). Kalıplaşmış bazı kelimelerde isim veya edat olarak (bizim **ile**), isimden isim yapma (**göz-e** “suyun çıkmış olduğu yer), isimden fiil yapma (beniz-e- “**benzemek**”), yönelme eki olma (**kantin-e** gittim), edat görevinde olma (Bu elbiseyi **oğluma** aldım. /oğlum için), kişi zamirlerinde biçimsel değişikliğin olması (ben<**bana**), soru zamirlerinde kullanılma (kaç<**kaç-a**), ikileme kurma (**dişe** diş), birleşik fiil oluşturma (**al-a-bil-, düş-e-yaz-**), istek kipi olma (**sev-e-y-im**), pekiştirme olarak kullanılma (**sapasağlam**) gibi özellikleri saymak mümkündür.

Çeşitli dönemlerden toplanan örneklerde *yanikiçe, kısa, yara, süre* gibi örneklerde -A ekinin durum; *çevre* gibi örneklerde ise alan ifade ettiği görülmektedir.

3.2.-AcAk:

Fiilden isim yapan bir diğer ek -acak, -ecek ekidir. Bu ek üzerine söylenen görüşler şu şekildedir: Timurtaş, bunun gelecek zaman sıfat-fiil eki olduğunu söyleyerek, az görüldüğünü ve fiil olarak kullanılmayacağını aktarır (1976:351). Gürer Gülsevin, kitabında gelecek zamanın işlek sıfat-fiil ekinin bu ek olduğunu belirtir (1997:123); makalesinde ise bu ekin geçişli ve geçişsiz fiillerde, dönüşlü çatı üzerinde ve edilgen çatı üzerinde kullanımını Kâmûs-ı Türkî’yi esas alarak örneklendirmiştir (1998:139). Selma Gülsevin, işlek olan bu ekin Anadolu Türkçesinin gelecek zaman sıfat-fiil eki olduğunu belirterek geçici sıfat yaptığını, zamanla kalıcı adlar ve sıfatlar da türetebilir bir hâle geldiğini ve edilgen anlamda sıfatlar türettiğini söyler. Bu ekin, ‘geçişsiz tek hecelilerde sıfat, geçişsiz tek hecelilerde isim-sıfat, geçişsiz çok hecelilerde sıfat, geçişli tek hecelilerde isim, geçişli tek hecelilerde isim-sıfat, dönüşlü çatı üzerinde isim, dönüşlü çatı üzerinde

sıfat ve edilgen çatı üzerinde sıfat' olarak kullanımını örneklendirmiştir (1992:7-8). Ergin, bunun partisip eki olduğunu ve partisip eklerinin de bir nevi isim olduklarını; bunların fiilden yapılmış isimlerden çok farklı olduklarını ve partisip eklerinin *fiil isimleri* olarak adlandırılabilceğini belirtir. Ona göre partisip ekleri geçici isimler yapar, ancak bunların bazıları klişeleşerek kalıcı isme dönüşür. Dolayısıyla partisip ekleri fiilden isim yapan ek hâline gelir (2013:198-199). Korkmaz, bu ek ile kullanılmış olan sıfat tamlamalarındaki isimlerin zamanla kullanımdan düşmeleriyle beraber sıfatların kendi başlarına kalıcı isimlere dönüştüğünü, kalıplaşmanın ise daha çok tek heceli geçişli fiillerde olduğunu; kalıplaşma aşamasından geçen bu ekin, türetme eki olarak işlevlik kazanma eğiliminde olduğunu zikreder (2009:68-69). Hatiboğlu, bu ek ile kurulmuş olan sözcüklerin isim olarak da kullanılabileceğini belirtir (1974:23). Banguoğlu bu ekin daha çok, isimleşerek fiil ile ilgili her türlü nesneyi gösterdiğini söyler (1986: 228). Tufar, yapmış olduğu çalışma sonucunda kalıplaşmış olan bu ekin 'fiillerin gelecek zamana bağlı olarak çekimi sağlayanlar, sıfat yapanlar ve isim yapanlar' şeklinde üç ayrı görevde ve yapıda kullanıldığını belirterek bunları örneklendirmiştir (2003:128). Mahçup, fiilden isim ve sıfat yapan bu ekin, eklendiği fiilin, üzerinde gerçekleşen nesne anlamını verdiğini belirterek bunları örneklendirir (2010:48). Leontiç, makalesinde bunu sıfat-fiil eki grubuna koyar ve bu ekin gelecek zaman ile ilgili sıfat bildirdiğini söyler. Bunun, zaman bakımından gelecek zamanı bildirdiğini ve iyelik eki aldığı zaman -acağı, -eceğı şekline dönüştüğünü; kipsellik, öngörüsellik ve tasarlama bildirdiğini söyleyerek bunları örneklerle anlaşılır hâle getirir (2017:73-74). Mansuroğlu, bu ekin isim, sıfat ve çekimli fiil olarak kullanışlarının olduğunu belirtir. Sıfat olarak kullanımına bakıldığı zaman, Mansuroğlu bu ekin bir bölümünün iyelik ekleriyle kullanıldığını bildirir. "Gelecek zaman, gereklilik, maksat, istek ve -olacak- kelimesi kullanılarak 'iddiasında olan'" anlamlarını bildirdiğini söyler. İsim olarak "gelecek zaman, *gel-*, *ol-* ile istek-niyet bildirme, maksat ve gereklilik anlamını bildirdiğini; çekimli fiil olarak da "gelecek zaman, *ol-* ile gereklilik, eylem ismi" anlamlarında kullanıldığını aktarır (2012:22-23). Güzel, çalışmasında Türkiye Türkçesi ağızlarında bu ek ile türeyen kelime sayısının 147 olduğunu söyler (2018:77). Akçataş ve Taşdemir, bunun fiilimsi eki olduğunu kökle kaynaşarak kalıcı ve yeni anlamlı sözcükler yaptığını aktarır (2019:139).

3.2.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde *-acak*, *-ecek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.2.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde *-acak*, *-ecek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.2.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-acak*, *-ecek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.2.4. Harezm Türkçesi Dönemi

Harezm Türkçesi döneminde *-acak*, *-ecek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.2.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

Kıpçak Türkçesi döneminde *-acak*, *-ecek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.2.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-acak*, *-ecek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.2.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-acak*, *-ecek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır. Bu dönemde ek, sıfat-fiil olarak kullanılmıştır. Bu tezde fiilimsiler ele alınmamıştır.

3.2.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

ye- “karın doyurma, yemek yeme eylemi”→**yiyecek** “yenmeye elverişli olan her şey”

13. Hassa silahşörlerinden ihtiyar Gürcü Süleyman Ağa, Bina emini olup hâlâ yanımda olan asker ile arkadan gelen askerin günlük **yiyeceklerini** vermesi için adet olarak Nüzül emini olsun. Ve idare için başkaca akçe verilsin. Ve işini tamamladıktan sonra İstanbul’a gelip defterini versin ve yaptıklarını anlatsın. (AAÇ)

3.2.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

yak- “yakmak, tutuşturmak”→**yakacak** “odun, kömür, mazot gibi ısı sağlamak için yakılan madde, yakıt.”

14. Ancak şimdi daha su derdimiz var. Yol derdimiz var. Gıda derdimiz, **yakacak** derdimiz, gaz, tuz... et... (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:256)

gel- “belli bir sürenin dolması veya belli bir zamana ulaşmak”→**gelecek** “daha gelmemiş, yaşanacakzaman, istikbal, âti”

15. (Çünkü İlhan’ı daha da parlak bir **gelecek** bekliyor.) (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:366)

sil- “silmek”→**silecek** “taşıklarda, genellikle ön camında yüzünün iki yanında, kimi taşıtlarda arka camda da bulunan, elektrik gücüyle çalıştırılan ve cama düşen yağmur, su damlalarını silmeye yarayan araç.”

16. **Silecekler** camın üstünde biriken karı tam süpüremiyor. (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:352)

Fiilden isim yapan -acak, -ecek ekinin Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde kullanımına rastlanmamıştır. Ek, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi döneminde kullanılmış aynı zamanda örneklendirilmiştir.

Yapılmış olan kitap, makale, tez çalışmalarının taranması sonucunda görülüyor ki bu ek sıfat-fiil eki olarak kabul edilmekte ve zaman zaman kalıcı adlara da dönüşmektedir. Bunun dışında ekin gelecek zaman (kitap **alacağım.**), hemen hemen/üzere (doğdu **doğacak**/doğmak üzere) anlamlarında da kullanıldığı görülür.

Bu ek, *yiyecek, yakacak, silecek* gibi örneklerde nesne anlamı vermiştir.

3.3.-Aç:

Kalsın, bu ekin kullanımının Harezmi döneminde seyrek olduğunu söyler (2013:98). Argunşah ve Güner, Kıpçak Türkçesi döneminde bu ekin somut isimler türettiğini aktarır (2015:79). Timurtaş, Eski Anadolu Türkçesi döneminde bu ekin örneğinin az olduğunu belirtir (1976:98). Ergin, Dede Korkut'ta bu ekin sadece 'gömeç' sözcüğünde mevcut olduğunu bildirir (2018:443). Ek, fiil kök veya gövdelerine gelip isimler kurması yanı sıra aynı zamanda alet ismi de yapar (Gülsevin,1997:134-Banguoğlu,1986:229-Şahin,2009:56). Banguoğlu, bunun Eski Türkçede canlı bir ek olduğunu, -geç ekinden ünsüz sesin düşmesi ile oluştuğunu belirterek, ekin eski biçimiyle dilimizde canlı kaldığını, bazen sözcüğün eski şekliyle yeni şeklinin bir arada bulunduğunu aktarır. Ekin alet isimlerinde görüldüğünü; sıfatlar ve bu yoldan isimler de yaptığını ve bunların dilimizde ender görüldüğünü söyler (1986:229). Ergin -aç, -eç ekinin işlek olmadığını belirtirken (2013:196). Korkmaz, bu ekin ünsüz ile biten fiil kökünden sonra -Aç şeklinde, -A ünlüsü ile biten köklerden sonra -ç şeklinde geldiğini belirterek ekin eklenmiş olduğu fiilin anlamını nitelik olarak taşıyan sıfat veya o hareketi gerçekleştiren isim türettiğini aktarır. İşlek bir ek olmadığından dolayı terim yapımında kullanılarak işletilmek istendiğini söyler (2009:69). Hatiboğlu ise -aç, -eç,-iç, -iç, -uç,-üç ve -ç ekini bir arada verir ve bunun fiillerin kök veya gövdelerine gelerek isimler yaptığını aktarır (1974:42). Gürer Gülsevin,-aç, -eç eki hakkında bilgi vermezken -iç, -iç, -uç ve -ç ekinin geçişli ve geçişsiz fiillerde kullanımını Kamus-ı Türkî'yi esas alarak örneklendirmiştir (1998:140). Mahcup -ç,-aç,-eç, -iç, -iç, -uç,-üç ekinin fiilden isim yaptığını ve eklendiği fiili gerçekleştiren nesne anlamını verdiğini belirtir (2010:49). Mansuroğlu, bu ekin sadece 'güleç' örneğinde ve yeni yapma olan kelimelerde var olduğunu bildirir. Yeni yapma kelimelere de 'süreç' örneğini verir (2012:11). Güzel, Türkiye Türkçesi ağızlarında bu ek ile türemiş olan kelime sayısının 102 olduğunu

aktarır (2018:77). Tufar, fiilden isim yapan bu ek hakkında araştırmacıların görüşlerini ve ek üzerine yapılan çalışmaları aktardıktan sonra kalıplaşmış olan bu ekin örneklerini verir (2003:129). Akçataş ve Taşdemir, -Aç ve -ç ekinin alet ve nesne anlamı veren sözcükler türettiğini belirtir (2019:139). Aşçı, -ç ve -aç ekinin işlek olmadığını, fiilin göstermiş olduğu hareketle ilişkili olarak somut adlar türettiğini aktarır (2019:569). Uçar, -Aç ve -ç ekini bir arada vererek bu ekin fiillere gelerek kalıcı isimler ve sıfatlar türettiğini, ekin hem geniş zamanı hem de gelecek zamanı belirterek sıfat-fiil ekleri arasında yer aldığını söyler (2013:988). Güvenç de işlek olmayan bu ekleri bir arada vererek ekin fiillerin göstermiş olduğu hareket ile ilgili somut adlar türettiğini belirtir (2004:123).

3.3.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde -aç, -eç ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.3.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde -aç, -eç ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.3.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde -aç, -eç ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.3.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

dık- /tık- “tıkamak, kapamak” → **dıkaç/tıkaç** “tıkaç”

17. tıkaçlıg küze **dıkaçlu** bardak (ME: 88/5-6)

(**tıkaçlı** testi, **tıkaçlı** bardak)

tüg- “dügümlemek” → **tügeç** “dügmecik, meme başı”

18. Cümlesi üç türlüg mēveler turur. Bu mēvelerning uluğlukı kız oğlan emükinçe
tügeçke bolğay (NF: 319/11)

(Toplamı üç türlü meyvedir. Bu meyvelerin büyüklüğü kız oğlan emince **düğmecik** olacak.)

3.3.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

19. **otur-** “oturmak”→**otraç** “ada, adacık” (CC: 58a/16)

3.3.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-aç, -eç* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.3.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

göm- “gömmek” →**gömeç** “kül ekmeği, kül poğaçası”

20. Bağır kibi üginende yoğurtdan ne var

Kara sakaç altında **gömeçden** ne var (DKH; DTN, 105/7-8)

(Bağır gibi katılaştan yoğurttan ne var

Kara sac altında **gömeçten** ne var)

3.3.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-aç, -eç* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.3.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

kaldır- “bulunduğu yerden almak”→**kaldıraç** “az bir güç ile büyük bir yükü kaldırmaya yarayan, bir dayanma noktası üzerinde hareket edebilen, inip kalkabilen sert çubuk.”

21. Büyük mermilerin cephanelikten **kaldıraçla** alınıp kapı önünde küçük vagona yüklenmesi, vagonla topun yanına taşınması, topun asansörüne verilmesi, yukarı çıkarılması, topa yerleştirilmesi Mecidiye'deki askere iyice uzun gelmeye başladı. (T.Ö. Diriliş Çanakkale 1915, 2016:5)

gül- “gülmek”→ **güleç** “her zaman gülümseyen, mütebessim”

22. Şişman, güçlü ve **güleç** anne sigara içerek Günaydın gazetesi okuyor ve hafif bir rüzgâr gazetesinin kenarlarını hışırdatıyordu. (O.P. Kırmızı Saçlı Kadın, 2016:8)

Söz konusu olan ekin, Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde kullanımına rastlanmamıştır. Ekin Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde kullanımı örneklendirilmiştir. Bunun dışında ekin isimden isim yapma (bakır-aç<**bakraç**) fonksiyonu da vardır.

Bu ek, *tıkaç*, *kaldıraç* gibi örneklerde nesne; *güleç* gibi örneklerde ise durum anlamı vermiştir.

3.4.-AgAn /-AğAn:

Fiilden isim yapan bu ek hakkında şu görüşler verilmiştir: Eraslan, bunun ender kullanılan birleşik bir ek olduğunu ve devamlılık anlamı verdiğini zikreder (2012:104). Hacıeminoğlu, bu eki, ‘geniş zaman sıfat-fiilleri’ başlığı altında verir. Ekin ‘-gan ve -gen’ ekine göre süreklilik ve kuvvetlilik ifade ettiğini, isim görevinde kelimeler de yaptığını ve az kullanıldığını belirtir (1996:168). Argunşah ve Güner bu ekin eklenmiş olduğu fiilin bildirdiği işi, oluşu ya da hareketi sürekli veya çokça yapanı gösteren sıfatlar türettiğini belirterek Korkmaz ile aynı görüşü paylaşır (2015:79). (Korkmaz’ın bu ek hakkındaki görüşleri aşağıda verilecektir.) Ergin, bu ek ile ilgili olarak, Dede Korkut’ta ortada bulunan ünsüzün yumuşamadığını, ekin Eski Anadolu Türkçesi döneminde şeklini koruduğunu aktarır ve örneklerini verir (2018:442). Gürer Gülsevin, bunun sıfat yaptığını ve seyrek kullanıldığını belirtir (1997:134). Selma Gülsevin, bu ekin kullanım sıklığının *-gan*, *-gen* ve *-an*, *-en* eklerine göre daha az olduğunu ve bu eklerin bazı kullanımları ile paralellik gösterdiğini, söz konusu üç ekin birbirleriyle olan ilgilerinin ve menşelerini bağımsız bir araştırma ile belirleninceye kadar farklı başlıklar altında incelenmelerinin normal olduğunu aktarır. Bu ekin ‘geçişsiz tek hecelilerde isim’ (alet ve hayvan ismi olarak), ‘geçişsiz tek hecelilerde sıfat’ ve ‘geçişsiz tek hecelilerde isim-sıfat’ olarak kullanımını Kamus-ı Türkî’yi esas alarak örneklendirmiştir (1992:9). Gürer Gülsevin, makalesinde bu ekin geçişsiz fiillerde kullanımını Kamus-ı Türkî’yi esas

olarak örneklendirmiştir (1998:139). Eraslan, bu ekin devamlılık anlamı veren, ender kullanılan ve birleşik bir ek (-a-gan / -e-gen) olduğunu belirtir (2012:104). Hatiboğlu ekin fiil kök ya da gövdelerine gelip genellikle sıfat kurduğunu, “kolaylık, alışkanlık, elverişlilik” anlamlarını veren birleşik bir ek olduğunu, ekin ‘-a’ ve ‘-e’ kısmının istek kipi; ‘-gan’ ve ‘-gen’ kısmının ise sıfat fiil eki olduğunu aktarırken (1974:23), Ergin, işlek olmayan bu ekin aslında -ağan, -egen biçiminde olduğunu, ğ ve g’nin yumuşayarak ğ (ğı) ve ğ (y) ’ye dönüşmesinin ise son dönemlerde meydana geldiğini, bunun ‘-gan, -gen, -kan, -ken’ ekiyle benzer işleve sahip olduğunu zikreder (2013:190-191). Korkmaz, bu ekin çoğunlukla tek heceli geçişsiz fiil köklerine geldiğini, eklenmiş olduğu fiildeki hareketi sürekli yapanı gösterdiğini ve abartma görevinde sıfatlar türeten birleşik bir ek olduğunu söyler. Aynı zamanda bu ekin bazı isimler türetmesinin kalıplaşma aşamasından geçtiğinin göstergesi olduğunu aktarır (2009:69-70). Banguoğlu, bu ekteki damak sesinin ince sırada patlamalı olduğunu, kalın sırada ise süreklileştiğini söyler ve ekin fiilden -ge- > -e- berkitme fiillerinin eski bir sıfat-fiil eki olan -gen ekinden kopmuş birleşik bir ek olduğunu, elde bulunan en eski örneğinin Kapagan Kagan’ın adı olduğunu belirtir. Bunların fiilden berkitme sıfatları anlamını koruduğunu, bu sıfatlardan bazılarının bir nesneye isim olduğunu, bazılarının ise sadece isim olarak bilindiğini; bu ekin canlılığını ve özel anlatımını koruduğunu, terim yapımında işe yaradığını söyler (1986:229-230). Zülfikar, bu ekin Türkçedeki fonksiyonunu ele alırken, ekin -ğan, -gen eki ile de benzer veya farklı yönlerinin olduğunu söyler. Bu konu üzerine yapılan görüşlere yer verir, Sonra bu ekin fiillere gelerek sıfatlar yaptığını, bazen fiilden isim türettiğini, -ğan, -gen ekinin çok heceli olan fiillere ve özellikle çatı ekleri üzerine gelirken, ağan, egen ekinin tek heceli fiil köklerine geldiğini belirtir. Daha sonra -ağan, egen eki ile yapılan örnekleri Eski Anadolu Türkçesinin tarihî metinlerden, halk ağızlarından ve Türkiye Türkçesinin yazılı kaynaklarından aldığını aktarır (2010:51-52). Tufar, yapmış olduğu çalışmada kalıplaşmış olan bu ekin sıfat ve isim şeklinde iki ayrı görevde ve yapıda kullanıldığını belirterek bu ekin örneklerini verir (2003:132). Mahçup, çalışmasında bu ekin fiilden isim veya isim soylu sözcükler türettiğini, fiile tekrar ve süreklilik anlamını verdiğini belirterek bunları örneklendirir (2010:49). Mansuroğlu, bu ekin ender kullanıldığını; eski sözlerden, yeni yapılanlardan ve diriltme olarak kullanımını örneklendirmiştir (2012:11). Güzel,

çalışmasında Türkiye Türkçesi ağızlarında bu ek ile türeyen kelime sayısının 81 olduğunu belirtir (2018:77). Akçataş ve Taşdemir, bu ekin bir işin devam ettiğini ve elverişli olduğunu belirten sözcükler türettiğini aktarır (2019:139).

3.4.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde *-agan*, *-egen*, *-ağan*, *-eğen* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.4.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde *-agan*, *-egen*, *-ağan*, *-eğen* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır. Ekin, bu dönemde sıfat-fiil olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Tezin konusunu fiilden isimler oluşturduğu için fiilimsiler ele alınmamıştır.

3.4.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-agan*, *-egen*, *-ağan*, *-eğen* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır. Ek, bu dönemde de sıfat-fiil olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak fiilimsiler bu konunun dışındadır.

3.4.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

Harezmi Türkçesi döneminde *-agan*, *-egen*, *-ağan*, *-eğen* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.4.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

23. **em-** “emmek, süt emmek”→**emegen** “yaşlı kadın, kocakarı”¹ (CC: 82a/25b)

3.4.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-agan*, *-egen*, *-ağan*, *-eğen* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

¹ Her ne kadar Codex Cumanicus’ta böyle geçse de bu örneği Mustafa Argunşah ve Galip Güner’in verdiği görülmektedir. Bundan dolayı tezde bu örnek verilmiştir.

3.4.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

dep-“tepmek, at tepmek, tekmelemek” →**depegen** “tepen, çok tepen, tekme atan hayvan”

süs- “süsmek, deşmek, delmek, dürtmek, batırmak, boynuzlamak, mızraklamak, süngülemek”→ **süsegen** “çok süsen, çok boynuzlayan, süsücü hayvan”

24. Ya niçe eylemek gerek, varun ol tutsak yigidi çıkarun götürün, **depegen** köpini **süsegen** yırtar, at virün ton virün didi. (**DKH; DTN, 265/8-9**)

(Ya nice eylemek gerek, varın o esir yiğidi çıkarın getirin, **tekmeleyenin** karnını **boynuzlayan** yırtar, at verin giyini verin dedi.)

3.4.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

ol- “varlık durumuna gelmek, oluşmak”→**olağan**“her zaman olan, oluşuna alışılan, doğal”

25. Her devlet, ortaya çıkış zamanlarında sâde ve basit olup her ne kadar günden güne kuvvetlenirse de, insan yaşlandıkça yiyecek içekte ve ev ve elbisede ihtiyacı arttığı gibi devlet de eskidikçe özentileri artırageldiğinden önceki sadeliği kalmayıp uğraşları ve masrafları ziyâdeleşir ve **olağanüstü** bir olay ortaya çıktığında ve mutad masraflarından fazla bir masraf açıldığında sıkıntıya düşer ve idare işinde de bir çeşit kusur baş gösterirse zayıflığın ve gevşekliğin pençesine yakalanır. Allah’ın âlemdeki kanunu böyledir. (**TC**)

3.4.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

ol- “bir şeyin gerçekleşmesi”→**olağan** “alışılmış olan, normal”

26. Küçük, **olağan** bir dalgınlıktan birden uyanır gibi. (**A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:237**)

Görüldüğü üzere, -ağan, -egen, -ağan, eğan eki Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Çağatay Türkçesi dönemlerinde kullanılmamıştır. Ekin, Kıpçak Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde kullanımına örnekler verilmiştir. Ek, Uygur Türkçesi ve Karahanlı

Türkçesi dönemlerinde sıfat-fiil olarak kullanılmıştır. Ancak tezde fiilimsilere yer verilmemiştir.

Bu ek, *depegen, süsegen, olağan* gibi örneklerle tekrar anlamı vermiştir.

3.5.-Al:

Hatiboğlu bu ekin bazen isim bazen de fiillerin kök ya da gövdelerine geniş ünlü ile bağlanarak isim soylu kelimeler türettiğini aktarır (1974:85). Korkmaz, -Al, ve -l ekini bir arada vererek Türkçede tarihî devirlerden gelen -Al ekinin ve ünlülerden sonra -l ekiyle kurulan bazı sözlerin bulunduğunu, bu sözlerin de kök olarak kesin bir şekilde ayırt edilemediğini belirtir. Eski Türkçedeki fiilden sıfatlar ve isimler türeten -l ekiyle kurulmuş ve fiilden türemiş olan sözlerle koşutluk gösterdiğinden, dilimizdeki günümüze uzanmış bu eski şekillerin de -Al ve ünlülerden sonra -l ekiyle kurulduğunun kabul edildiğini söyler. Bu ekin Moğolca ile ortak olduğunu, bugün artık canlı olmadığını, sıfat ve isim olarak örnekler veren bir ek olduğunu aktarır (2009:71). Akçataş ve Taşdemir, sadece birkaç örneği olan bu ekin sözcük türetmede işlek olmadığını ve ek üzerine anlam olarak genel bir yargıda bulunmanın güç olduğunu belirtir (2019:139). Aşçı, -l ve (a)l ekinin Türkçe'nin bütün dönemlerinde adlar türettiğini, Fiilin köküyle ilişkili isimler ve sıfatlar türettiğini söyler (2019:782).

3.5.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde *-al,-el* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.5.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde *-al,-el* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.5.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-al,-el* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.5.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

sök- “sövmek, küfretmek; sökmek, çıkarmak” → **sökel** “hasta”

27. ‘ivaz berdi anga Tangrı ağır **sökel** kıldı anı kendü ağır **sökel** boldı. (ME:22/8)
(Tanrı ona karşılık verdi. Onu ağır **hasta** yaptı. Kendi ağır **hasta** oldu.)

3.5.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

Kıpçak Türkçesi döneminde *-al,-el* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.5.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-al,-el* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.5.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

düke- “bitmek, tükenmek” → **dükel** “bütün”

28. eger **dükeli** ton anun birle ılsansa namaz reva olmaz.(KG: 7a/4)
(Eğer **bütün** elbise onun ile ılsansa namaz caiz olmaz.)

3.5.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

kur- “meydana getirmek, tesis etmek” → **kural** “bir sanata, bir bilime, bir düşünce ve davranış sistemine temel olan, yön veren ilke; davranışlarımıza yön veren, uyulması gereken ilke”

29. Padişah hizmetinde iken şehid olan ile normal şekilde ölenlerin oğullarına verilmiş şekli hususunda **kurallar** eşit değildir. Şehid olan zeamet ve timar sahiplerinin oğullarına fazla miktarda verilir. Bu **kuralın** tercih edilme sebebi; sipahilerin savaş meydanından kaçma yolunu seçmeyip, “şehid olursam ailem ortada kalmaz gelirim oğluma verilir” diyerek her şeylerini ortaya koymaları içindir. (KH)

3.5.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

çök- “bulunduğu düzeyden aşağı inmek, çukurlaşmak” → **çökel** “taşan bir suyun çekildikten sonra bıraktığı tortu”

30. (Şelâledeki su çekilince **çökel** göründü.)

kur- “meydana getirmek, tesis etmek” → **kural** “birsanata, bir bilime, bir düşünce ve davranış sistemine temel olan, yön veren ilke; davranışlarımıza yön veren, uyulması gereken ilke”

31. Galatasaray eğitiminin de ayrı **kuralları** var. (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014: 116)

Görüldüğü üzere, bu ek Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde kullanılmıştır ve örnekler de verilmiştir.

Bu ek, *sökel*, *dükel* gibi örneklerde durum; *kural* gibi örneklerde ise tasarlama anlamı verir.

3.6. -AlAk:

Selma Gülsevin, işlek olmayan bu ekin, Hamza Zülfikar'ın görüşünü esas alarak birleşik bir ek olduğunu, tekrarlama fiilleri yapan -ala-/ele- eki ile fiilden isim yapan -ak/-ek ekinin birleşmesiyle meydana geldiğini belirtir. Bu ekin, yalnız bir örnekte geçişsiz tek heceli fiile eklendiğini ve sıfat yaptığını aktarır (1992:9-10). Gürer Gülsevin de bu ekin geçişsiz fiillerde kullanımına Selma Gülsevin gibi Kamus-ı Türkî'yi esas alarak örnek vermiştir (1998:139). Hatiboğlu bu ekin genellikle isim köküne geldiğini ve isim soylu sözcükler oluşturan birleşik bir ek olduğunu belirterek bunun örneklerini vermiştir (1974:25). Ergin bunun işlek olmadığını belirtir ve bunu örneklendirir (2003:197). Korkmaz, işlek olmayan bu ekin, tek heceli geçişsiz fiillerden sıfatlar ve isimler türettiğini, tekrarlama fiilleri yapan -ala-/ele- ekinin fiilden sıfat türeten -k eki ile kaynaşmasından oluşan bir birleşik olduğunu, "tekrarlama, art arda yapılma" sonucu olan bir niteliği veyanesneyi gösterme fonksiyonunu taşıdığını söyler ve bunun örneklerini verir (2009:72). Banguoğlu, bu ekin fiilden -ele- edeleme fiillerinin -ik sıfat-fiil ekinden kopmuş bir birleşik olduğunu, sıfatlar ve çeşitli isimler yaptığını söyler (1986:233). Güzel, çalışmasında Türkiye Türkçesi ağızlarında bu ek ile türemiş olan kelime

sayısının 39 olduğunu belirtir (2018:77). Tufar, yaptığı çalışmada kalıplaşmış olan bu ekin isim ve sıfat yapma şeklinde iki ayrı görevde ve yapıda kullanıldığını belirterek bunun örneklerini vermiştir (2003:136). Aşçı, bu ekin sadece bir örneğinin bulunduğunu ve eklenmiş olduğu fiilin anlamıyla ilişkili olarak soyut ad türettiğini aktarır (2019:566). Güvenç, bu eke Harezmi Türkçesinde sadece bir sözcükte rastlandığını belirtir (2004:105).

3.6.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde *-alak*, *-elek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.6.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde *-alak*, *-elek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.6.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-alak*, *-elek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.6.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

yum- “yummak, kapatmak” → **yumalak** “yuvarlak, toparlak”

32. Sarıg yağnı **yumalak** kılıp ağzınga aşuq çağlıg künde üç yolu atdılar. (**KE: 165r-4**)

(Sarı yağı **yuvarlayıp** günde üç defa ağzına aşık kemiği gibi attılar.)

3.6.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

Kıpçak Türkçesi döneminde *-alak*, *elek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.6.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-alak*, *elek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.6.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-alak*, *elek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.6.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-alak*, *-elek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.6.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

yat- “uyumak ya da dinlenmek için yatağa girmek”→**yatalak** “inme veya sakatlık gibi bir sebepten dolayı yataktan kalkamayan kimse.”

33. (Zala'nın **yatalak** kızını da, yürüyemeyecek kadar yaşlıları da aldılar getirdiler.) (Y.K. İnce Memed, 2007:436)

as- “bir şeyi aşağıya sarkacak biçimde bir yere ilştirip sarkıtmak” →**asalak** “başkalarının sırtından geçinen kimse, ekti.”

34. Efendim gerçi bu tekliflere övgü dolu kasideler yazarak karşılık veriyor ama nedense Bağdat'a gidip valinin koruması altında **asalak** yaşamayı onurunayediremiyordu. (İ.P. Babil'de Ölüm, İstanbul'da Aşk, 2004:29)

çok- “çökmek”→**çökelek**“yağı alınmış sütün ya da ayranın kaynatılmasıyla elde edilen, niteliği iyi olmayan bir tür peynir.”

35. Arkasından ekmek, tıka basa kavurmayla doldurulmuş bir dağarcık, tandır ekmeği, soğan, kaynatılmış yumurta, peynir, **çökelek** çıkardı. (Y.K. İnce Memed, 2007:351)

Fiilden isim yapan bu ekin Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi döneminde kullanımı yoktur. Harezmi Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde ekin kullanımına örnekler verilmiştir. Ekin aynı zamanda isimden isim yapma (**koz-alak**) fonksiyonu da vardır.

Bu ek, *yumalak*, *yatalak*, *asalak* gibi örneklerde devamlılık; *çökelek* gibi örneklerde ise nesne anlamı vermiştir.

3.7. -alık

Bu eki sadece Kalsın'ın ele aldığı görülmektedir. Kalsın, Harezmi Türkçesi döneminde yalnızca Mukaddimetü'l-Edeb'te üç kelimeye geçen bu eklin -ak+lık eklerinin kaynaşmasıyla oluşmuş olabileceğini zikrederek sözünü ettiği üç kelimeyi de verir (2013:97).

3.7.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde *-alık* eklin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.7.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde *-alık* eklin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.7.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-alık* eklin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.7.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

yat- “yatmak” → **yataklık** < **yatalık** “yatacak yer”

36. Kêce **yatalıķınğa**, aḡşamun keldürdi qoylarnı (**ME: 46/4**)

(Gece **yatacak yerine**, koyunlarını akşam getirdi.)

dur- “oturmak, ikâmet etmek” → **duraklık** < **duralık** “ev”

37. Küldüredi ötgün kiterdi anı **duralıķındın** (**ME: 230/2**)

(Gök gürültüsü gürledi. Onu **evinden** giderdi.)

3.7.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

Kıpçak Türkçesi döneminde *-alık* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.7.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-alık* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.7.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-alık* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.7.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-alık* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.7.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

Türkiye Türkçesi döneminde *-alık* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

Fiilden isim yapan *-alık* ekinin Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde kullanımı yoktur. Eke sadece Harezmi Türkçesi döneminde rastlanmıştır ve örnekler de verilmiştir.

Bu ek, *yatalık*, *duralık* gibi örneklerde yer anlamı verir.

3.8.-Am:

Ergin, Dede Korkut'ta bu ekin kullanımının günümüzdeki kullanımından bir farkının olmadığını söylerken (2018:442), Gürer Gülsevin ise bu dönemde bu eke sadece "*tutam*"örneğinde rastlandığını aktarır (1997:134). Selma Gülsevin, bu ekin şekilsel ve işlevsel olarak *-ım*, *-im* ekine benzediğini, fakat çok örneği bulunan *-ım*,

-im ekinin ünsüz ile biten fiillere geniş ünlü ile değil, dar ünlü ile bağlandığını söyleyerek bunu bir örnekle somutlaştırmıştır. Bundan dolayı bunların iki ayrı ek hâlinde alınmalarını gerektirdiğini zikreder. -am ekinin sadece iki örnekte görüldüğünü; geçişli tek hecelilerde isim ve edilgen çatı üzerinde sıfat yaptığını aktarır (1992:11). Gürer Gülsevin, -am ekinin geçişli fiillerde ve edilgen çatı üzerinde kullanımını örneklendirmiştir (1998:139). Ergin, Türkiye Türkçesi’nde bu ekin işlek olmadığını belirterek örnek verir (2003:196). Korkmaz, işlek olmayan bu fiilden isim yapan ekin, sadece birkaç kelimedede örneğinin bulunduğunu, fonksiyon olarak bir hareketin veya bir bütünün parçasını bildiren isimler türetmiş gibi görünse de örnek azlığından dolayı bu ekin görevinin tamolarak tespit edilemediğini belirtir. Örneklerini vermiş olduğu bazı terimlerin de bu ekle yapıldığını, ancak *biçem* ve *dizem* terimlerinin tutunmuş olmadığını söyler (2009:72). Banguoğlu, ekin-ge- >-e- ile uzatılmış olan bir berkitme fiilinden yapılmış ve-im isminden kopmuş bir birleşik olduğunu, örneklerinin az olduğunu aktarır. İşlek olmayan bu ekin -im eki anlatımından başka bir şey getirmediğinin görüldüğünü ve -em eki ile yeni kelimelerin türetildiğini belirtir (1986:233). Tufar, çalışmasında fiilden isim soylu kelimeler yapan bu ekin, fiilden isim yapma görevinde kullanıldığını söyleyerek bunu örneklendirir (2003:138). Mansuroğlu, bu eki “verimsiz” olarak niteler ve örnek verir (2012:11). Akçataş ve Taşdemir, bu ek ile ilgili örneklerin az olduğunu aktarır (2019:139). Güzel, yapmış olduğu çalışmada Türkiye Türkçesi ağızlarında -am, -em eki ile türemiş olan kelime sayısının 24 olduğunu belirtir (2018:77).

3.8.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde -am, -em ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.8.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde -am, -em ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.8.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-am*, *-em* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.8.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

Harezmi Türkçesi döneminde *-am*, *-em* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.8.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

tut- “tutmak” → **tutam** “tutam”

38. Bir **tutam** (sakal, ot) (KL: 64)

3.8.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-am*, *-em* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.8.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

tut- “tutma eylemi” → **tutam** “avuç içi veya parmak uçlarıyla tutulabilen miktar”

39. Börkümçe gelmez mana

Altmış **tutam** gönderüni ne ögersin murdar kâfir (DKH: DTN, 41/3)

(Börküm kadar gelmez bana

Altmış **tutam** mızrağım ne översin murdar kâfir)

3.8.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-am*, *-em* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.8.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

kur- “yapmak, inşa etmek, oluşturmak”→**kuram** “sistemli bir biçimde düzenlenmiş birçok olayı açıklayan ve bir bilime temel olan kurallar, yasalar bütünü, nazariye, teori.”

40. Darwin sağ olsaydı da bizi tanısaydı, kolayca kanıtlardı **kuramını**. (A.A.Ölmeye Yatmak, 2014:240)

biç- “belli bir biçime ve ölçüye göre kesmek”→**biçem** “üslup”

41. Yazar, eserini yazarken **biçeme** hiç dikkat etmemiş.

-am, -em ekinin kullanımına Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanmamıştır. Kıpçak Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde ekin kullanımına örnekler verilmiştir.

Bu ek, *tutam* örneğinde miktar; *kuram* örneğinde ise durum anlamı vermiştir.

3.9. -AmAç:

Ergin’in, Dede Korkut’ta bu ek hakkındaki görüşüne bakılacak olursa, *dolamaç*, *tolamaç* kelimesinde görülen bu ekin bugün *dönemeç* kelimesinde var olduğunu, fakat bu kelime yerine günümüzde *dolanbaç* şeklinin kullanıldığını söyler. Azerbaycan sahasında bugün Dede Korkut’taki gibi *dolamaç* şeklinin kullanıldığını (2018:441), Türkiye Türkçesinde ise bu ekin işlek olmadığını aktarır (Ergin, 2003:197). Korkmaz, sadece bir iki örneği bulunan, onun ifadesiyle “ölü” bir ek olan -amaç, -emeç ekinin tek heceli geçişli fiillere veya fiilden fiil türeten -a-’lı ve -e-’li pekiştirme fiillerine gelerek bazı isimler türettiğini söyler ve bunu örnekendirir. ‘soymaç ve yırtmaç’ kelimelerindeki -maç ekinin -amaç ekiyle bağlantısının ihtiyatla karşılanması gerektiğini belirtir (2009:73). Banguoğlu, bu ekin berkitme fiillerine gelen -meç ekinin bir birleşigi olduğunu, az sayıda alet ve yer adları yaptığını aktarır (1986:233). Mansuroğlu, bu ekin sadece “dönemeç” kelimesinde bulunduğunu söyler (2012:11). Akçataş ve Taşdemir, bu ekin birkaç örneğinin olduğunu aktarır

(2019:139). Güzel, Türkiye Türkçesi ağızlarında bu ek ile türetilen kelime sayısının 16 olduğunu belirtir (2018:77).

3.9.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde *-amaç*, *-emeç* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.9.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde *-amaç*, *-emeç* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.9.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-amaç*, *-emeç* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.9.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

Harezmi Türkçesi döneminde *-amaç*, *-emeç* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.9.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

Kıpçak Türkçesi döneminde *-amaç*, *-emeç* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.9.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-amaç*, *-emeç* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.9.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

dola- “dolamak, sarmak”→**dolamaç** “dolamaç, dolambaç, dolambaçlı”²

42. Alp ere қorhu virmek ‘ayıp olur

Dolamaç dolamaç yollarını

Қādir қor-ise дүн-ile yortam (**DKH: DTN, 176/6**)

(Alp ere korku vermek ayıp olur)

Dolamaç dolamaç yollarını

Kadir kor ise geceleyin at sürüp geçeyim.)

3.9.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-amaç*, *-emeç* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.9.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

dön- “sapmak”→ **dönemeç** “bir yolun yön değiştirdiği yer, virâj”

43. Orhan Bey kendini toplayıp "Atlaraaa!" diye bağırdığı anda Bilecik Hisarı'nın yokuşu **dönemecinden** bir araba yaydan çıkan ok gibi fırladı. (**K.T. Devlet Ana, 2004:291**)

Bu eke Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanmamıştır. Ekin Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde kullanımına örnekler verilmiştir.

Ek, *dolamaç*, *dönemeç* gibi örneklerde yer ve durum anlamlarını verir.

3.10. -AmAk:

Zülfikar, -amak, -emek eki hakkında dile getirilen görüşlere yer verdikten sonra derlemelerle elde etmiş olduğu örnekleri 2 gruba ayırmıştır. Birinci grupta kalıplaşmış -amak, -emek ekiyle isimler yapıldığını söyleyerek ekin Anadolu

² Bu örneği Muharrem Ergin, “Dede Korkut Kitabı 1-2”de vermiştir. Bu yüzden tezde bu örnek verilmiştir.

ağızlarındaki örneklerini vermiştir. İkinci grupta ise kalıplaşmış -amak, -emek eki ile fiiller yapıldığını söyleyerek örnekleri vermiştir. Zülfıkar, Banguoğlu'nun verdiği *tıkamak* fiiline Anadolu ağızlarında kullanılan *silkemek* fiilini de ekler. Böylece ekin -a,-e bölümünü açıklamayı uygun bulduğunu belirtir. Banguoğlu'nun bu ekin fiile berkitme anlamı verdiği şeklindeki açıklamasını desteklediğini, ancak bu açıklamanın bu ek ile yapılmış olan fiiller için geçerli olduğunu söyler. Halk ağzından veya yazı dilinden alınan *aşamak*, *basamak*, *güdemek*, *oturamak*, *gezemek* gibi örneklerde bu ekin isim olan örneklerinde sözcüğe “bir işe veya yere özgü” anlamlarını da kattığını aktarır. Bu ekin genel olarak tek heceli fiillere getirildiğini, iki heceden oluşan *oturamak* isminin istisna olduğunu ve ekin çatı ekleri üzerine getirildiğine dair başka örneğe rastlanmadığını söyler. Banguoğlu'nun, bunun yer adları yaptığını belirttiğini fakat elde edilen örneklerde böyle bir durumun görülmediğini aktarır. Zülfıkar, yabancı terimlere Türkçe karşılıklar aramada bunun başvurulmamış eklerden biri olduğunu, ekin özellikle birinci grupta verilen örneklerde olduğu gibi “bir işe veya bir yere özgü” kavramında terim yapmaya uygun olduğunu belirtir. Örnek olarak *kesemek* şeklinde Türkçe bir isim örneği verir, böyle bir terimin herhangi bir yabancı isme karşılık olarak gösterilebileceğini, elde edilen bir türetmeden *tutamaklı* örneğinde olduğu gibi yeni türetmeler yapılabildiğini, burada dikkat edilmesi gereken hususun, fiil kökünün tek heceli olması gerektiğini belirtir. Zülfıkar, bazı dilbilgisi yazarlarının bu tür ekler için “İşlek ek değildir.” şeklinde ifadelerini, birkaç örnek vererek konuyu geçiştirmelerini, aynı örneği hemen herkesin tekrar etmesi gerektiği düşüncesini doğru bulmadığını belirterek, dilbilgisi yazarının görevinin ekin fonksiyonunu, sözcüğe kattığı anlama ulaşmak ve bu ekten yapılmış olan örnekleri bir araya getirmek, tanıtmak, yeni türetmeler için ortam hazırlamak, canlılığını kaybetmiş olan ekleri canlandırmak olduğunu zikreder (2012:424-427). Selma Gülsevin yapmış olduğu çalışmada bu ekin işlek olmadığını belirterek, geçişli ve geçişsiz tek hecelilerde isim olarak kullanımını Kamus-ı Türkî'yi esas alarak örneklendirmiştir (1992:11). Gürer Gülsevin, ekin geçişli ve geçişsiz fiillerde kullanımını örneklendirmiştir (1998:139). Banguoğlu, bu ekin berkitme fiilinden bir isim-fiil ekinin kaynaşmasıyla meydana geldiğini söyler. Birçok örneğinin bulunduğunu; yer, alet ve yalın isimler yaptığını aktarır. (1986:234). Ergin bu ekin işlek olmadığını belirtirken (2003:196), Korkmaz,

ekin, fiilden fiil türeten -a, -e eki ile isim-fiil eki olan -mak, -mek ekinin kaynaşmasıyla oluşan birleşik ek olduğunu; fiilden *yer, yöre* kavramını veren veya bir ismin aralıklarla yapıldığını gösteren adlar türettiğini; vermiş olduğu örneklerin bir kısmının konuşma ve halk dilinde bulunduğunu söyler (2009:73). Hatiboğlu da bunun, fiil kökünden isim kuran birleşik ek olduğunu aktarır. Ekin -a,-e kısmının fiilin kök veya gövdesine gelen ek; -mak,-mek kısmının ise genellikle eylemlilik, bazen de isim yapan ek olduğunu belirtir (1974:27). Mahcup, bunun fiilden isim yapan birleşik ek olduğunu belirtir. Ekin, fiili gerçekleştirmeye vasıta olan nesne ve fiilin aralıklarla tekrarlanması anlamını verdiğini söyler (2010:49). Tufar, fiilden isim soylu kelimeler yapan bu ekin, fiilden isim yapma görevinde kullanıldığını aktarır (2003:140). Mansuroğlu, bu ekin sadece *basamak, kaçamak, tutamak* örneklerinde bulunduğunu belirtir (2012:11). Akçataş ve Taşdemir, ekin kalıcı adlar türettiğini ve yeni sözcük yapımında işlek olmadığını söyler (2019:140). Güzel, Türkiye Türkçesi ağızlarında bu ek ile türetilen kelime sayısının 24 olduğunu aktarır (2018:77).

3.10.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde *-amak,-emek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.10.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde *-amak, -emek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.10.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-amak, -emek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.10.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

Harezmi Türkçesi döneminde *-amak, -emek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.10.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

Kıpçak Türkçesi döneminde *-amak*, *-emek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.10.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-amak*, *-emek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.10.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-amak*, *-emek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.10.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-amak*, *-emek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.10.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

bas- “vücudun ağırlığını verecek biçimde ayak tabanını bir yere veya bir şeyin üzerine koymak”→**basamak** “bir yere çıkarken veya bir yerden inerken basılan ve art arda gelen, birbirinden belirli aralıkla yükselen düz yüzeylerden her biri.”

44. Ali, içinden böyle diyerek Salim Efendi'nin beton bir **basamakla** inilen daracık, karanlık dükkânına giriyor. (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:157)

kaç- “kaçmak”→ **kaçamak** “bir şeyi belli etmeden, gizlice yapmaya çalışma.”

45. "Demek sinemada belli etmeden bana baktınız? Böyle **kaçamak** bakışlar medenî bir kıza yakışmaz. İnsan, eski bir arkadaşını görünce rahatlıkla yaklaşıp elini sıkmalı." (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:180)

Bu ekin Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı

Türkçesi dönemlerinde kullanımı yoktur. Söz konusu olan eke sadece Türkiye Türkçesi döneminde rastlanmaktadır ve örnekler de verilmiştir.

Bu ek, *basamak* örneğinde nesne; *kaçamak* örneğinde ise durum ve tekrar anlamlarını vermiştir.

3.11. -AnAk / -nAk:

Argunşah ve Güner, -anak, -enek ekinin işlek olmadığını, fiillerden somut isimler türetmede kullanıldığını belirtir (2015:79). Ergin, Dede Korkut'ta -nak, -nek ekinin bugünkü kullanımdan bir farkının olmadığını belirterek *yığnak* ve *dirnege* örneklerini verir. Bu örneklerin -ak, -ek ya da -anak, -enek ile yapılan kelimelerden gelmiş olabileceğini söyler. *yığnak* kelimesinin günümüzde Azerbaycan sahasında da kullanıldığını, *kıynak* sözcüğünün de bu ek ile yapılmış olabileceğini zikreder. -anak, -enek ekinin ise günümüzde Azerbaycan sahasında da bu şekilde kullanılan *yıganak* ve *degenegümçe* sözcüklerinde görüldüğünü aktarır (2018:441). Gürer Gülsevin, Eski Anadolu Türkçesinde bu ekin seyrek kullanıldığını belirtir (1997:134). Selma Gülsevin, Kamus-ı Türkî'de bu ekin fazla işlek olmadığını, Türkiye Türkçesi ağızlarında daha yaygın olduğunu; yazı dilinden çok, ağızların ürünü olduğunu belirttikten sonra ekin geçişli tek heceli fiillere gelerek isim yaptığını zikreder (1992:14-15). Gürer Gülsevin, -anak, -enek ekinin geçişli ve geçişsiz fiillerde kullanımını örneklendirmiştir (1998:139). Ergin, Türkiye Türkçesi döneminde bu ekin işlek olmadığını belirtir. (2013:196). Hatiboğlu, bu ekin isim veya fiillerin kök ya da gövdelerine gelerek isim kurduğunu; -a ve -nak parçalarından meydana gelen birleşik bir ek olduğunu zikreder (1974:30). Banguoğlu, birleşik olan bu ekin çözümlenmesinin kolay olmadığını; yer, alet isimleri, yalın ve çeşitli isimler yaptığını, bazı sıfatlar bıraktığını ve düşmeli bir ek olduğunu aktarır. Ekin yazı dilimizde yeniden canlılık gösterdiğini ve çeşitli anlatımlarda kullanıldığını söyler (1986:235). Korkmaz, işlek olmayan bu ekin çoğunlukla tek heceli geçişli fiillere gelerek farklı görevlerde somut ve soyut isimler türettiğini, birleşik bir ek gibi görüldüğünü belirtir. Bu ek ile bazı yeni kelimelerin de yapıldığını, ancak bu kelimelerden bazılarının tutunamadığı için yaygınlık kazanamadığını aktarır (2009:74). Mansuroğlu, bu ekin daha çok yeni yapılan kelimelerde kullanıldığını zikreder (2012:11). Güner, ekin fiillerden somut isim türetmede

kullanıldığını aktarır (2013:1607). Güzel, yapmış olduğu çalışmada Türkiye Türkçesi ağzlarında bu ek ile türemiş olan sözcük sayısının 73 olduğunu söyler (2018:77). Akçataş ve Taşdemir, bu ekin sadece birkaç sözcük türettiğini dolayısıyla sözcük türetmede işlek olmadığını aktarır (2019:140). Tufar, fiilden isim soylu kelimeler türeten -anak, -enek ekinin, fiilden isim yapma görevinde kullanıldığını belirtir (2003:145). Mahçup, -anak, -enek ekinin fiilden isim yapan birleşik bir ek olduğunu, ekin eyleme süreklilik anlamı kattığını söyler (2010:49). Açş, bu ekin yalnızca bir örneğinin olduğunu ve bu örnekte de fiil kökünün anlamıyla ilişkili olarak sıfat türettiğini aktarır. Ekin birleşik bir ek olduğunu ancak hangi eklerin birleşmesiyle meydana geldiğinin kesin olmadığını belirtir (2019:567). Güvenç, -anak ekinin örneğine Harezmi Türkçesi döneminde sadece bir sözcükte rastlandığını, ekin fiilin göstermiş olduğu hareketin anlamını üzerinde taşıma ifadesi bulunduran adlar türettiğini aktarır (2004:108).

3.11.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde *-anak*, *-enek*, *-nak*, *-nek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.11.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde *-anak*, *-enek*, *nak*, *-nek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.11.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-anak*, *-enek*, *nak*, *-nek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.11.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

tart- “çekmek, almak; sunmak, vermek; sürmek; tartmak, ölçmek, getirmek; tahammül etmek”→**tartanak** “yağma”

46. Eger **tartanakçı** zalim mundağ tevbe kılsa erdi hağ tvt anı yarlıkağay erd.
(NF:349/10)

(Eğer **yağmacı** zalim kişi bu şekilde tevbe etseydi, Hak tvt onu bağışlayacaktı.)

3.11.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

tik- “batmak”→**tigenek** “diken, dikenli çalı”

47. aar kovra biter, alabota, **tigenek** dağı kükel biter.(CC: 57a/23)

(Onun yerine kuru ot biter, karapazı, **diken** ve kara diken biter.)

3.11.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-anak*, *-enek*, *nak*, *-nek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.11.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

yığ- “yığmak”→**yığanak** “kütle, yığın, küme”³

48. Çoban ilerü vardı. Gördi-kim bir **yığanak** yatur, yıldır yıldır yıldırur. (DKH: DTN, 215/12)

(Çoban ileri vardı. Gördü ki bir **kütle** yatıyor, parıl parıl parlıyor.)

yığ- “yığmak”→**yığnak** “toplantı yapmak, davetle insan toplamak”

49. İç Oğuzun Taş Oğuzun biglerin üstüne **yığnak** itgil (DKH: DTN, 14/6)

(İç Oğuz’un Dış Oğuz’un beylerini basma **topla**,)

dir- “toplamak”→**dirnek** “ dernek, toplantı, düğün dernek”

50. Bir gün yolu bir **dirnege** uğradı. (DKH: DTN, 256/7)

(Bir gün yolu bir **düğün derneğe** uğradı.)

3.11.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-anak*, *-enek*, *nak*, *-nek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

³ Bu sözcüğün *yığ-* < *yığın* < *yığınak* şeklinde olduğunu belirten görüşlerde vardır.

3.11.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

ol- “bir şeyin gerçekleşmesi”→ **olanak** “yararlanılan uygun şart, imkân.”

51. Şimdiye dek bütçe **olanakları** içinde ya da dışında, dileyipde kararını çıkarttırmadığı hiçbir şey hatırlamıyor. (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:251)

gel- “varlığını sürdürmek, yaşamak, intikal etmek”→**gelenek** “bir toplumda, bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen, yaptırım gücü olan kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar, an’ane”

52. Bu ödeme kuralları kuyucu ustalarıyla, kuyu kazdılar arasında yüz yıllardır **gelenekler** ve alışkanlıklarla oturmuştu. (O.P. Kırmızı Saçlı Kadın, 2016:54)

Bu ekin Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde kullanımı yoktur. Harezm Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde ekin kullanımı örneklendirilmiştir.

Ek, *tartanak*, *yığanak*, *olanak* gibi örneklerde durum, *tigenek* örneğinde nesne, *gelenek* örneğinde ise süreklilik anlamını verir.

3.12. -ArI:

Selma Gülsevin, işlek olmayan bu ekin yalnız *uçarı* kelimesinde geçişsiz tek heceli fiile eklendiğini ve sıfat yaptığını belirtir (1992:16). Gürer Gülsevin, bu ekin geçişsiz fiillerde kullanımını örneklendirmiştir (1998:140). Banguoğlu, ekin fiilden berkitme sıfatları yaptığını bu ekin birleşik bir ek olduğunu söyler. Ekin -er kısmının geniş zaman hâl sıfat-fiil eki olabileceğini, -i kısmının ise iyelik eki olmadığını aktarır. Ekin az sayıda ve çoğunun karakter sıfatları şeklinde örnekler bıraktığını söyler (1986:236). Ergin, bu ekin işlek olmadığını belirtir (2013:197). Korkmaz bu eki, fiilin göstermiş olduğu işi çokça yapanı bildiren sıfatlar ve isimler türeten ölü bir ek olarak niteler. Günümüze bu ek ile kurulan birkaç kelimenin gelebildiğini aktarır

(2009:75). Güzel, çalışmasında Türkiye Türkçesi ağızlarında bu ek ile türetilen kelime sayısının 6 olduğunu söyler (2018:78).

3.12.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde *-arı*, *-eri* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.12.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde *-arı*, *-eri* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.12.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-arı*, *-eri* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.12.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

Harezmi Türkçesi döneminde *-arı*, *-eri* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.12.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

Kıpçak Türkçesi döneminde *-arı*, *-eri* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.12.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-arı*, *-eri* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.12.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-arı*, *-eri* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.12.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-arı*, *-eri* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.12.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

uç- “havada düşmeden durmak, havada yol almak”→**uçarı** “ele avuca sığmaz, kendini çeşitli eğlencelere vermiş, sefih.”

53. Tefvik Bey'in **uçarı** hayatında bu cinsten bir ihtirası beğenmesini tabii gösterecek pek az şey vardı. (A.H.T. Huzur, 1949:196)

göç- “başka yere gitmek”→**göçeri**“göç etmekten hoşlanan, sürekli yer değiştiren”

54. Ali, *göçeri* bir yaşam sürüyordu.

Fiilden isim yapan *-arı*, *-eri* ekinin kullanımına Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanmamıştır. Ekin sadece Türkiye Türkçesi döneminde kullanıldığı gözlenmiş ve örnek verilmiştir.

Bu ek, *uçarı* örneğinde durum ifade eder.

3.13. -Arlı, -ArlıU:

Ergin, bu ekin Dede Korkut’a özgü olduğunu belirterek, ekin partisip ve sıfat eklerinin birleşmesiyle meydana geldiğini söyler. *-arlı/-erlü* şeklinde de okunabileceğini aktarır (2018:442).

3.13.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde *-arlı*, *-erli*, *-arlu*, *-erlü* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.13.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde *-arlı, -erli, -arlu, -erlü* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.13.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-arlı, -erli, -arlu, -erlü* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.13.4. Harezm Türkçesi Dönemi

Harezm Türkçesi döneminde *-arlı, -erli, -arlu, -erlü* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.13.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

Kıpçak Türkçesi döneminde *-arlı, -erli, -arlu, -erlü* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.13.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-arlı, -erli, -arlu, -erlü* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.13.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

ak- “akmak”→**akarlı** “akan, akan şeyler, akar şeyler, akıcılar”

bit- “bitmek, tükenmek”→**biterli** “yerden biten şeyler, nebatlar, bitkiler”

55. **Akarlıda** sularına qarğamağıl

Qazılıq Tağınun günahı yokdur. (DKH: DTN, 28/5-6)

Biterlide otlarına qarğamağıl

Qazılıq Tağınun suçı yokdur

(**Akanlardan** sularına beddua etme

Kazılık Dağının günahı yoktur

Bitenlerden otlarına beddua etme

Kazılık dağının suçu yoktur)

3.13.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-arlı*, *-erli*, *-arlu*, *-erlü* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.13.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

Türkiye Türkçesi döneminde *-arlı*, *-erli*, *-arlu*, *-erlü* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

Ek, Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde mevcut değildir. Bu ekin kullanımına sadece Eski Anadolu Türkçesi döneminde rastlanmıştır ve örnek verilmiştir.

Bu ek, nesne anlamı verir.

3.14. -AsI:

Hacıeminoğlu, bunun gelecek zaman sıfat-fiil eki olduğunu belirterek, Eski Anadolu Türkçesinde gelecek zamanı ifade eden ve çok işlek olan bu sıfat-fiil ekinin, Karahanlı Türkçesinde de görüldüğünü ve oldukça işlek olduğunu zikreder. Karahanlı Türkçesi dönemi metinlerinde bu ekin fiil ismi olarak kullanıldığını aktarır (1996:171). Argunşah, bunun gelecek zaman sıfat-fiil eki olduğunu belirterek, Oğuzcanın etkisiyle ender kullanıldığını söyler (2014:153). Gürer Gülsevin, bu ekin ikinci derecede işlek olan sıfat-fiil eki olduğunu belirtir (1997:124). Selma Gülsevin, eskiden gelecek zaman sıfat-fiil eki olan bu ekin işlekliğini kaybettiğini, sadece *veresi* kelimesinde kalıplaşarak kalıcı isim yaptığını, sadece *veresi* kelimesinde geçişli tek heceli fiile eklendiğini ve isim yaptığını zikreder (1992:23). Gürer Gülsevin, bu ekin geçişli fiillerde kullanımını örneklendirmiştir (1998:140). Leontiç, bu ekin gelecek zaman ile ilgili istek, gereklilik, niteleme vb. ifade eden sıfatlar yaptığını, gelecek zamanı ifade ettiğini belirtir (2017:74). Korkmaz, bu sıfat-fiil ekinin Eski Anadolu Türkçesinde işlek olduğunu, Türkiye Türkçesinde kalıp şeklinde bazı ifadeler bırakarak kaybolduğunu söyler. Bu ekin yalın veya vurgulu *-CA* ekiyle genişletilerek

sıfat göreviyle kargışlarda yer aldığını, yönelme ekiyle genişletilerek zarf görevi yaptığını, bazı yardımcı fiillerle birleşerek istek vb. ifadeler bildirdiğini ve bu ek ile bazı isimlerin kalıplaşma yoluyla meydana geldiğini aktarır (2009:75). Hatiboğlu, bu ekin birleşik olduğunu; ekin -a, -e kısmının Orhun, Uygur ve Hakaniye Türkçelerinde mevcut olan -gu ve -gü ekinden geldiğini, -gu, -gü ekinin Eski Türkçe döneminde fiillerin kök veya gövdelerinden isim türetmesi yanı sıra aynı zamanda gelecek zaman anlamında da kullanıldığını zikreder. Ekin -sı ve -si kısmının ise Orhun ve Uygur Türkçesi dönemlerinde ‘istek, gerek’ şeklinde anlamlar veren -sıg ve -sigeki ileşkil ve görev olarak aynı kuruluştaki olduğunu aktarır (1974:32). Güzel, çalışmasında Türkiye Türkçesi ağızlarında bu ek ile türemiş olan kelime sayısının 26 olduğunu söyler (2018:78). Sıbiç, bu ekin gelecek zamanı ifade eden sıfat fiil eki olduğunu aktarır (2015:101). Mahçup, bu ekin fiilden sıfat ve isim yaptığını; eylemin gerçekleşmesinin istenmesi anlamını verdiğini belirtir (2010:57). Mansuroğlu, -ası, -esi ekinin işlek olmadığını belirterek, bu ekin azçok kalıplaşmış olarak isim ve sıfat şeklinde kullanılışlarının olduğunu aktarır. Ekin isim olarak, -ca ve benzeri ek ile genişletilmiş olarak kötü dilek belirtirken, istek belirtirken, -a ve -e eki ile genişletilmiş olarak “-acak derecede” anlamında, yine -a ve -e eki ile genişletilmiş olarak “-mamak üzere” anlamında ve “oldum olası” yani “ezelden beri” anlamında kullanıldığını zikreder. Sıfat olarak ise -ca ve benzeri ek ile genişletilmiş olarak kötü dilek bildirirken kullanıldığını aktarır (2012:23).

3.14.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde -ası, -esi ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.14.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde -ası, -esi ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.14.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-ası*, *-esi* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır. Ek, bu dönemde sıfat-fiil görevindedir. Ancak tezde sıfat-fiillere yer verilmemiştir. Tezin konusunu fiilden isim yapan ekler oluşturur.

3.14.4. Harezm Türkçesi Dönemi

Harezm Türkçesi döneminde *-ası*, *-esi* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır. Bu dönemde ek, sıfat-fiil görevindedir. Ancak tezde sıfat-fiillere yer verilmemiştir. Tezin konusunu fiilden isim yapan ekler oluşturur.

3.14.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

56. key- “giymek, giyinmek”→**keyesi** “giyesi, elbise” (KL: 86)

3.14.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-ası*, *-esi* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır. Bu dönemde de bu ek, sıfat-fiil görevindedir. Ancak tezde sıfat-fiillere yer verilmemiştir. Tezin konusunu fiilden isim yapan ekler oluşturur.

3.14.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-ası*, *-esi* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır. Bu ek, bu dönemde sıfat-fiil görevindedir. Ancak tezin konusunu fiilden isim yapan ekler oluşturur. Dolayısıyla bu tezde fiilimsi eklerine yer verilmemiştir.

3.14.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-ası*, *-esi* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.14.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

çal- “yoğurt yapmak için sütü mayalamak, katıp karıştırmak”→**çalası** “yoğurt mayası”

57. (Annemin yoğurt yapmak için bugün *çalasıya* ihtiyacı vardı.)

giy- “örtünüp korunmak için bir şeyi vücuda geçirmek”→**giysi** < **gey-esi** “her türlü giyim eşyası, giyecek, elbise, libas”

58. (Gelgelelim, içimdeki delikanlı bunu bilmez; hâlâ tatlı bir hayali yaşar o, benim ferî sönen gözlerimi kullanarak uyanır hâlâ her sabah, yüzünü benim buruşuk ellerimle yıkar, sonra benim **giysilerimi** giyip benim ayaklarımla çarşıya iner ve orası senin burası benim demeden deli taylar gibi dolaşmaya başlar.) (H.A.T. **Kayıp Hayaller Kitabı**, 1999:34-35)

Ekin kullanımına Kıpçak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde rastlanmıştır. Bu dönemlerde söz konusu olan eke örnekler verilmiştir. Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezm Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde ise bu ek mevcut değildir. Ek, Karahanlı Türkçesi, Harezm Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde sıfat-fiil göreviyle mevcuttur. Ancak fiilimsilere bu tezde değinilmemiştir.

Bu ek, *keyesi*, *giysi* gibi örneklerde nesne anlamı vermiştir.

3.15. -cA, -çA:

Selma Gülsevin, bu ekin işlek olmadığını belirterek, geçişsiz tek hecelilerde isim, geçişli tek hecelilerde isim, geçişli çok hecelilerde isim ve dönüşlü çatı üzerinde isim olarak kullanımını örneklendirmiştir. Ekin tek heceli fiillerde madde adı, çok heceli fiillerde ise kavram adı, anlam adları yaptığını zikreder (1992:17). Gürer Gülsevin, bu ekin geçişli fiillerde kullanımını örneklendirmiştir(1998:140). Toparlı, bunun fiilden isim olduğunu belirtir (1992:21). Korkmaz, bu ekin dönüşlü fiillerden bir hareketin sonucu olarak ortaya çıkan soyut isimler türettiğini ve misallerinin fazla olmadığını belirtir. İşlek olmayan bu ekin işletilmesi için bazı yeni kelimelerin de türetilmiş olduğunu, fakat bunlardan çoğunun kullanılıştta yaygın olmadığını zikreder (2009:76). Ergin, bunun işlek olmadığını aktarırken (2013:198), Hatiboğlu, bu ek ile genellikle fiil kök veya gövdesinden isim, bazen de isimden isim türetildiğini söyler (1974:52). Akdemir, kalıplaşarak bazı türetmeler içerisinde yer

alan bu ekin çekim eki veya yapım eki şeklinde kesin bir kategoriye konulamayacağını belirterek bu ek üzerine söylenen görüşleri aktarmıştır ve ekin yapım eki, çekim eki ve kalıplaşma fonksiyonlarına örnekler vermiştir. Aynı zamanda eke Altayistik açıdan yaklaşan görüşlere de yer vermiştir. Ekin Tarihi Türk lehçelerinde ve Türkiye Türkçesinde bulunan işlevlerine değinmiştir. Bu ekin “ara grup” şeklinde adlandırılan kategoride yer aldığını zikretmiştir (2017:14-28). Şahin, işlek olmayan bu ekin hareket sonucu soyut isimler türettiğini aktarır (2013:26). Akçataş ve Taşdemir, bu ekin fiilde bildirilen işin sonucunda meydana gelen durum anlamını verdiğini söyler (2019:140). Güzel, çalışmasında Türkiye Türkçesi ağızlarında bu ek ile türemiş olan sözcük sayısının 34 olduğunu belirtir (2018:78). Aşçı, işlek olmayan bu ekin soyut adlar türettiğini aktarır (2019:573). Güvenç, işlek olmayan bu ekin fiilin hareket sonucunda ortaya çıkmış olan soyut adlar türettiğini zikreder (2004:111).

3.15.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde *-ca*, *-ce*, *-ça*, *-çe* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.15.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde *-ca*, *-ce*, *-ça*, *-çe* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.15.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-ca*, *-ce*, *-ça*, *-çe* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.15.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

avun- “alışmak” → **avunca** “alışmamış, ürkek”

59. Avuncasız boldı andın (ME: 218/5)

(Ondan ürktü.)

eglen- “eğlenmek”→**eglençe** “eğlence, oyalayıcı şey”

60. Hâk beşâret birle bergeñ sârening eglençesi (KE:53v-18)

(O), Tanrı’nın müjdeyle verdiği, Sare’nin eğlencesidir. (oyalayıcısıdır.))

3.15.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

Kıpçak Türkçesi döneminde *-ca*, *-ce*, *-ça*, *-çe* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.15.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-ca*, *-ce*, *-ça*, *-çe* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.15.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-ca*, *-ce*, *-ça*, *-çe* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.15.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

eğlen- “neşeli, hoşça vakit geçirmek”→**eğlence** “neşeli ve hoşça vakit geçirten şey”

61. Üçüncü gün ümera davet edildi. Bunlara da padişah kanunu nasılsa öylece sohbetler, eğlenceler yapıldı. (TÂO)

3.15.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

sakın- “herhangi bir korku veyadüşünce ile bir şeyi yapmaktan uzak durmak, içtinap etmek.”→**sakınca** “çekinilmesi, dikkatli olunması gereken, sakınmayı gerektiren durum, mahzur.”

62. Sanki biri duyarmış da, bunun çok büyük sakıncası varmış gibi sesini alçalttı. (K.T. Devlet Ana, 2004:383)

eğlen- “neşeli, hoşça vakit geçirmek”→**eğlence** “neşeli ve hoşça vakit geçirten şey”

63. Herkesin tek bir konu etrafında toplandığı, bütün teyzelerin, amcaların, komşuların birbirine yaklaştığı askerî darbe günlerini çocukluğunda Ka, bazılarının Ramazan **eğlencelerini** sevmesi gibi severdi.(O.P. Kar, 2002:173)

Bu ekin kullanımı Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde yoktur. Ekin, Harezmi Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde kullanımına örnekler verilmiştir. Ek, aynı zamanda eşitlik eki, isimden isim yapma; sıfat (**büyük-çe**) ve zarf olarak (**usul-ca**) kullanılma özelliğini de taşımaktadır.

Ek, *avunca, eğlence, sakınca* gibi örneklerde durum anlamı verir.

3.16. -cAk, -cUk, -çAk, -çUk:

Clauson, -çak,-çek ekinin fonksiyonunun belirsiz olduğunu, sadece dönüşlülük fiillerine getirilen bu ekin işlek olmadığını ve fiilden isim yapması yanı sıra isimden isim de yaptığını söyler (2007:193). Eckmann, -çak, -çek ekinin genellikle alet ve nesne adları, özellikle soyut adlar yaptığını zikreder (1988:37). Ergin, Dede Korkut'ta bu ekin sadece 'emçeg' sözcüğünde mevcut olduğunu ve bugün Azerbaycan Türkçesinde de bulunduğunu bildirir (2018:442). Hatiboğlu, -cak,-cek ekinin sıfatlara getirilerek "küçültme ve azlık" anlamında kullanılan kelimeler türettiğini aktarır (1974:35). Güzel, yaptığı çalışmada Türkiye Türkçesi ağızlarında bu ek ile türemiş olan sözcük sayısının 78 olduğunu belirtir (2018:78). Hazar, makalesinde bu ekin Türkiye Türkçesinde fiilden isim yapma görevinde kullanılmadığını, bunun aslında isimden isim yapan ek olduğunu aktarır (2011:142). Akçataş ve Taşdemir, çok sözcük türetmeyen bu ekin fiile alet ve nesne anlamı verdiğini belirtir (2019:140). Aşçı, işlek olmayan bu ekin sıfatlar, somut isimler ve alet isimleri yaptığını, genellikle dönüşlü fiillere eklendiğini aktarır (2019:575). Güvenç, işlek olmayan bu ekin dönüşlü fiillere gelerek adlar türettiğini, Harezmi Türkçesinde ünlü uyumlarına bağlı olduğunu, ünsüz uyumu bakımından karışık bir şekilde kullanıldığını aktarır (2004:111-112).

3.16.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde *-cak, -cek, -cuk, -cük, -çak, -çek, -çuk, -çük* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.16.2. Uygur Türkçesi Dönemi

urun- “vurmak, kavga etmek”→**urunçak** “rehin, emânet, vedia”

64. Yalnuklar iligi-e. menin isig özümin sana urunçak urur-mn. (ÇBH: 128-129)

(Ey insanlar hanı, benim canımı sana **rehine** (olarak) veriyorum.)

3.16.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-cak, -cek, -cuk, -cük, -çak, -çek, -çuk, -çük* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.16.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

salın- “salınmak”→**salıncak** “salıncak”

65. Salıncak birle oynadı oğlanlar, salıncak kıldı (ME: 231/8)

(**Salıncak** ile oynadı oğlanlar, **salıncak** yaptı)

ter- “dermek, bir araya getirmek, toplamak”→**terin-** “toplanmak, üstünü başını toplamak”→**terincek/terinçek** “örtü, bürüncek”

66. Uzun eteklig terincek(ME: 103/3)

(Uzunetekli**örtü**.)

67. Ol keldi erse, men taķı terinçekimni yüzümke örttüm. (NF: 415/1)

(O geldiğinde ben de **örtümü** yüzüme örttüm.)

bürün- “bürünmek”→ **bürüncük** “örtü, bürüncek”

68. bürüncük örttdi tişige (ME: 81/1)

(Kadına**örtü** örttü.)

3.16.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

69. em- “emmek, süt emmek”→**emçek** “meme, meme başı” (CC: 48a/6)

70. erin- “erinmek, üşenmek”→**erinçek** “üşengeç, tembel” (CC: 59a/10b)

3.16.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-cak, -cek, -cuk, -cük, -çak, -çek, -çuk, -çük* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır

3.16.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

em- “emmek”→**emçek** “meme”

71. Oğlanın anası emçegin bir sıkdı südi gelmedi (DKH: DTN, 29/1)

(Oğlanın anası **memesini** bir sıktı sütü gelmedi)

3.16.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-cak, -cek, -cuk, -cük, -çak, -çek, -çuk, -çük* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır

3.16.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

ılı- “soğuk ya da sıcak iken ılık bir duruma gelmek, ılınmak, ılışlaşmak”→**ılıcak** “biraz ılık, ılıkça”

72. Sütü biraz ılıcak olduktan sonra içerim.

büyü- “yaşı artmak, yaşlanmak”→**büyücek** “biraz büyük, büyüğe yakın”

73. Şehrin garp taraflarında büyücek bir lokantaya girdik, içerisi pek kalabalık değildi. (S.A. Kürk Mantolu Madonna, 2019:97)

Bu ek Orhun Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde mevcut değildir. Eke Uygur Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesi döneminde rastlanmaktadır. Bu dönemlerde ekin kullanımına örnekler verilmiştir.

Ekin fiilden isim türetme dışında aynı zamanda isimden isim türetme (**boyun-cak**), isimlerin kök veya gövdelerine getirilerek ‘küçültme, sevgi’ anlamı veren kelimeler türetme (**yavru-cak**), eşitlik eki olan -ca, -ce eki ile aynı görevde kullanılma (**ev-cek**) şeklinde işlevleri de vardır.

Bu ek, *salıncak*, *terinçek*, *bürüncük* gibi örneklerde alet ve nesne; *urunçak*, *erinçek*, *ılıcak*, *büyücek* gibi örneklerde ise durum anlamı verir.

3.17. -cAmA:

Gürer Gülsevin, -ceme ekinin dönüşlü çatı üzerinde kullanımını örneklendirmiştir (1998:140). Selma Gülsevin ise, yapmış olduğu çalışmada işlek olmayan bu ekin sadece *sürünceme* örneğinde görüldüğünü ve bu örnekte ekin dönüşlü çatıdaki fiile eklendiğini ve isim yaptığını aktarır (1992:18). Fiilden isim yapan bu ek, işlek değildir. (Ergin, 2013:198). Ergin ve Mansuroğlu, bu ekin sadece *sürünceme* kelimesinde görüldüğünü aktarır (Ergin, 2003:198-Mansuroğlu, 2012:11). Güzel, çalışmasında Türkiye Türkçesi ağızlarında tespit ettiği yapım eklerini ve bu eklerle türetilen kelimelerin sayısını belirterek bunu bir tablo şeklinde göstermiştir. Söz konusu olan bu tabloda “-cama, ceme” eki ile türetilen kelime sayısının 7 olduğunu belirtmiştir (2018:78).

3.17.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde -cama, -ceme ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.17.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde -cama, -ceme ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.17.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde -cama, -ceme ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.17.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

Harezmi Türkçesi döneminde *-cama*, *-ceme* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.17.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

Kıpçak Türkçesi döneminde *-cama*, *-ceme* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.17.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-cama*, *-ceme* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.17.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-cama*, *-ceme* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.17.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-cama*, *-ceme* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.17.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

sürün- “yoksul ve perişan yaşamak”→**sürünceme** “bir işin, sonuçlanıncaya kadar gereksiz yere uğradığı gecikmelerin tümü”

74. *Bu iş sürüncemede kaldığı için çok zamanımızı aldı.*

Bu ek, Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde mevcut değildir. Ekin sadece Türkiye Türkçesi döneminde kullanıldığı tespit edilmiş ve örnek verilmiştir.

Ek, *sürünceme* örneğinde durum anlamı verir.

3.18. -cI, -cU, -çI, -çU:

Clauson, bunun isimden isim yapan bir ek olduğunu, 11. asırda fiilden isim yapmak için de kullanıldığını zikreder (2007:191). Eckmann, bu ekin işi yapanı, yani özneyi ifade ettiğini söyler (1988:37). Hatiboğlu, ekin kelimelerin kök veya gövdelerinin belirtmiş olduğu bir görevi devamlı yapan ya da bu görevi meslek edinmiş olanları gösteren isim soylu kelimeler türettiğini söyler. Bu ek ile kurulan kelimelerden bazılarının ‘alışkanlık, itiyat ve özellik’ belirttiğini bildirir. Ekin isim soylu olan kök veya gövdelere bağlandığını, bundan dolayı fiil kök veya gövdelerinin de -ı,-i, -u,-ü eki ile isim soylu biçime girdiğini ve bu ekin -ıcı, -ici, -ucu,-ücü şeklini aldığını aktarır. Bu ekin aynı zamanda bağlanmış olduğu kök veya gövdedeki kavramın devamlı olarak meydana geldiğini gösteren ve sıfat ya da isim olarak kullanıldığını söyler (1974:53-54). Şahin, Türkiye Türkçesinde işlek olarak kullanılan bu ekin isimden isim yapma eki olduğunu aktarır. Ekin, eskiden beri kullanılan ve işlekliğini kaybetmeyen eklerden olduğunu, kullanım alanının çok geniş olduğunu ve meslek, uğraşı alanı ile ilgili isimler yapma şeklinde işlevlerinin olduğunu belirtir (2013:16). Aşçı, fiilden isim yapan -çI ekinin alet adları ve bir hareketin sonucunu gösteren sözcükler türettiğini söyler. Bu ekin Eski Türkçede ünlüsünün -çU şeklinde dar yuvarlak olduğunu, Harezmi Türkçesinde ise genellikle düz ünlülü olduğunu aktarır (2019:578). Güvenç, işlek olmayan bu ekin hareketi yapanı veya yapılan hareketin sonucunu gösteren adlar türettiğini aktarır (2004:113).

3.18.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde -cı, -ci, -cu, -cü,-çI,-çi, -çu, -çü ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.18.2. Uygur Türkçesi Dönemi

***abın-** “avunmak”→**abınçu** “cariye”(IB)

75. Kamış ära kalmış. Tengri unamaduk. **Abınçu** katun bozlun tir.

Ança bilingler: edgü ol.

((Bir köle kız) kamışlararası (yalnız) kalmış. Tanrı (bunu) doğru bulmamış.

(Bu **köle** kız) Hatun olsun! der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

3.18.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde bu ekin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.18.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

botla- “doğurmak”→**botlacı**“hamile, gebe”

76. Buğra ingenni **botlacı** kıldı. (ME:8/3)

(Buğra, dişi deveyi **hamile** bıraktı.)

eymen- “çekinmek, korkmak”→**eymenci** “korkunç, korkutucu”

77. korkuttı anı iş, **eymenci** uluğ köründi anga iş (ME: 21/1)

(İş onu korkuttu, ona iş **korkutucu**, büyük göründü.)

kizlen-“gizlenmek, saklanmak”→**kizlençi** “saklı gizli olan, saklanmış olan”

78. Bir mālımızni bereling **kizlençileri** bereling. (KE: 77r-4)

(Var olan malımızı, **saklı gizlide olanlarını** verelim.)

söglün- “kebab olmak, kavrulmak”→**söglünci/ söglüncü** “kebab”

79. Süngüki çıkarılmış **söglünci** (ME: 80/3)

(Kemiği çıkarılmış **kebab**.)

3.18.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

Kıpçak Türkçesi döneminde bu ekin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.18.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

kizlen- “gizlenmek, saklanmak”→**kizlençü** “gizli, saklı, sır”

80. **kizlençü** sözni aytur bolsa, ol vech üze aytur kim eger âşkārā bolmaq taqdırinde şerm-ende bolmasa (ÇGT: 217/1)

(**Gizli** sözünü söyler olsa, o sebep üzerine söyler ki eğer belli olmak takdirinde utançlı olmasa.)

3.18.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Eski Anadolu Türkçesi döneminde ekin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.18.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde bu ekin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.18.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

boya- “boya sürerek, boyaya batırarak ya da renkli kalemle renk vermek;dış etkilerden korumak için bir şeye boya sürmek”→**boyacı** “boya yapan ya da satan kimse; uğraşı ayakkabı boyamak olan kimse”

81. Belki bir **boyacıya** eski ayakkabılarını da boyatır. (**A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:323**)

Bu eke Orhun Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanmamıştır. Ekin, Uygur Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde kullanımına örnekler verilmiştir.

Bu ek, *botlacı, eymenci, kızlençi* gibi örneklerde durum, *söglüncü* örneğinde ise yiyecek anlamı vermiştir.

3.19. -ç:

Clauson, bu ekin dönüşlülük bildiren fiillerden isimler türetmede kullanıldığını belirterek, dönüşlülük fiillerine gelmeyen -ış ve -iş ekinin kaynaşmasıyla oluştuğunu söyler. Ekin bazı kaynaklarda -nç şeklinde gösterilmesini doğru bulmadığını aktararak, bu ekin 11. yüzyıla kadar işlek olduğunu, ancak günümüzde işlekliliğini yitirdiğini zikreder (2007:192). Hacıeminoğlu, bu ekin -n- ile

genişleyen fiil gövdelerinden fiil isimleri yaptığını belirterek sayı isimlerinden çeşitli fiillerin türetilmiş olduğunu ve bunlardan tekrar adlar yapıldığını söyler ve bunu örneklerle somutlaştırır (1996:18). Argunşah, Çağatay Türkçesi döneminde bu ekin genellikle dönüşlü fiil gövdelerine gelerek fiil isimleriyle soyut isimler türettiğini aktarırken (2014:108), Berbercan, bu ekin, fiilden fiil yapan *-n-* dönüşlölük ekinden sonra eklendiğini belirtir (2011:63). Ergin, Dede Korkut'ta bu ekin kullanımının günümüzdeki kullanımdan bir farkının olmadığını söyler (2018:440). Hatiboğlu, bu ekin fiillerin kök veya gövdelerine gelerek isimler oluşturduğunu belirtir ve örnekler verir (1974:42). Toparlı, bu ekin fiilden isim eki olduğunu belirterek örneklendirmiştir (1992:21). Korkmaz, işlek olan bu ekin dönüşlü fiil gövdelerinden türetme yaptığını, yapılan hareketi, fiildeki hareketi yapanı ya da o hareket ile ilgili olan bir özelliği belirten soyut adlar ve sıfatlar türetme görevinde kullanıldığını zikreder. Ancak Korkmaz burada bir dipnot vererek, bazı gramerlerde ve eserlerde bu ekin dönüşlü fiiller üzerine geldiğinden dolayı *-nç* şeklinde gösterildiğini, fakat kendisinin bu görüşte olmadığını söyler. Ekin, dönüşlü fiiller üzerine geldiğine göre *-nç* değil, *-ç* olması gerektiği kanaatindedir. Bu ekin, işlek olmasından dolayı yeni kelime türetiminde kolaylık sağladığını, ancak bunların bir kısmının yaygınlaştığı hâlde bir kısmının da yaygınlaşamadığını aktarır (2009:76-77). Ergin de Korkmaz ile aynı görüştedir. Ergin, eskiden beri görülen ve günümüzde birçok örneği bulunan bu ekte aşırılık ifadesinin olduğunu, bu ekin yaptığını isimlerin yapanı, yapılanı veya hareketin niteliğini gösterdiğini belirtir. Ona göre bu ek dönüşlü fiil köklerine getirilir. Bazı örneklerde ekin getirilmiş görüldüğü dönüşlü fiil gövdesinin kullanılmaması ve ekin *-nç* şeklinde çift şekilli olarak gösterilmesi doğru değildir. Dolayısıyla bu ek “*-ç*” dir. *-n-* ise dönüşlölük ekidir (2013:191-192). Tufar, kalıplaşmış olan bu ekin, sıfat ve isim yapma şeklinde iki ayrı görevde ve yapıda kullanıldığını belirtmiş ve bunları örneklendirmiştir (2003:150-151). Mahçup, çalışmasında bu ekin fiilden isim türettiğini ve eklenmiş olduğu eylemi gerçekteşiren nesne anlamını verdiğini söyler ve bunun örneklerini verir (2010:49-50). Güner, bu ekin dönüşlü olan bir fiil gövdesinden soyut isim türettiğini vurgular (2013:1607). Akçataş ve Taşdemir, *-ç* ve *-Aç* ekinin alet ve nesne anlamı veren sözcükler türettiğini belirtir (2019:139). Aşçı, *-ç* ve *-aç* ekinin işlek olmadığını, fiilin göstermiş olduğu hareketle ilişkili olarak somut adlar türettiğini aktarır (2019:569). Güvenç, bu ekin dönüşlü fiil

gövdelerinden adlar türettiğini ve Türkçe'nin bütün dönemlerinde işlek olarak kullanıldığını söyler. Bazı gramer kitaplarında ekin -nç şeklinde gösterildiğini, ancak -n- 'nin dönüşlülük bildiren fiilden fiil yapma eki olmasından dolayı eki -ç şeklinde ele aldığını belirtir (2004:115). Uçar, -Aç ve -ç ekini bir arada vererek bu ekin fiillere gelerek kalıcı isimler ve sıfatlar türettiğini, ekin hem geniş zamanı hem de gelecek zamanı belirterek sıfat-fiil ekleri arasında yer aldığını söyler (2013:988). Güvenç de işlek olmayan bu ekleri bir arada vererek ekin fiillerin göstermiş olduğu hareket ile ilgili somut adlar türettiğini belirtir (2004:123).

3.19.1. Orhun Türkçesi Dönemi

ötün- “arz etmek, rica etmek”→**ötünç** “rica, maruzat”

82. Kağan[ım, ben] özüm, Bilge Tunyukuk ötüntük **ötünçümin** eşidü berti. “Könglüngçe uduz!” tedi. Kök Öngüg yoğuru Ötüken yışgaru uduztum. İngek kölekin Toğlada Oğuz kelti. **(TY:G, 8)**

(Kağanım, (benim) kendimin, Bilge Tonyukuk'un arz ettiğim **ricamı** dinlemek lütfunda bulundu.“(Orduyu) gönlünce sevk et!” dedi. Kök Öng (ırmağı)nı geçerek (orduyu) Ötüken dağlarına doğru sevk ettim. İngek gölcüğü ile Tola (ırmağın) dan Oğuz'lar (üzerimize) geldi.)

3.19.2. Uygur Türkçesi Dönemi

***busan-** “kederlenmek; umutsuzluğa düşmek, meyus olmak”→**busanç** “acı, keder”

83. Er busuşlug, tengri bulıtlıg boltı. (Bulıt) āra kün tugmış, **busanç** āra mengi kelmiş tir.

Ança bilingler: Edgü ol. **(IB: 52)**

(Adam kaygılı, gök bulutlu oldu. Bulutlar arasından güneş doğmuş, **kaygılar** arasından (da) sevinç gelmiş, der.

Öylece biliniz: (Bu fal)iyidir.)

yükün- “secde etmek, eğilmek; hürmet etmek, saygı göstermek”→**yükünç** “saygı, hürmet, takdir”

84. tenri tepän **yükünç** yükünügmä **(HU:168)**

(“Tanrı” deyip **secde etmektir!**)

sakın- “düşünmek”→**sakınç** “düşünce, fikir”

85. yavlak **sakınç** sakınur biz (**HU: 332**)

(kötü şeyler **düşündüysek**)

3.19.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

öğün- “övünmek”→**öğünç** “övünç”

86. uvutka bolup korklık alplık kılur

öğünçke bolup er özin öldürür (**KB:2292**)

(Korkak kimse dahi haysiyetini korumak için, kahramanlık gösterir; **öğülmesi** için insan kendisini ölüme atar.)

ökün- “pişman olmak, üzülmek, kaygılanmak”→**ökünç** “pişmanlık, hasret, özlem, büyük üzüntü, kaygı”

87. isiz kılsa isiz yanıtı **ökünç**

usa edgülük kıl isizke öcün (**KB:929**)

(Kötülük edersen, kötülüğün karşılığı **peşimanlıktır**; elinden gelirse, kötülüğün inadına, iyilik yap.)

3.19.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

kazgan- “kazanmak”→**kazganç**“kazanç”

88. Men öz **kazgançımı** yeyür-men. (**KE: 137v-21**)

(Ben kendi **kazancımı** yiyorum.)

inan- “inanmak”→**inanç** “inanç”

89. Ādemiler **inancı** (**KE: 2v-1**)

(İnsanların **inancı**)

3.19.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

sığın- “sığınmak”→**sığınç** “sığınma, sığınak”

90. aue tenrinen fen övi jazuklının **fıgıncı** (CC. 69a/9)

(ave tenrinen sen övi yazuklının **sıgıncı**)

umun- “ummak” → **umunç** “umut, ümit, arzu, istek”

91. Æ xaç eynek **umūçimif** teyfın fana jvgvñçimif (CC: 74a/13)

(è haç éynek **umunçımız** tēysin sana yügünçimiz)

3.19.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

sakın- “düşünmek; sakınmak” → **sakınç** “düşünce; sakınca, sanma”

92. sénin tavassuñ bile uluğ-larğa āşinā bolup yégü āş nān **sakınçı-dın** kütulup
keygüdin me éski bütün bolsa, eger bu emniyet-ğa tegsem, ol minnet-ğa nihāyet
bolmağay erdi. (ÇGT: 60/5-8)

(Senin aracılığın ile büyüklere aşına olup yemek etmek **düşüncesinden** kurtulup
elbiseden de eski bütün olsa, eğer bu güvenliğe ulaşısam, o minnete son
olmayacak idi.)

tayan- “dayanmak; bırakmak, sona erdirmek” → **tayanç** “dayak, sopa”

93. Eger düşmen yüzige oknı atsañ hāzer kıl **tayanç** yémegil (ÇGT: 45/12)

(Eğer düşman yüzüne okunu atsan kaçın, **dayak** yeme.)

3.19.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

sevin- “sevinmek” → **sevinç** “sevinç, müjde”

94. eger bigler geyik alsa kulağı delük olsa Begil **sevincidür**. (DKH: DTN, 238/3)

(Eğer beyler geyik avlasa, kulağı delik olsa, Begil **sevincidir**.)

güven- “güvenmek, dayanmak, itimat, istinat etmek” → **güvenç** “güven”

95. Anun hazinesi varıdı kırğ genc

İşi ‘işret ü zevk u ‘ıyş u **güvenç** (SN: 27/5)

(Onun hazinesi vardı kırk define

İşi işret ve zevk ve eğlence ve **güven**)

3.19.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

sev- “sevgi ve bağlılık duyumsamak”→**sevin-** “sevinç duymak”→**sevinç** “istenen veya hoş giden bir şeyin olmasıyla duyulan coşku”

96. Padişahın yüce huzurundan ayrılarak ordugâhtaki mahalle kurulmuş olan otağına (makam itibariyle şeref verici otak) **sevinçle** yerleşti. (VRM)

3.19.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

kıskan- “sevgide veya kendisiyle ilişkili şeylerde bir başkasının ortaklığına veya üstün durumda görünmesine dayanamamak.”→**kıskanç** “kıskanma huyunda olan”

97. Kızlarını sürekli döverek ezen, sokağa çıkmasına bile izin vermeyen ana babaların anlayışsızlığı, kıskanç kocaların baskısı ve parasızlık da değildi. (O.P. Kar, 2002:19)

iğren- “bir şeyi tiksindirici bulmak, istikrah etmek”→**iğrenç** “iğrenme duygusu uyandıran, tiksindiren, müstekreh”

98. İnsan riyakârlığının, kurnazlığının, zavallılığının karıştığı bir hayvanlık... **iğrenç...**(S.A. Kürk Mantolu Madonna, 2019:104)

Bu ek Orhun Türkçesinden Türkiye Türkçesine kadar bütün dönemlerde görülmüştür. Bu da ekin ne kadar çok işlek olduğunun göstergesidir. Ekin bütün dönemlerde örneklerine yer verilmiştir.

Ek, aynı zamanda isimden isim (**ana-ç**) ve fiilden fiil (**sür-ç-**) yapma fonksiyonuna da sahiptir.

Çeşitli dönemlerde örnekleri verilen bu ek, *ötünç*, *busanç*, *yükünç*, *ökünç*, *kazganç*, *inanç* gibi örneklerde durum, *sığınç* örneğinde yer, *tayanç* örneğinde ise durum ve alet anlamlarını verir.

3.20. -DAÇI:

Clauson, *-daçı*, *-deçi*, *-taçı*, *-teçi* ile *-ğuçı*, *-güçi* eklerinin, fiillerden durum bildiren isimler ya da fail isimler türettiğini belirtir. Sırası gelince bizim de bahsedeceğimiz *-ğuçı*, *-güçi* ekinin *-gu*, *-gü* eki ile *-çı*, *-çi* ekinin birleşmesiyle meydana geldiğini aktarır. Clauson, Kaşgarlı’ya göre bu eklerden 1. grupta olanların

Batı Türkçesinde (Oğuz, Kıpçak), 2. grupta olanlar ise Doğu Türkçesinde (Uygur, Hakaniye) görüldüğünü ve bu eklerin 11. yüzyıla kadar işlevliğini koruduğunu belirtir (2007:192). Gabain, sık kullanılan bu ekin bir işi yapan kişiyi bildirdiğini belirtir (1988:55). Tekin bu eki “gelecek zaman eylem sıfatı” şeklinde tanımlar (2003:89). Hacıemimoğlu, bu ekin gelecek zaman sıfat-fiil eki olduğunu belirterek, Kaşgarlı’nın bu eki ‘fiilden yapılmış sıfatlar’ şeklinde nitelendirdiğini, bu ek ile yapılmış olan şekillerin Karahanlı dönemi metinlerinde sıkça kullanıldığını vurgular (1996:170). Toprak, Eski Türkçe dönemine ait sıfat-fiil eklerinden biri olan bu ekin, Harezmi Türkçesi dönemi metinlerinde az da olsa kullanıldığını (2003:111); Memlûk ve Kıpçak sahasında görülmeyen, Eski Türkçe dönemine ait olan *-daçı*, *-deçi* ve *-ısar*, *-iser* gelecek zaman sıfat-fiil eklerinin Harezmi Türkçesi dönemi metinlerinde az sayıda da olsa varlığını sürdürdüğünü zikreder (2003:116). Argunşah ve Güner, bu ekin eklenmiş olduğu fiile gelecek zaman anlamı kattığını belirtir (2015:124). Güner Gülsevin, bunun gelecek zaman sıfat-fiil eki olduğunu, Eski Türkçede işlek olan bu ekin sonraki dönemlerde köreldiğini, Eski Anadolu Türkçesi Döneminde ise birkaç örnekte var olduğunu söyler (1997:124). Ergin, Eski Türkçe Döneminin gelecek zaman sıfat-fiil eklerinden biri olan bu ekin Batı Türkçesinin başlarında seyrekörneklerde görüldüğünü; ancak daha Eski Anadolu Türkçesi devrindeyken tamamen unutulduğunu bildirir (2013:338). Güzel, yapmış olduğu çalışmada, Türkiye Türkçesi ağızlarında bu ek ile türetilen kelime sayısının 6 olduğunu belirtir (2018:77). Mansuroğlu, bu ekin eylemi yapan isim ve sıfat olarak, gereklilik olarak isim ve sıfat, gelecek zaman sıfat ve gelecek zaman isim olarak, gelecek zaman çekimli fiili olarak belli başlı Türk eserlerinde kullanılışlarını ele almıştır (2012:106-107). Sevinçli, makalesinde bu ekin gelecek zaman ifade eden sıfat-fiil eki olduğunu söyler. Ekin fail ifadesi taşıdığını, sıfat olarak kullanımının olduğunu, yalın hâlde kullanılabildiğini, iyelik eki, hâl eki ve çokluk ekleriyle kullanımının mevcut olduğunu, ekin gelecek zaman eki olarak da kullanımının olduğunu aktarır (2018:21-22).

3.20.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde *-daçı*, *-deçi*, *-taçı*, *-teçi* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.20.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde *-daçı, -deçi, -taçı, -teçi* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.20.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-daçı, -deçi, -taçı, -teçi* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.20.4. Harezm Türkçesi Dönemi

Harezm Türkçesi döneminde *-daçı, -deçi, -taçı, -teçi* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.20.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

yarat- “yaratmak”→**yarattaçı** “yaratıcı, yaratan, Tanrı”

99. kókni jerní jarataçı barçalarní erkşındaçı (CC: 69a/16)

(kókni yèrni **yarat[t]açı** barçalarní érksindeçi)

3.20.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-daçı, -deçi, -taçı, -teçi* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.20.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-daçı, -deçi, -taçı, -teçi* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.20.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-daçı, -deçi, -taçı, -teçi* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.20.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

Türkiye Türkçesi döneminde *-daçı, -deçi, -taçı, -teçi* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

-daçı, -deçi, -taçı, -teçi ekinin Orhun Türkçesi Dönemi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde kullanımı yoktur. Ek, sadece Kıpçak Türkçesi döneminde kullanılmış olup örnek verilmiştir.

Bu ek, kişileştirme anlamı verir.

3.21. -DI, -DU /-IntI, -UntU:

Clauson, *-dı, -di* ekinin **öğdi** “övgü” gibi bazı sözcüklerde fonksiyonunun belli olmadığını, ekin daha çok edilgen çatı eki almış olan fiillere getirildiğini ve bu şekildeki kullanımıyla hâlâ işlek olan bu ekin aynı zamanda fiil çekim eki olduğunu zikreder (2007:192). Hacıeminoğlu, *-dı, -di, -du, -dü* ekinin geçmiş zaman sıfat-fiil eki olduğunu, *-gan, -gen* eki gibi fiil ismi yaptığını ve işlekliği az olan bir ek olduğunu zikreder (1996:164). Ergin, günümüzde ‘t’ şeklinde kullanımı olan *-dı, -di* ekinin Dede Korkut’ta Eski Anadolu Türkçesindeki biçimi ile ‘d’ şeklinde kullanıldığını belirtir (2018:440). Hatiboğlu, *-dı, -di, -du, -dü, -tı, -ti, -tu, -tü* ekinin belirli geçmiş zaman kavramı veren bazı kelimelerde kalıplaşmış olarak kullanıldığını söyler (1974:60). Banguoğlu, eki bir yerde *-inti*, bir yerde ise *-ti* şeklinde ele almıştır. *-inti* ekindeki anlatımın *-ti* eki ile aynı olduğunu aktararak iki ekin dolaylı olarak köken birliğine vurgu yapmıştır (1974). Dizdaroğlu, *-tı, -ti, -tu, -tü* ekinin sonu r ile bitmiş olan fiillere gelerek isimler yaptığını aktarır (1962:15). Korkmaz, geçmiş zaman eki olan *-dı, -di, -du, -dü* ekinin eksiltimli şekilde kullanılarak çekimli fiil olma niteliğini kaybedip kalıplaşmış bir yapım eki gibi kullanımının mevcut olduğunu, yalın veya birleşik sözcük kalıbında kullanılan kelimelerin bulunduğunu söyler (2009:172). *-ti, -ti, -tu, -tü* ve *-ıntı, -inti, -untu, -üntü* ekini ise bir başlıkta ele alır. Ekin *-n-* ve *+r-* ekli fiil gövdelerine gelerek somut ve soyut isimler türeten çok işlek bir ek olduğunu belirtir. Bazı dilcilerin bu eki, eklendiği fiillerin dönüşlü biçimlerinin bulunmamasını dikkate alarak *-(I)ntI/-(U)ntU*

şeklinde verdiklerini, bazılarının ekin yapısını dönüşlü şekilleri temel alarak eki yalnızca -tl /-tU şekline gösterdiklerini, bazılarının ise her iki eki birbirinden ayrı ekler olarak kabul ettiklerini aktarır. Korkmaz, Banguoğlu ile aynı görüşte olduğunu söyler. -tl /-tU eki ile-(I)ntI /-(U)ntU eki arasında yapı ve işlev bakımından bir farklılığın olmadığını, -tl /-tU ekinin genellikle sadece -n,-1-ve +r- ekleriyle kurulmuş olan geçişsiz çok heceli fiil gövdelerine geldiğini belirttikten sonra *aalıntı*, *bağlantı*, *uzantı*, *ağartı*, *belirti*, *kıptı*, *kışkırtı* örneklerini verir. *akıntı*, *çıkıntı*, *söküntü* gibi türetmelerde bu fiillerin *akın-* vb.dönüşlü şekillerinin bulunmamasının durumu değiştirmeyeceğini, çünkü bu fiillerin kurala uydurulması için benzetme yoluyla kullanımda araya belki bir -n- dönüşlülük ekinin eklenmiş olabileceğini, ekin aslının -tI/-tU olduğunu, -(I)ntI/-(U)ntU şekliyle dönüşlü olmayan fiil köklerine türetme esnasında -n- ekinin eklenmesiyle bir dönüşlülük özelliği katıldığını söyler. Ekin *ağartı*, *bağartı*, *belirti*, *kabartı*, *bunaltı*, *sızıltı* gibi başka geçişsiz fiillere de gelmiş olmasının, ekinasında -tl /-tU olduğunun bir başka göstergesi olduğunu aktarır. Bu görüşten hareket ederek ve -tl /-tU' yu temel alarak her iki eki birbirinden ayırmadan aynı maddede gösterdiğini söyler. Korkmaz, -tl/-tU ekinin genellikle geçişsiz fiil gövdelerinden, fiilin göstermiş olduğu işin sonucu ve ürünü olan isimler türettiğini, bunların da somut ve soyut anlamlı isimler olduğunu; -tl/-tU ekinin fiilden aralıklı olarak tekrarlanan işi veya sürekli kılışı gösteren isimler türettiğini: bir işin sonucu olan adlar türettiğini; bir işin sonucu olarak ortaya çıkan kalıntı ürün, parça, bölüm, artık anlamı veren isimler türettiğini; -tl / -tU eki ile türetilmiş olan isimlerin bir kısmının da insan sağlığı veya insanın huy ve tabiatı ile ilgili isimler olduğunu, huy ve tabiat gösterenlerin daha çok aşağılayıcı anlamda isimler olduğunu; bazı örneklerin doğu ve batı kökenli olan yabancı sözcüklere, terimlere karşılık olarak türetildiğini ve iyice tutunmuş olan başarılı sözler olduğunu söyler (2009:101-104). Gürer Gülsevin, -dı, -di, -du, -dü ekinin geçişli ve geçişsiz fiillerde, edilgen ve dönüşlü çatı üzerinde kullanımını, -tı, -ti, -tu,-tü ekinin geçişli ve geçişsiz fiillerde ve edilgen çatı üzerinde kullanımını, -ıntı, -inti, -untu, -üntü ekinin ise geçişli ve geçişsiz fiillerde kullanımını Kamus-ı Türkî'yi esas alarak örneklendirmiştir (1998:140-143). Selma Gülsevin, Türk dilinde belirli geçmiş zaman çekimini sağlayan -dı, -di, -du, -dü ekinin diğer zamanların sıfat-fiil ekleri gibi “cümle isim” tipinde sözcükler türettiğini belirterek geçişsiz çok hecelilerde ad ve sıfat, geçişli tek

hecelilerde ad ve sıfat, dönüşlü çok hecelilerde yemek adı ve edilgen tek hecelide alet adı olarak kullanımını (1992:20-21); -ıntı, -inti, -untu, -üntü ekinin isim türettiğini ve oldukça işlek olduğunu belirterek ekin geçişsiz tek hecelilerde ad, geçişsiz tek hecelilerde ad-sıfat, geçişsiz çok hecelilerde ad ve sıfat, geçişli tek hecelilerde ad, geçişli çok hecelilerde ad olarak kullanımını (1992:84-87); -tı, -ti, -tu, -tü ekinin ise işlek olduğunu geçişsiz tek hecelilerde ad, geçişsiz çok hecelilerde ad, geçişli tek hecelilerde ad, geçişli tek hecelilerde isim-sıfat, dönüşlü çatı üzerinde ad, edilgen çatı üzerinde ad olarak kullanımını Kamus-ı Türkî'yi esas alarak örneklendirmiştir (1992:92-93). Mansuroğlu, bunun geçmiş zaman eki olduğunu belirterek, çoğunlukla birleşik kullanımda tasvir yolu ile özellik, yemek ismi ve soyut kavram olarak kullanımını örneklendirmiştir (2012:11). Güzel, Türkiye Türkçesi ağızlarında -dı, -di, -du, -dü ekiyle türetilen sözcük sayısının 169; -tı, -ti, -tu, -tü ekiyle türetilen sözcük sayısının 323 olduğunu aktarır (2018:77-78). Tufar, çalışmasında -tı, -ti, -tu, -tü ekinin fiile geldiği zaman isim dışında başka sözcük türetmediğini belirttikten sonra kalıplaşmış olan bu ekin örneklerini vermiştir (2003:233). -undu hakkında sadece Muzaffer Akkuş'un görüş bildirdiği görülmektedir. Akkuş, bu ekin işlek olmadığını ve yalnızca bir sözcükte örneğinin mevcut olduğunu belirtir (1995:199). Akçataş ve Taşdemir, görülen geçmiş zaman eki olan bu ekin fiillerin köklerine gelerek yapım eki işlevinde kullanıldığını aktarır (2019:140). Karadoğan, -tı, -ti, -tu, -tü ekinin türetme işlevinin fazla olduğunu, fiilde hareketin gerçekleşmesiyle oluşan olay ve his belirtme işlevinde kullanıldığını belirtir (2020:143). Aşçı, işlek olmayan bu ekin, fiilin göstermiş olduğu hareketin sonucunu bildiren ve başka fiillerden kalıplaşma yoluyla isimler türeten bir ek olduğunu, tespit etmiş olduğu örneklerde dar-yuvarlak ünlülü olan ekin, sadece **ödrü** örneğinde düz ünlülü olduğunu aktarır (2019:583).

3.21.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde *-dı, -di, -du, -dü, -tı, -ti, -tu, -tü/-ıntı, -inti, -untu, -üntü, -undu* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.21.2. Uygur Türkçesi Dönemi

ög- “övmek, methetmek” → **ögdi** “medih, sena, övme”

100. ögdisin söz (DPKAM: 3044/17)

(övgüsünü söylemek)

3.21.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

101. ög-“övmek” → ögdi “övmek, alkış, medh (DLT-I-515-16)

102. um- “beklemek, ummak, bir şey ümit etmek”→umdu “imrenmek; yalvararak istemek” (DLT)

3.21.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

sı- “kırmak”→sındı “makas”

103. Ferişteler otdın sındı birle ol halayıkların tillerini keserler. Ol tiller бүter.

Yana keserler, yana бүter. (NF: 66/13)

(Melekler **makas** ile o halayıkların dillerini keserler. O diller inanır. Yine keserler, yine inanır.)

üyür-“seçmek, tercih etmek”→üyürtü“seçenek, tercih”

104.üyürtü koyı berdi anga iki nerse arasında (ME: 102/5)

(Ona iki şey arasında **seçenek** sundu.)

3.21.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

kıp- “göz ucunu kapar gibi işaret çakmak, kırpma”→kıptı “makas”

105. bıçkı~kıptı (CC: 43a/21)

öv- “övmek”→övdü “övgü”

106. køkge agıngan lesusge övdi teydi tenri ata (CC: 73a/3)

(kökge agıngan yesusge **övdü** tēydi tēnri ata)

3.21.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-dı, -di, -du, -dü, -tı, -ti, -tu, -tü/-ıntı, -inti, -untu, -üntü, -undu* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.21.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

çırp- “çırpmak, vurmak”→çırpın-“çırpınmak”→çırpındı “çırpıntı”

107. Sağa sola **çırpındı** urur yüzgeçleri
Su dibinde döner bahrileri (**DKH: DTN, 279/2**)
(Sağa sola **çırpıntı** vurur yüzgeçleri
Su dibinde döner bahrileri)

kus- “kusmak”→**kusundu** “kuma, kusuntu”

108. degse süci gibi ya kan ya südük ya necis ya **kusundu** (**KG: 8b/1**)
(değse şarap gibi ya kan ya idrar ya pislik ya **kusuntu**)
3.21.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-dı, -di, -du, -dii, -tı, -ti, -tu, -tü/-ıntı, -inti, -untu, -üntü, -undu* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.21.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

imambayıldı “bir çeşit zeytinyağlı patlıcan yemeği”

109. (Akşama yemekte **imambayıldı** var.)

hünkârbeğendi “üzerine salçalı et konulan patlıcan ezmesiyle hazırlanan bir yemek”

110. *Annem **hünkârbeğendi**yi çok güzel yapar.*

külbastı “ızgarada pişirilen kemiksiz et”

111. Çok geçmeden hanende takımı yerlerini almış, pirinç sinilere dizilmiş billur kaplardaki çeşit çeşit reçellerin, peynirlerin, mezeliklerin, dut ve erik pestillerinin, cevizli sucukların; sülün etiyle yapılan pidelerin tepeleme yığıldığı murassa tepsilerle birlikte kehribar kakmalı sahanlarda getirilen balık çorbalarının, böreklerin, **külbastıların**; gümüş lengerlerdeki fıstıklı pilavların; fağfu-rî kâselere konulmuş zeytinyağlıların, şerbetlerin, helvaların, gülbeşekerlerin ve nihâyet çini sürahilerde soğutulan çeşitli içkilerin leziz heyecanıyla titremeye başlamışlar, (**İ.P. Babil’de Ölüm, İstanbul’da Aşk, 2004:165**)

sız- “ince aralıklardan veya gözeneklerden az miktarda ve belli olmadan yavaş yavaş akmak, çıkmak”→**sızıntı** “sızan şey”

112. Aslında bu konuda sık sık babamın yanında da homurdanıyordu o; gaz lambasını duvarların yüzünde gezdirip aşağıya doğru inen yağmur **sızıntılarının** izlerini gösteriyor, "Günün birinde inan ki bu ev tepemize yıkılacak," diyor ve bin dereden su getirerek belki saatlerce dil döküp yalvarıyordu ama babam pek kulak asmıyordu ona. **(H.A.T. Kayıp Hayaller Kitabı, 1999:89)**

Bu eke, Orhun Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanmamıştır. Ekin, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde kullanımına örnekler verilmiştir.

Bu ek, *ögdi, üyürtü, çırpındı, kusundu* gibi örneklerde durum; *sındı, kıptı* örneklerinde alet; *imambayıldı, külbastı* örneklerinde ise yemek anlamını vermiştir.

3.22. -Dİk, -DÖk, -DÜk:

Gabain, bu ekin sıfat olarak kullanımının sık olduğunu ve görülen geçmiş zaman anlamını verdiğini söyler (1988:51-56). Tekin, bu ekin geçmiş zaman eylem sıfatı olduğunu aktarır (2003:89). Argunşah, bunun Oğuz Türkçesinin etkisiyle Çağatay Türkçesi döneminde ender kullanılan geçmiş zaman sıfat-fiil eki olduğunu vurgular. Bu dönemde bulunan misallerin büyük bir kısmında isim çekim ekleri olarak adlaşmanın olduğunu söyler(2014:153). Berbercan, bunun geçmiş zamanı karşılayan sıfat-fiil eki olduğunu ve yalnızca *er- /ér- /é-* yardımcı fiili ile kullanıldığını aktarır (2011:109). Gürer Gülsevin, Eski Anadolu Türkçesi döneminde bu ekin görülen geçmiş zamanın sıfat-fiil eki olduğunu, bayağı işlek olduğunu ve kendisinden sonra gelen bir iyelik eki beraber kullanıldığını söyler (1997:123). Sevinçli, bu ekin ender olarak düz şekillerinin de bulunduğunu belirtir (2007:133). Timurtaş, bunun geçmiş zaman sıfat-fiil eki olduğunu, bugünkü kullanımdan bir farkının olmadığını ve ünlü sesin daima yuvarlak olduğunu aktarır (1976:351). Selma Gülsevin, bunun geçmiş zaman sıfat-fiil eki olduğunu, zamanla Oğuz lehçelerinde fiil kiplerinin çekiminde de kullanıldığını ve diğer sıfat-fiil ekleri gibi kalıcı isimler

ve sıfatlar yaptığını söyler. Bu ekin diğer fiilden isim yapaneklerden farkının olumsuz tabanlar üzerinde de türetme yapabilmesi olduğunu, ancak olumsuz tabanlar üzerinde kullanıldığı zaman-dık, -dik’ ten çok -mış, -miş anlamında isimler ve sıfatlar türettiğini belirtir. Ekin geçişsiz tek hecelilerde isim, geçişli tek hecelilerde sıfat, geçişli-olumsuzlarda sıfat, geçişsiz olumsuzlarda sıfat ve edilgen-olumsuzlarda sıfat olarak kullanımını örneklendirmiştir (1992:21-22). Banguoğlu, Eski Türkçede -dık, -dik, -duk, -dük geçmiş sıfat-fiil ekinin dilimizde daha ziyade ekler ile uzatılmış olan sıfat-fiiller ve zarf-fiiller şeklinde görüldüğünü; adlaşmış olarak da ender kullanıldığını, bunların olumsuz sıfat-fiil biçiminde daha canlı görüldüğünü, sıfat olarak yaygın kullanılanlarının ve birleşiklerde kalmış olanlarının bulunduğunu zikreder (1986:226). Korkmaz, bu ekin sıfat-fiil eki olarak geçmiş zaman işlevinde bazı sıfatlar yaptığını, bu sıfat şeklinin de daha çok olumsuz olan biçimiyle kurulduğunu söyler. Bu ekin zaman işlevinin kaybolmasıyla sıfatlıktan çıkarak adlaşmış örnekler de verdiğini aktarır (2009:77). Hatiboğlu, bu ekin fiillerin kök veya gövdelerinden geçmiş zaman sıfat-fiil kurduğunu; bu ek ile türetilmiş olan sıfat-fiilin genellikle iyelik ekleriyle birleşerek sıfat ya da isim görevinde kullanılan kelimelerin yapıldığını belirtir (1974:61). Ergin, bu ekin geçici isimler ve kalıcı isimler yaptığını söyler (2013:199). Gürer Gülsevin, bunun geçişli-geçişsiz fiillerde ve edilgen çatı üzerinde kullanımını Kâmus-ı Türkî’yi esas alarak örneklendirmiştir (1998:140). Tufar, bu ek üzerine söylenmiş olan görüşleri aktardıktan sonra bunun isim ve sıfat şeklinde iki ayrı görevde ve yapıda kullanıldığını aktarır (2003:153). Şahin, geçici ve kalıcı adlar yapan bu ekin sıfat görevinde de kullanıldığını ve işlek olduğunu söyler (2013:27). Mahçup, bunun fiilden isim ve sıfat yaptığını, fiilin özelliğini taşıyan anlamında kullanıldığını söyler (2010:58). Güzel, yapmış olduğu çalışmada Türkiye Türkçesi ağızlarında bu ek ile türemiş olan sözcük sayısının 30 olduğunu belirtir (2018:77). Akçataş ve Taşdemir, bu ekin fiillerin kök veya gövdelerine gelerek kalıcı adlar oluşturduğunu aktarır (2019:140). Aşçı, -dUk ekinin geçmiş zaman sıfat-fiil ekiyken kalıplaşarak yapım ekine döndüğünü, işlek olmadığını, Eski Türkçe ve Harezmi Türkçesinde yuvarlak ünlülü olduğunu aktarır (2019:587). Güvenç, bunun geçmiş zaman sıfat-fiil eki olduğunu ve kalıplaşma yoluyla yapım eki görevini üstlendiğini söyler. Ekin Eski Türkçe döneminde

yuvarlak ünlülü olduğunu, Harezmi Türkçesinde de yuvarlak ünlüye sahip olduğunu ancak ilk ünlüsünün sadece sedalı şekilli olduğunu belirtir (2004:121).

3.22.1. Orhun Türkçesi Dönemi

teg- “saldırmak, hücum etmek”→**tegdök** “çatışma, savaş”

113. Bir erig okun urtı eki erig udşuru sançdı ol **tegdügde** bayırkuunun ak adgırığ udlıkın siyu urtı kırkız kaganın ölürtümüz ilin altımız.(**KTY: D, 36**)

(Bir eri okla vurdu, iki eri (de) kovalayıp mızrakladı. O **hücumda**, Bayırkuların ak aygırını, uyluğunu kırıp vurdular. Kırgız Hakanını öldürdük, ülkesini aldık.)

3.22.2. Uyğur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde *-dık, -dik, -dok, -dök, -duk, -dük/-tık, -tik, -tok, -tök/-tuk, -tüik* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır. Ek, bu dönemde sıfat-fiil olarak kullanılmıştır. Ancak fiilimsiler bu tezin dışında tutulmuştur.

3.22.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-dık, -dik, -dok, -dök, -duk, -dük/-tık, -tik, -tok, -tök/-tuk, -tüik* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.22.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

sı- “kırmak, parçalamak, mahvetmek, ortadan kaldırmak”→**sıduk** “kırık”

114. Mevli Te’ālā kökdin bir **sıduķ** yaruk ıdur erdi. (**KE: 118v-18**)

(Yüce Tanrı gökten **kırık** bir ışık gönderdi.)

3.22.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

115. **bat-** “batmak, dalmak”→**battuk** “dalgiç” (**TZ: 26a/4**)

3.22.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-dık, -dik, -dok, -dök, -duk, -dük/-tık, -tik, -tok, -tök/-tuk, -tüik* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır. Ek,

Çağatay Türkçesi döneminde sıfat-fiil olarak kullanılmıştır. Tezin konusunu fiilden isimler oluşturduğu için fiilimsiler bu tezin dışında tutulmuştur.

3.22.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-dik, -dik, -dok, -dök, -duk, -dük/ -tık, -tik, -tok, -tök/ -tuk, -tükekinin* fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır. Ek, bu dönemde de sıfat-fiil görevinde kullanılmıştır. Tezin konusu fiilden isimlerdir. Dolayısıyla fiilimsiler bu konunun dışında tutulmuştur.

3.22.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-dik, -dik, -dok, -dök, -duk, -dük/ -tık, -tik, -tok, -tök/ -tuk, -tükekinin* fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.22.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

tanı- “daha önce görmüş olmak, ilişkisi bulunmak, bilmek”→**tanıdık** “tanışılıp konuşulan kimse, bildik; daha önceden bilinen, görülen, aşına”

116. (Başka birçok da gazeteci **tanıdıkları** var.) (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:265)

bil- “tanımak, hatırlamak”→**bildik** “tanıdık”

117. Başkentini yine hiç bilmediğim bir yerinde boşalacağımızı sanırken, **bildik** bir yerde, bir geniş dörtyol ağzında durdum. (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014, s.75)

Bu ekin Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi döneminde kullanımına rastlanmamıştır. Ekin Orhun Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde kullanımına örnekler verilmiştir. Uygur Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde ek, sıfat-fiil görevinde kullanıldığı ve tezin konusunu da fiilden isimler oluşturduğu için fiilimsiler konunun dışında tutulmuştur.

Bu ek, *tegdök, sıduk* gibi örneklerde durum anlamı verir.

3.23. -GA:

Clauson, çok eski olan ancak işlek olmayan ve *bilge*, *öge* misallerinde görülen bu ekin *avıçga* yani “*yaşlı kişi*” gibi etimolojisi tam olarak bilinmeyen birçok kelimeye karşımıza çıktığını aktarır (2007:191). Gabain, ekin kullanımının seyrek olduğunu belirtir (1988:51). Tekin, bu ek hakkında bilgi vermeyip sadece örnek vermiştir (2003:89). Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesi döneminde bu ekin az kullanıldığını ve somut adlar yaptığını belirtir (1996:19). Eckmann, ekin sadece örneklerini verirken (1988:38), Argunşah, bu ekin alet isimleri yanı sıra somut ve soyut isimler de türettiğini söyler (2014:108). Ergin, bunun, Eski Anadolu Türkçesi ile bugün Azerbaycan sahasında kullanılan *yorğasına* kelimesinde var olduğunu aktarırken (2018:442), Akkuş, ekin çok ender kullanılan eklerden biri olduğunu zikreder (1995:197). Selma Gülsevin, bu ekin işlek olmayan eklerden biri olduğunu, tarihi devirlerde bu ekle kurulmuş olan bazı kelimelerin, Oğuz lehçelerinin bir özelliği olarak ‘yutulma’ya uğradığını ve ekin -a, -e şekline geldiğini belirtir. Ekin, geçişsiz tek hecelilerde isim, geçişli çok hecelilerde isim ve edilgen çatı üzerinde isim olarak kullanımını örneklendirmiştir (1992:23-24). Gürer Gülsevin ise vermiş olduğu örnek kelimelerde Selma Gülsevin gibi Kamus-ı Türkî’yi esas aldığını belirterek bu ekin geçişli fiillerde, geçişsiz fiillerde ve edilgen çatı üzerinde kullanımını örneklendirmiştir (1998:139-140). Gürer Gülsevin, bu ekin hem sıfat hemde isim yaptığını ve örneklerinin de olduğunu söyler (1997:134). Korkmaz, bunun fiil kök veya gövdelerinden sınırlı sayıda sıfatlar ve isimler türettiğini, fonksiyon olarak fiilin göstermiş olduğu işten etkileneni veya bir işin sonucu olanı gösteren türetmeler yaptığını belirtir. Ekin bazı türetmelerde ön ses olan -g- sesini yitirdiğini aktarır (2009:78). Bu ekle -ır, -ir, -ur, -ür ile yapılan ettirgen fiil gövdelerinden kurulmuş olan bazı alet, organ, bitki ve hayvan isimlerinin olduğunu söyler. Bu ek ile fiil kök veya gövdelerinden bazılarının iyice tutunduğu hâlde bazılarının ise hiç tutunmadığı birtakım kelime ve terimlerin de yapıldığını aktarır. Korkmaz, kelime yapımında ekin niteliği ve hangi tür fiillere getirildiği göz önünde bulundurulmadığı için, yanlış kuruluşların da yer aldığını söyler (2009:79). Ergin, Türkçede eskiden beri görülen ve sık kullanılan bu ekin sonradan işlekliliğini kaybettiğini; hareketi yapanı, olanı veya yapılan nesneleri karşılayan adlar yaptığını ve bugün örneklerinin fazla olmadığını belirtir (2003:189). Hatiboğlu’na göre bu ek

fiil kök veya gövdelerine gelerek isimler kurar (1974:63). Güzel, Türkiye Türkçesi ağızlarında buek ile türeyen kelime sayısının 96 olduğunu aktarır (2018:77). Mahçup, çalışmasında bu ekin fiilden isim ve isim soylu kelimeler türettiğini, eklendiği eylemi gerçekleştiren, o niteliği taşıyan verdiğini söyler ve örnekler verir (2010:50). Tufar, fiilden isim soylu kelimeler yapan bu ekin isim yapma görevinde kullanıldığını belirtmiştir. Kalıplaşmış olan bu ekin örneklerini de vermiştir (2003:156). Mansuroğlu, bu ekin kullanımının az olduğunu söyler ve örnekler verir (2012:12). Gökçe, ekin eylemlerden sınırlı sayıda adlar ve sıfatlar türettiğini, eylemi yapanı veya yapılan nesneleri karşılayan adlar türettiğini söyler (2009:345). Akçataş ve Taşdemir, bu ekin işlek olduğunu ve farklı anlamlarda kullanıldığını söyler. Ekin fiildeki işin sonucunda meydana gelen olayı anlatan isimler, alet anlamında sözcükler ve bir alanı anlatan isimler türettiğini aktarır (2019:140). Ayazlı, makalesinde +GA morfemini tarihî ve modern Türk dillerindeki fonksiyonlarına göre 1. Hayvan adlarına gelen /+GA/, 2. Akrabalık terimi yapan /+GA/, 3. Sıfat ve zarflar türeten /+GA/, 4. Adlara gelerek yeni adlar türeten /+GA/ şeklinde dört başlıkta ele almıştır. Akrabalık terimi yapan, eklenmiş olduğu kelimeye küçültme anlamı ve sevgi anlamı veren /+GA/ morfeminin iyelik eki ile birlikte kullanıldığını; buke Altay dil teorisi içerisindeki dillerde de rastlandığını; /+GA/ morfeminin akrabalık isimlerine gelmiş +kı biçimine ilk defa Divanu Lügati't-Türk'te rastlanıldığını ve diğer tarihî dönemlerde de az da olsa bu eki görmenin mümkün olduğunu belirtir (2017:723). Aşçı, kullanım alanı çok geniş olmayan bu ekin fiilin belirttiği hareketi yapanı veya bu hareketten etkileneni ifade eden adlar türettiğini, fiilin belirttiği eylem sonucu meydana gelen nesne isimleri detürettiğini aktarır (2019:636). Uçar, işlek olmayan bu ekin sıfat-fiil eki olma özelliği taşıdığını ve ekin zaman ifadesini de yansıttığını söyler (2013:991). Güvenç, çok işlek olmayan bu ekin fiillerin göstermiş olduğu hareketi yapanı veya bundan etkileneni gösteren isimler türettiğini belirtir (2004:130).

3.23.1. Orhun Türkçesi Dönemi

***kıs-** “kısaltmak, daraltmak” → **kısğa** “kısa”

118. İşbara Bilge Küli Çor süke tusu bolayin tidi. Ülügen ança ermiş erinç: Yagıka yalıñus oplayu tegip, opulu kirip, özi **kısğa** kergek boltı. (KÇ: D, 23)

(Işbara Bilge Küli Çor orduya fayda olayım dedi. Talihi öyle erişmiş ne yazık ki: Düşmana yalnız atılıp varıp, ileri atılıp girip, kendi kısa gerek oldu.)

3.23.2. Uygur Türkçesi Dönemi

bil- “bilmek, tanımak; farkında olmak, ayırımına varmak”→**bilge** “bilge, bilgili kişi”

119. **bilge** bilig burhanlar (HU:221)

(Erdem, peygamberlerin nişanıdır.)

3.23.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

ö- “düşünmek”→**öge** “akıllı, anlayışlı, danışman”

120. negü tir eşit emdi bilge **öge**

bilgisiz uqup emdi boynung ege (KB:1754)

(Hükümdara her hususta yol-iz gösteren âlim **müşâvir** ne der, dinle; ey bilgisiz, bunu anla ve itiraz etme.)

3.23.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

kol- “istemek, dilemek, rica etmek, affedilmesini dilemek”→**kolt-** < **koltga** “istek, hediye”

121. Kıstayı koldı **koltğasın** (ME: 24/1)

(**Hediyesini** ısrar ederek istedi.)

köli- “gömmek, gizlemek, saklamak”→**kölige** “gölge”

122. Sinek konup emgetmesün tep kabak yıgaçın ündürdi, **kölige** boldı. (KE: 55r-16)

(Sinek konup emmesin diyerek kabak ağacını büyüttü, **gölge** oldu.)

ısır- “ısırmak”→**ısırka** “küpe”

123. **Isırka** katdı tişi kulağınga (ME: 82/1)

(Kadın kulağına **küpe** taktı.)

3.23.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

tam- “damlamak, yağmurun damla damla düşmesi”→ **tamga** “damga, mühür”

124. tamha bas “damga bas” (CC: 81a/23b)

3.23.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

kıs- “kısmak”→**kıska** “kısa”

125. yana süfla hüner ehli birle muķāvemēt kıla bilmesē, sefāhat būnyād kılur. tili kısqasıdın hünersiz sefih elgini uzatur hüner ehligē (**ÇGT: 215/12**)

(Yine alçak marifet ehli sahibi ile direniş gösteremese, sefahat esas eyler.

Dili kisasından marifetsiz zevk düşkünü elini uzatır marifet sahibine.)

3.23.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

yori- “yürümek”→**yorga** “yorga, rahvan”

126. Kazan aydur: Ölülerüne aş virdüğün vakıt ellerinden aluram, hem ölülerünüzün yorgasına binerem kâhillerin yederem didi. (**DKH: DTN, 274/12**)

(Kazan der: Ölülerine yemek verdiğim vakit ellerinden alıyorum, hem ölülerinizin yorgasına biniyorum, yaşlılarını yedekte çekiyorum.)

bil- “bilmek, anlamak, idrak etmek, farkına varmak”→**bilge** “âlim”

127. ol kocalar kim bulara öğüt virür ola ya bilgeliklerin eyler ola, anları öldüreler ve sūfîlerin öldürmeyeler. (**KG: 137a/13-15**)

(O kocalar ki bunlara öğüt verir ola veya yol göstere, onları öldüreler ve sūfîlerini öldürmeyeler.)

3.23.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

dal- “suyun içine bütünüyle ve hızla girmek”→**dalga** “deniz veya göl gibi geniş su yüzeylerinde genellikle rüzgârın, depremin vb. nin etkisiyle oluşan kıvrımlı hareket.”

128. Derhâl her yönümüzde ejdere benzeyen dalgalar ortaya çıktı ve ardı ardınca açılıp kapanıp birbirleriyle çarpışmaya başladı. (**ST**)

3.23.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

dal- “suyun içine bütünüyle ve hızla girmek”→**dalga** “deniz veya göl gibi geniş su yüzeylerinde genellikle rüzgârın, depremin vb. nin etkisiyle oluşan kıvrımlı hareket.”

129. Kıyıya uzun aralıklarla büyük **dalgalar** ağır geliyor, çakıltaşlarına seriliyor, ardından da yavaş yavaş, köpüklerini söndürerek dönüyordu. (Y.K. İnce Memed, 2007:101)

süpür- “bir şeyin, bir yerin üstündekiçer çöp, toz toprak gibi şeyleri süpürge, fırça veya başka bir araçla toplamak, temizlemek.”→**süpürge** “süpürmeye yarayan araç.”

130. Süpürgeyi küt diye fırlattı kapının ardına. (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:154)

Bu ek, Orhun Türkçesinden Türkiye Türkçesine kadar bütün dönemlerde kullanılmış olan işlek bir ektir. Ekin söz konusu dönemlerdeki kullanımlarına örnekler verilmiştir.

Çeşitli dönemlerde örnekleri verilen bu ek, *kısga, bilge, öge, dalga* gibi örneklerde durum; *ısırka, tamga, süpürge* örneklerinde ise alet ve nesne anlamı vermiştir.

3.24. -GAç:

Clauson, fiilden isim yapan bu ekin aynı zamanda isimden isim yapma eki olduğunu, çoğunlukla araç ve gereç isimleri yaptığını ve 11. asra kadar işlekliliğini koruduğunu zikreder (2007:192). Gabain, bu ekin çoğunlukla alet adı yaptığını belirtir (1988:52). Gürer Gülsevin, geçişli fiillerde, geçişsiz fiillerde ve dönüşlü çatı üzerinde kullanımını örneklendirmiştir (1998:140). Ergin, bu ekin Dede Korkut’ta bugün mevcut olan kullanımdan bir farkının olmadığını aktarır (2018:440). Hatiboğlu, bu ekin fiillerin kök veya gövdelerine getirilerek isim türettiğini belirtir (1974:63). Banguoğlu, -geç ekinin Eski Türkçe döneminde bu yana alet isimleri ve berkitme sıfatları yaptığını söyler (1986:239). Korkmaz, bu ekin fiillerin kök ya da gövdelerinden isimler ve sıfatlar türettiğini; eklenmiş olduğu fiil gövdelerinin genelde -n- ve -r- çatı eki almış olan gövdeler olduğunu aktarır. Bu ekin isim olarak çeşitli araç ve gereç isimleri türettiğini, ekin eklenmiş olduğu fiillerdeki anlam ile ilgili huy ve tabiat bildiren sıfatlar da türettiğini belirtir (2009:79). Şahin, işlek olmayan bu ekin Türkçede eskiden beri bulunduğunu; yapanı, olanı veya nesneleri karşılayan isimler yaptığını aktarır (2013:27). Akçataş ve Taşdemir, türetme olarak

işlek olan bu ekin gereç adları ve kişinin eyleminden meydana gelen davranış şekli anlamında isimler türettiğini aktarır (2019:140). Güzel, yapmış olduğu çalışmada Türkiye Türkçesi ağızlarında bu ek ile türemiş olan sözcük sayısının 188 olduğunu söyler (2018:77). Tufar, fiilden isim soylu sözcükler yapan bu ekin fiilden isim yapma görevinde kullanıldığını belirtir (2003:158). Mansuroğlu, bu ekin daha çok yeni türetilmiş olan kelimelerde kullanıldığını aktarır (2012:12). Aşçı, bu ekin -An ekiyle aynı anlamı ifade ettiğini söyler (2013:991).

3.24.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde *-gaç*, *-geç*, *-kaç*, *-keç* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.24.2. Uygur Türkçesi Dönemi

kıs- “kısmak, sıkmak, çekmek”→**kıskaç** “kıskaç, küçük boyunduruk”

131. temirliğ **kıskaçın** agızıntın tilin tartıp örtlög yerte kere (**DPKAM: 1777/20-21**)

(Demirden **kıskaçla** ağızından dilini çekip)

3.24.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-gaç*, *-geç*, *-kaç*, *-keç* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.24.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

yenç- “ezmek; çiğnemek; bir şeyi ısırp parçalarını birbirine katmak”→**yengeç** “yengeç “

132. Süreyyādın zühre **yengeçdin** ma bercis (**HŞ:1809**)

(*Süreyyadan zühre yengeçtende bercis*)

3.24.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

133. **kıs-** “kısmak, sıkmak, sıkıştırmak”→**kıskaç** “kıskaç, kerpeten” (**CC: 42b/5**)

3.24.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-gaç*, *-geç*, *-kaç*, *-keç* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.24.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

yüz- “yüzmek (derisini)”→**yüzgeç** “yüzgeç, suda yüzen, yüzme bilen, yüzücü, yüzme”

134. sola çırpındı urur **yüzgeçleri**

Su dibinde döner bahrileri (DKH: DTN, 279/2)

(Sola çırpıntı vurur **yüzgeçleri**

Su dibinde döner bahrileri)

3.24.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-gaç*, *-geç*, *-kaç*, *-keç* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.24.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

utan-“çekinmek”→**utangaç** “bir toplulukta güvenini yitiren, rahat davranamayan, sıkılğan, mahcup.

135. (Ne kadar **utangaç** olduğumu bilirsin.) (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:97)

süz- “bir sıvıyı, içindeki katı maddelerden ayırmak için bez veya delikli bir kaptan geçirmek”→**süzgeç** “sıvıları süzmeye yarayan araç”

136. (Makarnaları **süzgeçten** geçir.)

Görüldüğü üzere, Orhun Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde ekin kullanımına rastlanmamıştır. Uygur Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde ekin kullanımına örnekler verilmiştir.

Bu ek, *kısgaç*, *kıskaç*, *süzgeç* örneklerinde alet, *utangaç* örneğinde ise durum anlamı ifade eder.

3.25. -GAk, /-ØAk /-gUk:

Clauson, bu eklerin birbirinden farklı olduğunu, bazı durumlarda alışkanlık bildirenadlar türettiğini, bu eki almış olan bazı sözcüklerin etimolojisinin belli olmadığını ve bu ekin işlek olmayan çok eski bir ek olduğunu zikreder (2007:193). Gabain, bu eki -gağ, -gek; -guk, -gük şeklinde alır. -g°k ve k°g şekillerinide göstererek sürekli yapan anlamı verdiğini; Moğolca'da -ga, -g olduğunu aktarır (1988:52). Hacıeminoğlu, -gak, -gek ekin sıfat-fiil eki olan -an, -en ile isimden isim yapım eki olan -cı, ci anlamında fiilden isimler türettiğini belirtir (1996:19). -ak, -ek ekinin ise fiilden genellikle alet adı yapması yanı sıra Karahanlı Türkçesi dönemi metinlerinde sıfat-fiil eki olan '-an, -en' anlamında da kelimeler türettiğini belirtir (1996:21). Toparlı, -gak ekinin fiilden isim eki olduğunu söyler ve buna örnek verir (1992:21). Argunşah ve Güner, bu ekin Codex Cumanicus'ta organ ismi ile beraber çeşitli somut isimlerin türetilmesinde kullanıldığını belirterek bunu örneklendirmiştir (:2015:79). Argunşah, bu ekin çoğunlukla bir şeye olan fazla düşkünlüğü bildiren sıfatlar türettiğini söyler (2014:108). Eckmann, -GAk, -KAk ekinin düşkünlük veya meyil ifade ettiğini aktarır (1988:38). “-k, -k, -ak, -ek, -uk, -ük” ekini ise bir arada tanımlamıştır. Ancak biz yapmış olduğumuz bu çalışmada -ak, -ek ekini ayrı, kalan diğer eki de ayrı başlıklar hâlinde inceledik. Eckmann, bu ekin, bir hareketin yerini, sonucunu bildiren adlar, bazen de alet adları yaptığını zikreder (1988:41). Toparlı, -Ak ekinin fiilden isim olduğunu belirterek buna örnekler vermiştir (1992:21). Korkmaz, -Øak, -ek eki ile kurulmuş olan kelimelerin bir kısmının Eski Türkçe döneminde -gak, -gek şeklinde olmasının ekin kökence-gak, -gek eki ile ilişkili olduğunun göstergesi olduğunu, fakat bunun -ak, -ek eki ile kurulmuş olan bütün sözler için geçerli olup olamayacağının düşünülmesi gerektiğini söyler. İşlek olan -ak, -ek ekinin tek ya da çok heceli olan fiillerin köklerinden veya gövdelerinden sıfat ve isim türettiğini, birbirinden farklı türetmeler yaptığını belirtir. Bu ekin alışkanlık, duygu ve fiilin bildirmiş olduğu işi çokça yapanı gösteren sıfatlar türettiğini; bir işin yapıldığı yeri gösteren isimler türettiğini; bazı araç gereç isimleri ve somut, soyut isimler türettiğini aktarır. Bu ek ile yapılan yeni türetmelerin de var olduğunu söyler (2009:70-71). Gürer Gülsevin, Eski Türkçedeki '-gak, -gek' ekinin, Eski Anadolu Türkçesindeki şekilleriyle karıştığını belirterek, ekin geçişli fiillere ve geçişsiz fiillere geldiğini, geçişsiz fiillerde yer adı ve sıfat yaptığını (1997:135);

Ergin ise bu ekin Dede Korkut'taki kullanımının bugünkünden bir farkının olmadığını söyler (2018:439). Selma Gülsevin, Türk dilinde ses bilgisindeki gelişmelerden ötürü bazı eklerin zamanla aynı şekli aldıklarını belirterek, -uk/-ük, -ak/-ek, -gak/-gek şeklinde olan bu üç ayrı ekin, bugün yalnız ortak olan -k sesinin korunması ile devam ettiğini vurgular. Ünsüz ile biten fiillerde bunları ayırmanın mümkün olduğunu, ancak ünlü ile biten fiillerde ayırmanın zor olduğunu söyler. Ona göre adı geçen bu üç ayrı ek her ne kadar fonksiyon olarak bazı noktalarda birbirine benziyor olsa da bunların ses bilgisel olarak kesinlikle ayrılabilceğini vurgular ve bunları ayrı başlıklar hâlinde ele aldığını aktarır (1992:42). İşlek olan -ak, -ek ekinin, geçişsiz tek hecelilerde ad (yer adı), geçişsiz tek hecelilerde sıfat, geçişsiz tek hecelilerde isim-sıfat, geçişsiz çok hecelilerde isim (hayvan, hastalık, yer, nesne, mânâ ismi), geçişsiz çok hecelilerde sıfat, geçişsiz çok hecelilerde isim- sıfat, geçişsiz çok hecelilerde isim-sıfat-zarf, geçişli tek hecelilerde isim (alet, hastalık, organ ismi ve diğer isimler), geçişli tek hecelilerde sıfat, geçişli tek hecelilerde isim-sıfat, geçişli çok hecelilerde isim (alet ismi ve diğer isimler), geçişli çok hecelilerde sıfat, geçişli çok hecelilerde isim-sıfat olarak kullanımını örneklendirmiştir (1992:53-59). Gürer Gülsevin ise bu ekin geçişli ve geçişsiz fiillerde kullanımını örneklendirmiştir (1998:141). Banguoğlu, bu ekin fiilden -ge- >-e- fiillerinin eski bir sıfat-fiil eki olan -ik ekinden kopmuş birleşik bir ek olduğunu; bu ek ile yapılmış olan farklı anlamlarda sıfat ve isimlerin birçoğunun Eski Türkçeden günümüze damak seslerinin düşmesiyle geldiğini söyler. Ekin canlı olduğunu, bu sebepten ötürü tek kaynaktan gelen bir birleşik olmayabileceğini de belirtir. Ekin fiilden mekân, alet, organ yalın isimler yaptığını ve fiilden karakter gösteren ve çoğunluğunun aşağılayıcı berkitme sıfatları yaptığını aktarır (1986:230-231). Hatiboğlu, ekin fiil kök veya gövdesinden isim soylu sözcükler oluşturduğunu söyler. Dipnot olarak verdiği bölümde bu ekin bir türünün de Doğu Türkçesindeki -gak, -gek ekinden geldiğini belirterek bunu örneklerini verir (1974:78). Ergin, eskiden beri işlek olan bu ekin Eski Türkçede -gak, -gek ekiyle yapılan örneklerinin olduğunu; Batı Türkçesi'ne geçerken ekin başındaki ğ ve g sesinin düştüğünü ve -ak,-ek şeklini aldığını vurgular (2003:188). Saadet Çağatay, bu ekin geçmiş zaman sıfat fiil eki olduğunu ve eskiden bugüne kadar geldiğini söyler. Ekin partisipliğini en az korumuş olan, eskiden olduğu gibi bugün de *verbalnomen* olarak kullanılan bir şekil

olduğunu, eski Osmanlıcada şimdikinden daha az kullanıldığını aktarır (2012:525). Tufar, yaptığı çalışmada kalıplaşmış olan bu ekin sıfat ve isim yapma şeklinde iki ayrı görevde ve yapıda kullanıldığını belirttikten sonra bu kullanımların örneklerini vermiştir (2003:135). Mahcup, ekin fiilden isim ve isim soylu sözcükler türettiğini, “fiilden bildirilen harekete uğramış olan, o hareketten ortaya çıkan nesneler” anlamını verdiğini söyler ve bunu örneklendirir (2010:51). Mansuroğlu, bu ekin nitelik, yer, araç ve olay işlevlerini örneklendirir (2012:11). Akçataş ve Taşdemir, bu ekin işlekliliğini devam ettirdiğini ve isimler türettiğini belirtir (2019:139). Güzel çalışmasında Türkiye Türkçesi ağızlarında bu ek ile türemiş olan kelime sayısının 550 olduğunu aktarır (2018:77). Aşçı, işlek olan bu ekin, fiillerin kök veya gövdelerinden isimler ve sıfatlar türettiğini, bir işi, duyguyu veya alışkanlığı çokça yapanı belirten sıfatlar ve bir eylemin veya işin yapıldığı yeri belirten isimler, araç gerç isimleri, somut soyut isimler türettiğini aktarır (2019:553). Güvenç, bu ekin ünsüzle biten ve genelde tek heceli fiillere gelerek isimler ve sıfatlar türettiğini söyler. Orhun Türkçesi ve Uygur Türkçesi dönemlerinde ekin başında yer alan -ğ ve -g ünsüzlerinin varlığını korurken, Karahanlı Türkçesi ve Harezmi Türkçesi dönemlerinde hem -ğ/-g’li hemde bu ünsüzlerin düşmüş olduğu örneklerin bulunduğunu; Türkiye Türkçesinde ise ekin -ak, -ek şeklinde olduğunu aktarır (2004:133).

3.25.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde -gak, -gek, kaç, -kek, -ak, -ek, -guk, -gük ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.25.2. Uygur Türkçesi Dönemi

iç- “içmek”→ **içkek** “kan içen, şeytan, iblis, çok içen”

137. yek **içkek** boslar-lar bodistv oğuşluğ ilig begnin an-mıntın et’üz inteki bir evin tüsine yme ada tuda tegürgeli uğuluğ ermezler. (ÇBH: 257-260)

(Şeytan vampir (mevcut) olursa (olsun), Bodisatva neslinden olan han beyin hatta vücudundaki bir tek kılına bile zarar vermeye muktedir olmazlar.)

kaz- “kazmak”→ **kazguk** “kazık”

3.25.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

tur- “durmak, dikilmek” → **turgak** “kapıcı, nöbetçi”

138. künün turdı **turgak** tünün yatgâkın

tapındı kıyıksız bağırsaklığın (**KB:608**)

(Gündüz **kapıcılar** ve gece muhafızlar ile birlikte bulundu; dürüstlük ve bağlılıkla hizmetetti.)

tut- “yakalamak, tutmak, almak” → **tutgak** “geceleyin düşmanın gözcülerini yakalamak için çıkarılan atlı bölük, öncü.”

139. yezek hem telim yetse **tutgak** kitip

yağığ basğu bolsa urunsa kayıp (**KB: 2343**)

(keşif kolu gidip, düşmanın kalabalık **öncü** kuvvetleri ile karşılaşınca, eğer düşmana saldırmak icap ederse, geri dönüp hücum etmelidir.)

ad- “ayrılmak” → **adak** “ayak”

140. kişensiz külündi mangumaz **adak**

tünerdi yarumaz körügli karak (**KB: 374**)

(**Ayağım** kösteksiz olduğu hâlde, hâlsizdüştü, adım atamıyor, gören gözbebeğim karardı, parlamıyor.)

iv- “acele etmek, koşmak, çırpınmak, derhâl yapmak” → **ivek** “acele, aceleci”

141. suğ erse kılınçı yig erse özi

ivek erse kılkı uvutsuz közi (**KB:849**)

(Sonra da haris tabiatlı ve olgun olmayan insanlar ile **aceleci** huylu ve gözü doymaz olanlar.)

3.25.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

yapur- “saklayıp gizlemek” → **yapurgak** “yaprak”

142. munga Sidretü'l-Münteha tenür. Bu darahtnı Hak Te'âlâ öz kudratı birle yaratıpturur. **Yapurgakları** kulakları mengizlig turur (**NF: 57/3**)

(Buna Sidretü'l-Münteha denir. Bu ağacı Hak Te'âlâ kendi kudreti ile yaratmıştır. **Yaprakları** kulakları gibidir.)

bas- “basmak; baskın yapmak, saldırmak”→**baskak** “vali”

143. kılıp tarğaknı ilçi ilni baskak (**HŞ: 865**)

(Tarağı elçi, elini **vali** kılıp)

bez- “soğuk vb.şeylerden titremek”→**bezgek**“sıtma nöbeti, ateş”

144. bezgeklü boldı er (**ME:1/1**)

(Erkek **ateşli** oldu.)

kon- “konaklamak”→**konak** “ev, konak”

145. tek kıduttı teprengen-ni, tölendürdi deprengen-ni kondurdı anga **ķonaķda**
(**ME: 34/3**)

(Sessiz koydu depreneni, sabitleştirdi depreneni konaklattı ona **konakta**)

3.25.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

146. kaç- “kaçmak”→**kaçkak**“kaçak” (**TZ: 48a2**)

147. kus- “kusmak”→**kuskak**“kusuntu, kusmuk” (**TZ: 83b8**)

148. tay-“aşağı kaymak, yanılmak”→**taygak** “kayganyer” (**TZ: 32b4**)

149. yür- “hareket etmek”→**yürek** “yürek” (**CC:60a/20**)

3.25.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

bıç- “bıçmek”→**bıçak** “bıçak, keski”

150. öz **bıçaķı** birle boğzını kaçd kılur. (**ÇGT: 214-12**)

(Kendi **bıçağı** ile boğazını niyet eyler.)

yap- “örtmek, kapatmak”→**yapurgak** “yaprak”

151. deryâ kırığıdaki **yapurğak** birle ot kökini yép yolğa kirdi (**ÇGT: 130/12**)

(Deniz kenarındaki **yaprak** ile ot kökünü yiyip yola girdi.)

3.25.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

yat- “yatmak”→**yatak** “barınak, in”

152. Basatı önüne katdı tutdı. Boğazdan salındurdı, **yatağına** getürdi (DKH: DTN, 226/5)

(Basatı önüne kattı tuttu. Boğazından sarkıttı, **yatağına** getirdi.)

kes- “kesici bir aletle yaralamak, kesmek”→**kesek** “saban veya belin çıkardığı toprak parçası, kesek”

153. **kesek** birle ya taş birle gendüzün arıtsa revā olur. (KG: 8b/12)

(**Toprak parçası** ile veya taş ile kendisini temizlese caiz olur.)

3.25.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

kork- “korku duymak, ürkmek, dehşete kapılmak”→**korkak** “her şeyden korkan.”

154. Ben seni adam zannederdim oysa sen **korkak** tabiatlıymışsın.(TP)

3.25.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

kork- “korku duymak, ürkmek, dehşete kapılmak”→**korkak** “her şeyden korkan”

155. Bu Aydın hem kötü niyetli, hem de **korkak**. (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:231)

ürk- “bir şeyden korkarak birden sıçramak”→**ürkek** “çekingen, çok ürken”

156. Ardında biraz **ürkek**, biraz saygılı, biraz da hüzünlü bir kadın bıraktığını bilir. (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:134)

dön- “dönmek”→**dönek** “sözünden dönen”

157. *Bıktım şu **dönek** insanlardan.*

Bu eke Orhun Türkçesi döneminde rastlanmamıştır. Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde ekin örnekleri verilmiştir. Ek, aynı zamanda isimden isim yapma (**sol-ak**) görevinde de kullanılır.

Bu ek, *ivek, bezgek, kaçkak, kuskak, korkak, ürkek, döne*k örneklerinde durum; *yapurgak, bıçak* örneklerinde nesne ve alet; *konak, yatak* örneklerinde yer anlamı verir.

3.26. -GAn, / -ØAn:

Clauson, bunun tekrarlama bildiren sıfatlar türettiğini, bu ekin kullanılmış olduğu “tavışgan” gibi bazı sözcüklerin etimolojisinin belli olmadığını dolayısıyla eski bir ek olduğunun düşünülebileceğini, 11. asırda ve sonrasında da işlek bir ek olduğunu belirtir (2007:193). Hacıeminoğlu, bunun geniş zaman sıfat-fiileki olduğunu, yazı dilimizde -an, -en şeklinde mevcut olanekin çok kullanılan bir sıfat-fiil eki olduğunu aktarır. Karahanlı Türkçesi dönemi metinlerinde yalın hâlde ve isim işletme eklerini de üzerine alarak kullanıldığı örneklerin mevcut olduğunu söyler. Kaşgarlı’nın bu ekin pekiştirilmiş sıfatlar yaptığını, Oğuzlar’ın -ğ, -g seslerini düşürdüğünü belirtir. Kaşgarlı’nın vermiş olduğu örneklerin hepsinin -gan, -gen şeklinde olduğunu bildirir (1996:167). Hatiboğlu, bu ekin fiillerin kök veya gövdelerine getirilerek sıfat gibi kullanılan, ‘alışkanlık, itiyat, özellik’ anlamlarında kullanılan isim soylu kelimeler türettiğini belirtir (1974:64). Tufar, çalışmasında bu ekin isim yapanlar ve sıfat yapanlar şeklinde iki ayrı yapıda ve görevde kullanılan kalıplaşmış olan bu ekin örneklerini vermiştir (2003:161). Gürer Gülsevin, -an,-en ekinin geçişli ve geçişsiz fiillerde, oldurgan çatı üzerinde; -gan, -gen ekinin ise geçişli ve geçişsiz fiillerde, dönüşlü ve işteş çatı üzerinde kullanımını Kamus-ı Türk’i’yi esas alarak örneklendirmiştir (1998:139-140). Selma Gülsevin, bu eke Eski Türkçe dönemi metinlerinde rastlanmadığını, ekin -an, -en / -ağan, -eğen ekleri ile bir ilgisinin olup olmayacağını araştırmayla bir sonuca bağlanıncaya kadar ayrı ayrı ele alınmasının daha doğru olacağını belirttikten sonra -gan, -gen ekinin çok işlek olan eklerden biri olduğunu söyler. Ekin geçişsiz tek ve çok hecelilerde sıfat, geçişsiz çok hecelilerde isim-sıfat, geçişli tek ve çok hecelilerde isim, geçişli çok hecelilerde sıfat, geçişli çok hecelilerde isim-sıfat, dönüşlü çatı üzerinde sıfat, işteş çatı üzerinde sıfat olarak kullanımını Kamus-ı Türkî’yi esas alarak örneklendirmiştir (1992:25-26). Sadykbekov, makalesinde Orta Türkçe döneminde Memlük Kıpçak Türkçesiyle yazılmış olan eserlerin dilinde bulunan -ğan, -gen sıfat fiil ekinin şekil ve anlam özelliklerini, işlevlerini inceler ve ekin kökeni üzerinde durur (2014:111). Güzel,

yapmış olduğu çalışmasında Türkiye Türkçesi ağızlarında bu ek ile türetilmiş olan sözcük sayısının 283 olduğunu söyler (2018:77). Şahin, bunun Türkçede eskiden beri kullanılan ve işlek olan bir ek olduğunu, fiilin göstermiş olduğu işi yapanı veya işten etkileneni ifade ettiğini aktarır (2013:27). Hatiboğlu, bu ekin fiillerin kök veya gövdelerine gelerek sıfat gibi kullanılan ve “alışkanlık, itiyat, nitelik” anlamları veren isim soylu kelimeler türettiğini vurgular (1974:64). Banguoğlu, Eski Türkçe döneminde bu hâl partisip ekinin hem damak sesini düşürerek aynı anlama gelen olan -en sıfat-fiillerini verdiğini hem de damak sesini koruyarak anlatımca farklılaşarak berkitme ve alışkanlık sıfatları türettiğini, bu işleyişte de daha ziyade çift heceli tabanlara geldiğini, tek hecelilere ender olarak geldiğini belirtir (1986:240). Korkmaz, bu eki ayrı başlıklar hâlinde vermiştir. -GAn ekinin fiillerin kök veya gövdelerinden *alışkanlık* sıfatları yapan işlek bir ek olduğunu ve tek heceli olan köklerde seyrek kullanıldığını vurgular. Ekin daha çok birden fazla heceli olan fiil köklerine ve -1,-n-, -r-, -ş- ekleriyle kurulmuş olan fiil çatılarına getirilerek alışkanlık veya huy gösteren sıfatlar türettiğini ve bu ek ile yeni sözcüklerin yapıldığını söyler. Bu ekin eklenmiş olduğu sözcüklerde sıfat olma özelliğini kaybederek isme dönüştüğünün de görüldüğünü belirtir (2009:80). Korkmaz -An ekinin ise çok işlek olan sıfat-fiil eki olduğunu, geçişli ve geçişsiz tek ve çok heceli fiillerden sıfatlar türettiğini ve bir işi yapanı gösteren ad şeklinde de kullanıldığını vurgular. Bu ekin kalıplaşma yoluyla kalıcı isimler türetme fonksiyonunun da bulunduğunu belirtir (2009:73). Akçataş ve Taşdemir, -An ekinin sıfat-fiil eki olması yanı sıra anlam yönünden farklılık oluşturduğu isimler de türettiğini, işlek olduğunu ve kalıcı isimler yaptığını aktarır (2019:140). -GAn ekinin Eski Türkçedeki sıfat-fiil eki olduğunu, işlek olduğunu, kalıcı isimler yaptığını ve belli bir duyguyu veya davranışı anlatan isimler yaptığını belirtir (2019:141) Sevinçli, makalesinde geniş zaman ifade eden -gAn sıfat-fiil ekinin Orhun Türkçesinden itibaren görüldüğünü, Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde kullanımının yaygın olduğunu zikreder. Ekin fâil ifadesi taşıdığını, sıfat olarak kullanımının bulunduğunu, yalın hâlde kullanıldığını, yönelme eki, çokluk eki ile kullanımının mevcut olduğunu aktarır (2018:19-20). Güvenç, sıfat-fiil olan bu ekin kalıcı adlar türettiğini, Türkçe’nin bütün dönemlerinde büyük ünlü uyumuna ve küçük ünlü uyumuna bağlı olduğunu, ekin Eski Türkçe döneminde -ğan/-gen biçimindeyken Batı Türkçesine

geçişte baştaki ünsüz seslerin düştüğünü, Türkiye Türkçesinde kalıplaşmış olarak kullanılan birkaç sözcük haricinde ekin -an/-an biçiminde olduğunu belirtir. Harezmi Türkçesi döneminde ise bu ekin iki şeklinin de mevcut olduğunu söyler. Bu dönemde kullanılan -an/-en biçimlerinde Oğuzcanın etkili olduğunu zikreder (2004:105).

3.26.1. Orhun Türkçesi Dönemi

***korı-** “korumak”→**korıgan** “kale, müstahkem mevki, sığınak”

158. oza yana keligme süsin agıttım üküş ölteçi anta tirilti anta tonra yılpagutı bir uguşug tona tigin yogınta egire tokıdım törtünç ezgenti kadızda sünüşdüm süsin anta sançdım yabırdım otuz artukı eki yaşıma amğı **korgan** kışladukda yut boltı (BKY: D31)

((Saflarımızı) yarıp dağıtarak gelen ordusunu (geri) püskürttüm. (Bu sayede) pek çok ölecek (kişi) hayatta kaldı. Orada Tongra (boyu) alplerinden bir grubuTonga Tigin’in cenaze töreninde çevirip kuşatarak dövdüm. Dördüncü olarak Ezgenti Kadız’da savaştım. Askerlerini orada mızrakladım, hezimete uğrattım. Otuz iki yaşımda Amğı **kalesinde** kışladığımızda kıtlık oldu.)

***kap-** “kapmak, çalmak, hücum etmek”→**kapgan** “kapan, yakalayan, Böğü Kağan’ın unvanı”

159. **Kapgan Kağan** yeti otuz nta erti. **Kapgan Kağan** olurtdum. (TY: D, 1)

(Kapgan Kağan yirmi (yedi yaşında) idi. (Onu ben) Kapgan Kağan (olarak) tahta oturttum.)

3.26.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde *-gan, -gen, kan, -ken, -an, -en* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır. Bu dönemde *gan, gen* eki sıfat-fiil olarak kullanılmıştır. Fiilimsiler bu tezin dışında tutulmuştur.

3.26.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

az-“yolu şaşırmak, yoldan çıkmak, azmak, doğru yoldan çıkmak”→**azgan** “yaban çiçeği”

160. asıg kılsa **azgan** anıng men kılı

çiçek yaslıg erse biçer men ulı (KB: 2573)

(Yaban çiçeği faydalı ise, ben onun kuluyum; eğer özenilerek yetiştirilmiş
çiçek zararlı ise, onun kökünü keserim.)

3.26.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

korı- “korumak”→**korgan** “hisar, kale”

161. Oğlanların birle **korğanga** bargıl (KE:134r-21)

(Oğullarınla **kaleye** var!)

çim- “çimmek, yıkanmak”→**çimgen** “çimen, çimenlik”

162. **Çimgenler** çiçekler bolur (NF: 353/7)

(Çimenler, çiçekler olur.)

yıl- “sürünmek”→**yılan** “yılan”

163. Bir **yılan** keldi ol yerge kuwrulup yatdı (KE: 52v-9)

(Bir **yılan** geldi, o yere kıvrılıp yattı.)

3.26.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

art- “arta kalmak, artmak, çoğalmak”→**artkan** “fazlalık, kâr, arta kalan”

164. **artkan**~artuk (CC: 38a/18)

165. **yarat-** “yoktan var etmek, yaratmak”→**yaratkan** “Allah, Tanrı, yaratan,
yaratıcı” (CC: 8b/9)

kalk- “kalkmak, ayağa kalkmak, yükselmek”→**kalkan** “kalkan”

166. Jowmaclikinæ. Dage ol jagıt bolgay anı **kalkanı** barçe (CC: 63b/7)

(sövmeklikine dağı ol sagıt bolgay anın **kalkanı** barça)

167. **biç-** “biçmek, kesmek”→**biçen** “saman, kuru ot (CC: 55b/5)

3.26.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

az- “şaşırmak; azmak, sapıtmak”→**azgan** “bir tür dikenli bitki”

168. **āzgan** tikenı gül ortasında lutf étseñve ger étmesen ey turre-i müşgínbu hüs-nün eyyāmı yakın asırda kéçkey (**ÇGT: 154/5**)

(Ey saç lülesi, **azgan** dikenı gül ortasında lutfetsen ve eğer etmesen bu güzelliğın günleri yakın asırda geçecek.)

3.26.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

iriş- “erişmek, kavuşmak, yetişmek”→**irişgen** “bulaşıcı, erişken”

169. melile ısıtma(sı) mü'min kula gayet **irişgen** olur (**TN: 62a/2**)

(Sıtma hastalığı mü'min kula gayet **bulaşıcı** olur.)

3.26.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

düz- “bir gereksinimi karşılaması için, birçok şeyi birbirini tamamlayacak biçimde bir araya getirmek; dizmek.”→**düzen** “belli yasa, kural, ilke ya da yöneme göre oluşturulmuş, kurulmuş olan durum.”

170. Daha önce bahsedildiği üzere Eflak ve Boğdan voyvodalarını makamlarına oturtmak ve eski voyvodayı ele geçirerek o bölgeye **düzen** vermek için başkumandan tayin olunan Fazlı Paşa işleri ağırdan almıştı. (**TP**)

3.26.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

alın- “bir sözün, bir davranışın kendisine karşı olduğunu sanarak incinmek, kırılmak veya öfkelenmek”→**alıngan** “aşırı duygulu, çabuk gücenen, kırılan”

171. Saf, temiz, sözünün eri, yalansız dolansız, çocuk huylu, biraz da **alıngan**, biraz da delifışek, kendini birtakım düşüncelere adanmış bir kişiydi. (**Y.K. İnce Memed, 2007:182**)

çekin- “saygı, korku, utanma gibi duygularla bir şeyi yapmak istememek, kaçınmak”→**çekingen** “her şeyden çekinme huyu olan, ürkek, sıkılgan, muhteriz”

172. Bu genç bana tam bir kardeş gözüyle baktığı için onun yanında hiç **çekingen** olmuyorum. (**A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:273-274**)

çalış- “bir şeyi oluşturmak veya ortaya çıkarmak için emek harcamak”→**çalışkan** “çok çalışkan, çalışmayı seven, faal”

173. O kadar ki hemen arkasından gelen kısa ve beyazı fazla bıyığın ve dudakların düz ve keskin çizgisi ancak onun bittiği yerde çehreyi tekrar toparlayabiliyordu. Bu hâliyle Emin Bey devrinin en büyük musikişinasından ziyade -gümrük, posta işleri gibi- şehrin umumi hayatından adeta uzakta kalmış görünen bir bürokrasinin o görünmez, fakat çok **çalışkan** memurlarından birine benziyordu. (A.H.T. Huzur, 1949:258)

giriş- “bir işe, bir şeye başlamak için hazırlık yapmak, ele almak, teşebbüs etmek”→
girişken “kendi kendine iş, uğraş yaratabilen, bir işe hiç çekinmeden girebilen, başkalarıyla kolayca ilişki kurabilen, müteşebbis.”

174. **Girişkenliği** ve becerikliliğiyle saylav ve büyük memur oğullarının en zengin evlerinde en zengin sofralardan o uzak akrabasının bir torba içindeki kuru eriğine dek ne bulsa yiyordu. (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:214)

düz- “bir gereksinimi karşılaması için, birçok şeyi birbirini tamamlayacak biçimde bir araya getirmek; dizmek.”→**düzen** “belli yasa, kural, ilke ya da yönetime göre oluşturulmuş, kurulmuş olan durum.”

175. Evdeki sessiz **düzen**, ana-kız açısından da böyle bozulmaya başladı. (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:210)

çağla- “(akarsu için) taştan taş, kayadan kayaya çarpıp sesler çıkararak, köpürerek coşkun bir biçimde akmak”→**çağlayan** “bir akarsuyun, çok yüksek olmayan bir yerden çağlitle, köpürerek döküldüğü yer; böyle dökülen su.”

176. Ağaların, beylerin fakir fıkara olmadık zulümlerettiğinden, hiçbir şeyin değişmediğinden, fıkaraların sinekler gibi sıtmadan kırıldıklarından, Mustafa Kemal Paşa’nın yöresinialan bu Ağaların, Beylerin onu kandırdıklarından söz ediyor, coşmuş bir **çağlayan** gibi akıp gidiyordu. (Y.K. İnce Memed, 2007:240)

Ekin kullanımına Uygur Türkçesi döneminde rastlanmamıştır. Bu dönemlerde ek, sıfat-fiil olarak kullanılmıştır. Tezin konusunu fiilden isim yapan ekler oluşturduğu için fiilimsiler bu konunun dışında tutulmuştur. Ekin, Orhun Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde kullanımı örneklendirilmiştir.

Bu ek, *korıgan*, *çimgen* örneklerinde yer; *kalkan* örneğinde alet; *irişgen* *düzen*, *alınan*, *girişken* gibi örneklerde ise durum anlamını verir.

3.27. -GI, -GU:

Gabain, bu ekin ender olarak -ku, -kü şeklinde kullanıldığını belirttikten sonra, ekin fail ismi, soyut isimler, alet isimleri ve sıfatlar yaptığını vurgular (1988:52). Tekin, bu eki “*eylem ve eyleyici adları türeten ek*” şeklinde açıklar (2003:90). Hacıeminoğlu, ekin Türk dilinin hemen her döneminde sıkça kullanılan ve dolayısıyla işlekliliği olan bir ek olduğunu, Eski Türkçe döneminden beri çok kullanıldığını belirtir (1996:19). Ergin, bunun Eski Anadolu Türkçesindeki sadece yuvarlak biçiminin mevcut olduğunu ve bugün Çiğavut ağzında da yuvarlak ünlü şeklinde olduğunu söyler (2018:440). Hatiboğlu, bu ekin fiillerin köklerine veya gövdelerini gelerek isim yaptığını söyler (1974:65). Ergin, eskiden beri işlek olarak kullanılan bu ekin, Eski Türkçede sadece -ğu ve -gü şekillerinin olduğunu ve bunun ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlanmasının Batı Türkçesinde son zamanlarda olduğunu aktarır. Ona göre bu ek, fiilin göstermiş olduğu hareketle ilgili nesneleri karşılar (2013:189). Korkmaz, bu ekin eklenmiş olduğu fiilin son sesine göre, ön sesi tonlu ve tonsuz genelde tek heceli fiil kökleriyle çeşitli çatı ekleri almış olan fiil gövdelerinden isimler yapan işlek bir ek olduğunu belirtir. Ekin, araç gereç isimleri, somut veya soyut isimler türettiğini aktarır (2009:80-81). Şakar, bu ek üzerine yapılan görüşlere ve ekin işlevleri hakkında bilgilere yer vermiştir. Sonra bu ekin Eski ve Orta Türkçe döneminde işlek olarak kullanılırken, Eski Türkiye Türkçesinden itibaren kullanımının azaldığını, isimden isim yapım eki olan -gu, -gü ekinin ve türevlerinin fonksiyonlarına değinmiştir (2015:1804). Akçataş ve Taşdemir, bu ekin işlek olduğunu aktarır (2019:141). Aşçı, sıfat-fiil olan bu ekin kalıcı adlar türettiğini, eklenmiş olduğu fiillerden somut ve soyut adlar, araç ve gereç adları türettiğini belirtir (2019:665).

3.27.1. Orhun Türkçesi Dönemi

***korı-** “korumak”→**korıgu** “muhafız”

177. anı anı tayın tip süledim **koorigu** eki üç kişiligü tezıp bardı kara bodun kaganım ketli tip ögirip sebinti atsızka at birtim kiçig atlıgıg ulgartdım (**BKY: D, 41**)

(Onları korkutayım diye sefer ettim. (Kale) **muhafızı** iki üç kişi ile kaçıp gitti. Avam halkı (ise) “Hakanım geldi” diye kıvanıp sevindi. Unvansıza unvan verdim. Küçük unvanlıyı terfi ettirdim.)

küre- “kaçmak”→**küregü** “kaçak olmak, yönetilmez olmak”

178. türük bodun ilinin törügin kem artatı udaçı erti türük bodun ertin ökün **küregünün** üçün igidmiş bilge kaganına ermiş barmış edgü eline kentü yanılıg yablak kigürtüg yaraklıg kantan kelip yana iltıdi sünüglüg kantan kelip süre iltıdi ıduk ötügen yış bodun bardıg ilgerü barıgma bardıg (**BKY: D, 19**)

(Ey Türk halkı , (senin) devletini (ve) yasalarını kim yıkıp bozabilir idi? Türk halkı, (bu huyundan) vazgeç (ve nadim ol! **İtaatsizliğin** yüzünden, (seni) besleyip doyurmuş olan hakanına (ve) bağımsız müreffeh devletine kendin ihanet ettin (ve) nifak soktun. Silâhlı (düşman) nereden gelip (seni) bozguna uğrattı (ve) dağıttı? Mızraklı (düşman) nereden gelip (de seni yerinden yurdundan) sürüp kaçırttı? Kutsal Ötüken dağları halkı, (sen kendin yerini yurdunu bırakıp) gittin. Doğuya gidenler(iniz) gittiniz)

3.27.2. Uygur Türkçesi Dönemi

ökün- “pişman olmak”→**öküngü** “pişman olma, pişmanlık”

179. Suyınyazokın **öküngü** huastuan(i)ft (**HU:378**)

(Günahtan arınması için tövbe duasını bitirdi.)

3.27.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

180. **bur-** “bükmek”→**burgı**“kırışik (buruşuk) nesne” (**DLT**)

kolt- “istemek, istetmek”→**koltgu**“istemek, ihtiyaç, istek, muhtaçlık”

181. yakınlık kılu tursu tise özün

bolup **koltgu** kılma bolu bir sözün (**KB: 4275**)

(İnsanların sana her vakit yakınlık göstermelerini istersen, onlardan hiçbir **istekte** bulunma ve onların suyuna git.)

ked- “giymek”→**kedgü** “giyecek elbise”

182. yigü **kedgü** mingü at adgır sülük (**KB:4441**)

bulardın çıkar hem yüdürgü kölük

(Yiyeceği, **giyeceği** ve ordunun binek atı, aygırı ile yük hayvanlarını bunlar yetiştirirler.)

3.27.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

kara-“bakmak”→**karagu** “kör”

183. Közleri körmez **ķaraķu** hem tili anıng aķın (**KE: 39r-8**)

(O hem **kördür** hemde dilsiz.)

kül- “gölmek”→**külgü** “eğlence”

184. Çakır içip oyun **külgü** başlap olturdılar (**KE: 161v-21**)

(Şarap içip, oyuna **eğlenceye** başlayarak olturdular.)

tir- “biriktirmek”→**tirki** “sofra”

185. Ħasan razhu vālıdesi Fātıma razhā birle bir **tirkide** ta‘ām tenāvul ķılmaz erdi (**NF: 289/1**)

(Hasan razhu, annesi Fatma razha ile bir **sofrada** yemek yemezdi.)

udı- “uyumak”→**udku** “uyku”

186. Mevli ta‘ālā sālıķķa **udku** kemişdi (**KE: 34r-16**)

(Yüce Tanrı Salih’e **uyku** verdi.)

biç- “biçmek”→**biçkü** “bıçkı”

187. Ozaķı peygāmbārlarńıng ümmetlerini ķāfırlar **biçkü** birle ekki pāra ķılur erdiler (**NF: 11/6**)

(Önceki peygamberlerin ümmetlerini kâfirler **bıçkıyla** iki parçaya ayırırlardı.)

3.27.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

yar- “yarmak, parçalamak; karar vermek”→**yargu** “hüküm, adalet, yargı, karar, emir, mahkeme, ”

188. **yargu** yarmak (CC: 24b/22)

189. **ütür-** “delmek”→**ütürgü** “keski, bir şeyi delmeye özgü alet, ege demiri”(CC: 43b/20)

bıç- “biçmek, kesmek”→**bıçkı** “bıçkı, testere”

190. **bıçkı**~kıptı (CC: 43a/21)

191. **uş-** “parçalamak”→**uşku** “marangoz rendesi” (CC: 43b/23)

3.27.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

key- “giymek; takmak”→**keygü** “giyecek, elbise”

192. **keygüdin** me eski bütün bolsa, eger bu emniyyet-ka tégsem, ol minnet-ka nihâyet bolmağay érdi. (ÇGT: 60/7-8)

(Elbiseden de eski bütün olsa, eğer bu emniyete ulaşısam, o minnete son olmayacaktı.)

3.27.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

kay- ”kaymak”→**kaygu** “kaygı, üzüntü, tasa”

193. Kara Göne aydur: Kara bulut didüğün senün devletündür, kar ile yağmur didüğün leşkeründür, saç **ğayğudur**, kan karadur, kalanısın yora bilmen Allah yorsun didi. (DKH: DTN,43/9)

(Kara Göne der: Kara bulut dediğin senin devletindir, kar ile yağmur dediğin senin askerindir, sac **kayğıdır**, kan karadır, geri kalanını yoramam, Allah yorsun dedi.)

sev- “hoşlanmak, sevmek”→**sevgü** “sevgi”

194. yok Tengri - ‘azze ve celle- katında nikâhdan **sevgülü** (KG: 79b/2)

(Tanrı azze ve celle katında nikâhtan **sevimli** yok.)

3.27.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

duy- “duyular aracılığıyla algılamak”→**duygu** ”bir olay, kimse ya da nesnenin insanın iç dünyasında oluşturduğu, uyandırdığı yankı, etki, tepki, izlenim.”

195. Maddi kısım ise düşünme ve **duygulara** ait olduğundan alanı daha geniştir.

(ÜM)

3.27.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

say- “değeri, üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı dolayısıyla bir kimseye veya bir şeye karşı dikkatli, özenli, ölçülü davranmak, saygı göstermek, sözünü dinlemek, hürmet etmek”→**saygı** “değeri, üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı, kutsallığı dolayısıyla bir kimseye, bir şeye karşı dikkatli, özenli, ölçülü davranmaya sebepolan sevgi duygusu, hürmet, ihtiram”

196. (Murtaza Ağa’ya biraz tepeden baksa da ona çok **saygı** besliyordu.) (Y.K. İnce Memed, 2007:80)

ver- “vermek”→**vergi** “kamu hizmetlerine harcanmak için hükümetin, yerel yönetimlerin yasalara göre doğrudan doğruya veya bazı madde fiyatlarının üstüne koyarak dolaylı yoldan herkesten topladığı para”

197. (Ka bir zamanlar burada birilerinin (Tiflis’te ticaret yapan Ermeniler), mandıralardan vergi toplayan Osmanlı paşaları?) mutlu, huzurlu, hatta renkli bir hayat yaşadığını eski binaların buztutmuş saçaklarının genişliğinden, kapıların, duvar kabartmalarının güzelliğinden, binaların ağırbaşlı ama güngörmüş cephelerinden hissediyordu.) (O.P. Kar, 2002:134)

sor- “birine soru yönelterek herhangi bir konuda ondan bilgi istemek, sual etmek”→**sorgu** “ceza mahkemeleri usul kanununa göre, sanığın araştırma konusu olayla ilgili olarak yargıç karşısındaki beyanı, istintak”

198. (Babasını, Salim Efendi’yi de on paralık düğme için yine **sorguya** almışlar.) (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:152)

gör- “görmek”→**görgü** “bir toplum içinde var olan ve uyulması gereken saygı ve incelik kuralları, terbiye”

199. (Demek Engin böyle **görgü** dersleri almamış.) (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:245)

as- “bir şeyi aşağıya sarkacak biçimde bir yere ilâştirip sarkıtmak”→**askı** “üzerine herhangi bir şey asmaya yarar nesne.”

200. (İpek dolabı açtı, siyah kadife elbiseyi **askıdan** çıkardı, naftalinlerini silkeledi, özenle açtı ve giymeye başladı.) (O:P: Kar, 2002:365)

iç- “bir sıvıyı ağza alıp yutmak”→**içki** “içinde alkol bulunan içecek”

201. **İçkilerle**, yiyecekler, kesilen koçlar, tosunlarla İnce Memed’e, bunlar kışı bu köylerde zevki safa içinde geçirecekleri izlenimini vermek istiyordu. (Y.K. İnce Memed, 2007:459)

uyu- “uyku durumunda olmak”→**uyku** “dış uyaranlara karşı bilincin, bütünüyle veya bir bölümünün yittiği, tepki gücünün zayıfladığı ve her türlü etkinliğin büyük ölçüde azaldığı dinlenme durumu.”

202. (Uykuda bile olsa uyandırmak kararıyla, evinin yolunu tuttum.) (S.A. Kürk Mantolu Madonna, 2019:130)

Bu ekin Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde kullanımı örneklendirilmiştir.

Ek, *küregü*, *öküngü*, *koltgu*, *karagugibi* örneklerde durum; *kedgü*, *tirki*, *biçkü*, *uşku*, *askı* gibi örneklerdenesne ve alet anlamlarını verir.

3.28. -GIç, -GUç:

Hacıeminoğlu, ekin Eski Türkçe döneminden itibaren alet isimleri ve berkitme sıfatları türettiğini, dönem metinlerinde bu ek ile türetilmiş adların bulunduğunu belirtir (1996:20). Argunşah ve Güner, ekin alet ismi türettiğini söyler. (2015:81). Argunşah, ekin çoğunlukla alet adları türettiğini aktarır. (2014:109). Ergin, -guç, -güç ekinin Dede Korkut’ta sadece bir örneğinin mevcut olduğunu ve

Eski Anadolu Türkçesindeki yuvarlak biçimiyle bulunduğunu söyler (2018:442). Gülsevin, ekin alet adları türettiğini belirtir (1997:134). Banguoğlu, yukarıda bahsettiğimiz gibi -geç ekinin Eski Türkçe döneminden bu yana alet isimleri ve berkitme sıfatları türettiğini belirttikten sonra bu ekin -güç eki ile yapılmış olan değişik ya da benzer şekillerinin de mevcut olduğunu vurgular (1986:239). Hatiboğlu, ekin fiillerin kök veya gövdelerinden isimler türettiğini bildirir (1974:65). Ergin, bunun Eski Türkçe döneminden bu yana mevcut olduğunu, işlek olmadığını, eylemi yapanı veya yapılan nesneyi karşılayan adlar türettiğini söyler. Ekin eskiden sadece yuvarlak ünlülü biçimlerinin mevcut olduğunu, ünlü uyumuna son zamanlarda bağlandığını aktarır (2013:190). Korkmaz da Ergin gibi bu ekin eylemi yapanı veya eylemden etkileneni gösteren isimler türettiğini söyler (2009:80). Selma Gülsevin, işlek olan ekin geçişsiz çok hecelilerde isim, geçişsiz tek hecelilerde isim-sıfat, geçişli çok hecelilerde isim, geçişli tek hecelilerde sıfat, edilgen çatı üzerinde isim olarak kullanımını örneklendirmiştir (1992:29-30). Akçataş ve Taşdemir, işlek olan bu ekin anlam yönünden -gAç eki ile benzer şeyleri ifade ettiğini; alet, meslek ve nitelik anlamlarını bildirdiğini aktarır (2019:141). Tufar, bu ekin fiile geldiği zaman isim haricinde başka sözcük türetmediğini belirterek kalıplaşmış olan ekin örneklerini verir (2003:167). Aşçı, ekin ender olarak kullanıldığını ve alet adları yaptığını belirtir (2019:688). Güvenç, işlek olmayan bu ekin alet adı türettiğini ve Harezmi Türkçesinde sadece bir sözcükte bulunduğunu söyler (2004:141).

3.28.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde -gıç, -giç, -guç, -güç ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.28.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde -gıç, -giç, -guç, -güç ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.28.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

203. ar- “aldatmak; yorulmak, gücü yetmemek”→**arguç** “insanın aldandığı herhangi bir şey” (DLT)

204. ör- “örmek, bağlanmak”→**örgüç** “kadınların saç örgüsü; sac ayağı” (DLT)
3.28.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

aç- “açmak”→**açguç**“anahtar”

205. Tili dil kuflining **açguç** irdi (HŞ: 130)

(Dili, dil kilidinin **anahtarı** idi.)

3.28.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

206. **agın-** “yükselmek, yukarı çıkmak”→**agıngıç** “merdiven” (CC:51a/24)

207. **oltur-** “oturmak”→**olturguç** “koltuk, sandalye” (CC:25b/12)

208. **töv-** “vurmak, dövmek, ezmek”→**tövgüç** “havan ve havan tokmağı”
(CC:41b/15)

209. **yap-** “örtmek, kapamak”→**yapkiç** “kapak, örtü” (CC:7b/12)

210. **aç-** “açmak, aralamak, açık duruma getirmek”→**açkuç** “anahtar, kilit”
(CC:6a/23)

3.28.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

yelpi- “yelpâzelemek, yellemek”→**yelpigüç** “yelpâze”

211. **kulyelpigüç** birle başın-da turupyélpiyür (ÇGT: 95-11)

(*Köle, yelpaze ile başında durup yeller.*)

3.28.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

çatla- “çatlamak”→**çatlaguç** “sapan ve kamçının çatlayan kısmı, sapan ve kamçıyı şaklatan tüy ve yarılmış kayış”

212. Bir kiçi tüyinden **çatlagucu-y-idi**. Her atanda on iki batman taş atar-idi.
(DKH: DTN, 56/12)

(Bir keçi tüyünden **çatlayıcı idi**. Her atınca on iki batman taş atardı.)

3.28.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

baş “baş”→**başla-**“başlamak”→**başlan-**“başlamak işine konu olmak”→**başlangıç**
“bir işin, bir dönemin, bir hayatın vb.nin ilk bölümü”

213. **Başlangıç** beratı İstanbul’dan verildikten sonra o timar kadrosu boşaldığında beylerbeyi ancak kendi beratıyla tezkiresiz timar verebilir. (KH)

3.28.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

baş“baş”→**başla**“başlamak”→**başlan**“başlamak işine konu olmak”→**başlangıç** “bir işin, bir dönemin, bir hayatın vb.nin ilk bölümü”

214. Bu küçücük lokanta **başlangıçta** ona Halkevi' ne giriş gibi ulaşılmaz, yanma yaklaşılmaz, yaklaşılsa kendisini hemen kapı dışarı edebilirmiş farklılıkta görünmüştü. (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:149)

bil- “bir şeyi anlamış veya öğrenmiş bulunmak”→**bilgiç** “bilgili kimse; bilgisiz olduğu hâlde bilgili görünmek isteyen, bilgili geçinen kimse”

215. Otel müşterilerine **bilgiç** geçinir, onların yanında her şeyden anlar Molla. (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:102)

Bu ekin kullanımına Karahanlı Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde örnekler verilmiştir. Ancak eke Orhun Türkçesi ve Uygur Türkçesi döneminde rastlanmamıştır.

Bu ek, *açguç*, *olturguç*, *tövgüç*, *yelpigüç* gibi örneklerde alet ve nesne, *bilgiç* örneğinde nitelik anlamını verir. Ekin *yargıç*, *dalgıç* gibi örneklerde meslek bildirdiği de görülür.

3.29. -gUçI, IcI, -UcU, -IçI, -UçU:

Ergin, -ıçI, -içI ekinin -guçI, -güçI ekinden geldiğini ve Eski Anadolu Türkçesine uygun olarak bugün Azerbaycan sahasındaki gibi ç’li olduğunu bildirir (2018:440). Hatiboğlu, bu ekin fiillerin kök veya gövdelerinden isim soylu kelimeler türeten -ı, -i, -u, -ü eki ile kalıplaşarak meslek veya nitelik bildiren isimler türettiğini belirtir (1974:75). Banguoğlu, ekin sıfat-fiil olarak canlılığını sürdürdüğünü, meslek bildiren isimler türettiğini, alışkanlık ve başarı bildiren sıfatlar türettiğini, kılıcı isimler ve sıfatlar türettiğini söyler (1986:246-247). Ergin, fiilden isim yapan bu ekin meslek bildiren bir ek olduğunu aktarır (2013:191). Korkmaz, ekin fiillerin kök ve gövdelerine getirilerek isimler ve sıfatlar türeten çok işlek bir ek olduğunu, daha çok geçişli fiillere getirildiğini belirtir (2009:83). Gürer Gülsevin, ekin geçişli-geçişsiz

fiillerde, dönüşlü-işteş-oldurgan çatı üzerinde kullanımını örneklendirmiştir (1998:141). Selma Gülsevin, çok işlek olan buekin geçişsiz tek hecelilerde isim, geçişsiz tek hecelilerde sıfat, geçişsiz tek hecelilerde isim-sıfat, geçişsiz çok hecelilerde sıfat, geçişli tek hecelilerde isim, geçişli tek hecelilerde sıfat, geçişli tek hecelilerde isim-sıfat, geçişli çok hecelilerde isim, geçişli çok hecelilerde sıfat, geçişli çok hecelilerde isim-sıfat, dönüşlü çatı üzerinde sıfat, dönüşlü çatı üzerinde isim-sıfat ve işteş çatı üzerinde sıfat olarak kullanımını örneklendirmiştir (1992:38-41). Tufar, bunun fiillere geldiği zaman isim haricinde başka sözcük türetmediğini belirterek kalıplaşmış olan bu ekin örneklerini verir (2003:176). Akçataş ve Taşdemir, işlek olan buekin anlam çeşitliliğinedesahip olduğunu aktarır (2019:141). Mahçup, bunun fiilden sıfatlar ve adlar türettiğini belirtir (2010:57). Sevinçli, makalesinde -gUçI ekinin isim-fiil eki olan -gU ekinden isimden isim yapım eki olan -çI eki ile meydana gelmiş olan sıfat-fiil eki olduğunu, Orhun Türkçesinden itibaren görüldüğünü, Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde kullanımının yaygın olduğunu zikreder. Ekin bir işi veya eylemi yapanı ifade ettiğini, sıfat olarak kullanımının mevcut olduğunu, yalın hâlde kullanılabildiğini, hâl ekli, iyelik ekli ve çokluk ekli biçimlerinde bulunduğunu aktarır (2018:18-19). Aşçı, işlek olan -gUçI ekinin, çoğunlukla geçişli, bazen de geçişsiz fiillere eklenerek, fiilin belirttiği eylemi yapanı bildiren adlar türettiğini söyler. Ekin sıfat-fiil eki olan -gU ile isimden isim yapma eki olan +çI ekinden oluşmuş birleşik bir ek olduğunu, Eski Türkçeden Batı Türkçesine geçiş sürecinde ekteki g sesinin düştüğünü; önce -UçI sonra -IcI,-UcU şeklini aldığını, Harezmi Türkçesinde -gUçI biçiminde, kalınlık-incelik uyumuna bağlı olduğunu belirtir (2019:690). Güvenç, işlek olan bu ekin genel itibarıyla geçişli bazen de geçişsiz fiillere gelip fiilin ifade ettiği hareketi yapanı karşılamak üzere adlar türettiğini söyler. Ekin Eski Türkçede -ğuçI, -güçI, -kuçI, -küçI şeklindeyken Batı Türkçesinde önce -uçI,-üçI daha sonra -ucI, -üci şeklinde kullanıldığını aktarır (2004:143).

3.29.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde -ıci, -ici, -ucu, -üci /-ıçI, -içI,-uçI, -üçI ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır. Ancak bu dönemde -ğuçI, -güçI ekinin örneği mevcuttur.

ay- “söylemek, sözcülük etmek, beyan etmek, hükmetmek, hakan yerine karar vermek”→**ayguçı** “sözcü, kağan danışmanı ve sözcüsü”

216. Kağanı alp ermiş, **ayguçısı** bilge ermiş. Ol eki kişi bar erser, sini, Tabgaçığ ölürteçi tir men; öngre Kıtanyığ ölürteçi tir men (**TY: G,3**)

(Kağanları cesur imiş, **sözcüleri** akıllı imiş. O iki kişi var oldukça, sizi, Çinlileri öldürecektir derim; doğuda Kıtay’ları öldürecektir derim)

3.29.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde *-ıcı, -ici, -ucu, -ücü /-ıçı, -içi, -uçu, -üçü* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır. Ekin *-guçı, -güçi* şekli vardır.

ölür- “öldürmek”→**ölürgüçi** “öldürücü, öldüren, katil, cellat”

217. ölüt **ölürgüçi** erser ol ayıg kılınç (**DPKAM: 313/20**)

(**katil** (olur ise, bir canlıyı öldürür) ise, o kötü amelinin)

3.29.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-ıcı, -ici, -ucu, -ücü /-ıçı, -içi, -uçu, -üçü, -guçı, -güçi* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır. *-guçı, -güçi* eki, bu dönemde sıfat-fiil olarak kullanılmıştır.

3.29.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

Harezmi Türkçesi döneminde *-ıcı, -ici, -ucu, -ücü /-ıçı, -içi, -uçu, -üçü* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır. Ancak ek bu dönemde *-guçı, -güçi* şeklinde kullanılmıştır ve örnekler de aşağıda verilmiştir.

biti- “yazmak”→**bitigüçi** “yazıcı, kâtip”

218. Peyğambar ‘as **bitigüçike** buyurdu (**NF:78/12**)

(Peygamber ‘as, **kâtibe** buyurdu.)

sat- “satmak”→**satguçı** “satıcı”

219. Ol hamr **satguçınıg** ‘avreti bir sâhib-cemâl ‘avret erdi (**NF: 370/6**)

(O şarap **satıcısının** karısı güzellik sahibi bir kadındı.)

3.29.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

220. **al-** “almak”→**alıçı** “alıcı” (CC:46a/5)

221. **çak-** “iftira etmek”→**çakuçı** “arabozucu, iftiracı, müfteri, muhbir, jurnalci, gammaz” (CC: 65b/36b)

222. **yar-** “hüküm vermek, karar vermek”→**yarguçı** “yargıç, belediye başkanı” (CC: 45b/13)

3.29.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-ıcı, -ici, -ucu, -ücü /-ıçı, -içi, -uçu, -üçü* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır. Ekin *-guçı, -güçi* şeklinde kullanımı vardır.

yak- “yakmak, tutuşturmak”→**yakguçı** “yakıcı, ateş çıkarıcı”

223. tün içre çerāğını öçürdi hikmet takvî-siz ‘âlim şem’ **yakğuşu** közsüzge menzeyür (ÇGT: 213/2)

(Gece içinde mumunu söndürdü. Hikmet Allah korkusu olmayan âlim mum **yakıcı** köre benziyor.)

at- “atmak”→**atkuçı** “atıcı, nişancı”

224. andın bolur iş-ler peydâ néçe me çıkşa tız ok yadın **atkuçı** başta bünyâdınarab melik-leride birisi vezîrige buyur-dı kim fülân kişi-niñ râtibe-sini arturgıl. (ÇGT: 48/7)

(İşler o sebepten peyda olur. Ok ne kadar da çabuk çıkşa hatırlama, **atıcı** önde esasını arap meliklerinden birisi vezire buyurdu ki filan kişinin maaşını arttır.)

3.29.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-guçı, -güçi* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır. Bu dönemde ise ekin *-ıcı, -ici, -ıçı, -içi* şekillerinin bulunduğu görülmektedir.

çal- “yıldırım çarpmak”→**çalıcı** “çalgıcı, çalgı çalmayı kendine meslek edinmiş olan kimse”

225. ribā yiyici tanuklığı ve dellāl tanukluğu dahi revā olmaz ve kögercin oynadanun ve muḥanneslerün ve **çalıcılarun** ve ırlayıcılarun ve sağucılarun. (KG: 119b/11-12)

(Faiz yiyici tanıklığı ve tellal dahi reva olmaz ve güvercin oynatanın ve kuvvetlilerin ve **çalgıcıların** ve şarkı söyleyenlerin ve ağıtçıların.)

dög- “dövmek, hasat etmek”→**döğicilik** “dövme, hasat etme işiyle uğraşma”

226. Bir demürcilik, ikinci gezürlik, üçüncü birinc **döğicilik**. (KG: 130b/4)
(bir demircilik, ikinci çamaşırcı, üçüncü pirinç **dövme**.)

incit- “kötü söz veya davranışla birini kırmak, üzmek”→**incidici** “incitici, ızdırap verici”

227. Ya’ni **incidici**‘azab bularadur (KEÂ: 171a/2)
Yani **incitici**azap bunlaradır.)

esirge- “korumak, himaye etmek”→**esirgeyici** “koruyan, koruyucu”

228. Tanrı esirgedi ite virdi dil
Allah **esirgeyicidir** şöyle bil (LE: 46a/1432)
(Allah korudu ite verdi dil
Allah **koruyucudur** şöyle bil)

sakla- “korumak, esirgemek, gözetmek, sahip olmak”→**saklayıcı** “koruyan, gözetken”

229. Gönlün içi toptolu iman-durur
Saklayıcısı melik Rahman-durur (LE: 70a/2212)
(Gönlün içi dopdolu imandır
Koruyan melik Rahmândır)

yık- “yıkmaq, yere yıkmak, yere sermek, düşürmek”→**yıkıcı** “yıkıcı, yıkan, yere yıkan”

230. Çaya baksa çalımlı, çal-kara kuş erdemlü, kur kurma kukaşlı, kulağı altın küpelü, kalın Oğuz biglerini bir bir atından **yıkıcı** Kazılık Koca oğlu Big Yigenek çapar yetdi. (**DKH: DTN, 61/8-9-10**)

(Dönüp baksa çalımlı, kartal hünerli, süslü, eklem kuşaklı, kulağı altın küpeli, kudretli Oğuz beylerini bir bir attandan **yıkan** Kazılık Koca oğlu Bey Yigenek dörtnele yetişt.)

bil- “bilmek”→**bilici** “bilici”

231. Resül ‘aleysi’s-selâm zamanına yakın Bayat boyından Korkut Ata dirler bir er kopdı. Oğuzun ol kişi tamam **bilicisi-y-idi**. (**DKH: DTN, 2/2**)

(Resül ‘aleysi’s-selâm zamanına yakın Bayat boyından Korkut Ata derler bir er ortaya çıktı. Oğuzun o kişi tam **bilicisi idi**.)

yırt- “yırtmak”→**yırtıcı** “etleriyle beslenmek için başka hayvanları parçalayarak yiyen hayvan”

232. Velikin ol koyunlar arasında bir arslanlar tururlar. Ve dahı ne kadar **yırtıcı** canavarlar var ise cümleten ol koyunlar arasında tururlardı. (**MRN: 5b/2**)

(Velâkin o koyunlar arasında bir arslanlar dururlar. Ve dahi ne kadar **yırtıcı** canavarlar varsa cümleten o koyunlar arasında dururlar.)

sev- “sevmek, hoşlanmak”→**sevici** “sevici”

233. **Sevicidür** delü gerçi delüyi (**PN: 26b 6**)

Sever illâ ki dâniş-mend uluyı

(Gerçi deli deliyi **sevicidir**. Dâniş-mend uluyu illâ ki sever.)

3.29.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

al- “almak”→**alıcı** “güzelliğiyle ilgi çeken, göze çarpan, alımlı”

234. Ebedlere kadar devam edesi Yüce Osmanlı Devleti’nin güzel geleneklerinden süzülen nasihat ve öğütleri içeren, hikmet dolu, gönül **alıcı** sözlerle dolu mektuplar yukarıdaki mânâları da içerecek şekilde Sadrazamlık makamı tarafından yazdırılmalıdır. (**İT**)

3.29.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

Türkiye Türkçesi döneminde *-guçı, -güçi* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır. Ekin *-ıcı, -ici, -ucu, -ücü* şekilleri vardır.

bulaş- “hastalığın geçmesi, sirayet etmesi”→**bulaşıcı** “birinden başkasına geçen, bulaşan”

235. İntiharın tıpkı veba gibi **bulaşıcı** olduğu fikri intihar etmek için Batman'dan Kars'a gelen bir kızıdan sonra ortaya atılmıştı ilk. (O.P. Kar, 2002:21)

boğ- “boğmak”→**boğucu** “boğulacak kadar sıkıntı veren”

236. Ölümey meydan okuyarak, ateş içinde, taş, toprak yağmuru altında, **boğucu** barut ve yangın dumanı ortasında, yaklaşan gemilere karşılık vermeye başladılar. (T.Ö. Diriliş Çanakkale 1915, 2016:65)

üz- “üzüntü vermek”→**üzücü** “üzüntü veren”

237. O sırada Güner ileri atıldı ve askerlikçiye, "Lütfen arkadaşşıma tarziye veriniz efendim. Yoksa çok **üzücü** durumlar olabilir." dedi. (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:182)

gör- “görmek”→**görücü** “evlenmek isteyen erkek için kız görmeye giden kimse, dünürcü”

238. Sanki hâlâ on sekiz yaşındaki beni, o bitmez tükenmez **görücülerine** çıkarıyormuş gibi. (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:204)

Bu ek yukarıda da görüldüğü gibi bir dönem *-ıcı, -ici, -ucu, -ücü* /*-ıçı, -içi, -uçu, -üçü* şeklinde kullanılırken bir başka dönemde *-guçı, -güçi* olarak kullanılmıştır. *-guçı, -güçi* eki sadece Karahanlı Türkçesi döneminde sıfat-fiil olarak kullanılmıştır.

Bu ek, *çalıcı, incidici, esirgeyici, yırtıcı* gibi örneklerde nitelik anlamı verir. Ekin *dağıtıcı* gibi örneklerde meslek, *çırpıcı* gibi örneklerde alet anlamı verdiği görülür.

3.30. -GIn, -GUn:

Gabain, bu ekin kullanımının seyrek olduğunu belirtir (1988:52). Eckmann, ekin meslek ve faaliyet bildirdiğini söyler (1988:39). Hacıeminoğlu, bu ekin, fiillerin köklerine ya da gövdelerine gelerek genelde -mış, -miş eki ile türetilen olan sıfat-fiil anlamını belirten bir ek olduğunu zikreder (1996:20). Argunşah ve Güner, bu ekin Türkçede geçişsiz fiillerden sıfatlar, geçişli fiillerden de edilgen isimler türettiğini; bu ekin Codex Cumanicus'ta alet ismi ve somut isimler türettiği örneklerin mevcut olduğunu aktarır (2015:81). Argunşah, bunun fâil adları yanı sıra aynı zamanda kalıcı adlar ve sıfatlar türettiğini bildirir (2014:109). Akkuş, ekin tek heceli olan eylem gövdelerine geldiğini söyler. (1995:196). Ergin bu ekin Eski Anadolu Türkçesi döneminde şekil olarak sadece yuvarlak ünlülü olarak bulunduğunu aktarır (2018:440). Hatiboğlu, bunu fiillerin kök veya gövdelerine getirilerek isim soylu kelimeler kurduğunu belirtir (1974:66). Ergin, ekin eskiden beri kullanıldığını ve birçok örneğinin mevcut olduğunu; tek heceli fiil köklerine getirildiğini söyler (2013:189). Korkmaz, bu ekin geçişli ve geçişsiz tek heceli fiil köklerinden anlamı pekiştirilmiş olan sıfatlar türettiğini ve işlek olduğunu aktarır. Ekin gelmiş olduğubazı tek heceli fiil köklerinin bugün yalın olarak kullanışta olmadıkları hâlde, ek ile birlikte varlıklarını devam ettirdiklerini belirttikten sonra ekin ender olarak çok heceli fiil gövdelerine geldiğinin de görüldüğünü aktarır. Çoğunlukla geçişsiz, daha az dageçişli fiilieregelen bu ekin, işlev bakımından fiili gösterdiğinden dolayı tamamlanmış olduğunu bildiren sıfatlar türettiğini belirtir. Bu özelliğiyle ekin-mİş/-mUş isim-fiiline denk sayılabileceğini ve ekteki anlam aşınılığının da buradan kaynaklanmış olabileceğini belirtir (2009:81). Akçataş ve Taşdemir, türetme olarak işlek olan bu ekin anlam alanının az olduğunu ve fiil kökünde kuvvetlendirme bildiren isimler türettiğini aktarır (2019:141). Aşçı, işlekliği çok olmayan bu ekin fiilin göstermiş olduğu eylemin bir nesnede veya kişide bulunduğunu ve çok olduğunu belirten adlar türettiğini zikreder (2019:682).Uçar, bu ekin kalıcı isim yapma işlevinin olduğunu belirterek ekte görülen geçmiş zaman ve geniş zaman ifadesinin bulunduğunu söyler (2013:990). Güvenç, bu ekin genelde tek heceli fiillere gelerek fiilin göstermiş olduğu hareketin bir nesnede veya kişide bulunduğunu ya da çok olduğunu belirten adlar türettiğini aktarır (2014:147).

3.30.1. Orhun Türkçesi Dönemi

buz- “bozmak, hezimete uğratmak, yenmek, tahrip etmek”→**buzkun**“fırtına, kasırga” (OY: 9-10)

239. kamıl balıkka teğdim. Kunladım, altım. Süsi kelti. Karasin yığdım. Begi kaçdı. **Bozkunça** kelir ertimiz.

(Komul şehrine vardım. Yağmaladım, aldım. Ordusu geldi. Halkını topladım. Beyi kaçtı. Fırtına gelir geçmemiz.)

3.30.2. Uygur Türkçesi Dönemi

kuz- “kusmak”→**kuzgun** “kuzgun”

240. kök kalıkda kuş **kuzgun** tıdıgsızın (UAY: 365/5)
(gökte kuş **kuzgun** çekinmeden)

3.30.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

yad- “yaymak, sermek, dağıtmak, bol bol vermek”→**yadgun** “yaygın, yayılmış”

241. Begig koşnı kılma ya **yadgun** ögüz

hisarğa yakın turma ay köngli tüz (KB: 4546)

(Beye veya taşan nehre komşu olma; hisara yakın durma, ey dürüst kalpli insan.)

242. **kir-** “girmek”→**kirkin** “buğranın, devenin kızgın anı” (DLT-I, 443-18)

3.30.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

sat- “satmak”→**satgın** “satın”

243. Andınsong bir ‘Arab kabılasınga keldiler takı aydılar kim: Sizlerde et ya hurma satlık bar mu? **Satgın** algay erdük tediler) (NF: 22/1)

(Ondan sonra bir Arap kabilesine geldiler dahi söylediler ki: Sizlerde et veya hurma satılık var mı? **Satın** alacak idik dediler)

tiz- “dizmek”→**tizgin** “dizgin, yular”

244. ‘Arabça **tizginge** ‘inan teyürler (NF: 440/12)

(Arapçada **dizgine** ‘inan’ derler.)

öt- “gurlamak, ses çıkarmak”→**ötgün** “gök gürültüsü”

245. küldüredi **ötgün** (ME: 230/2)

(**Gök gürültüsü** gürüldedi.)

3.30.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

246. **tiz-** “dizmek, düzeltmek”→**tizgin** “dizgin” (CC: 52a/1)

247. **tut-** “tutmak, bağlanmak”→**tutkun** “esir, hapis, tutsak” (CC: 7a/4)

3.30.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

sat- “satmak; gösteriş yapmak”→**satgun** “satın”

248. bir serâyını **satgun** alır[da] içinde mütereddid erdim (ÇGT: 140/3)

(Bir sarayı **satın** alır da içinde tereddüt oldum.)

3.30.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

az- “azmak”→**azgun** “azgın”

249. Bir oğul yidürdün-ise digil mana

Ğara tonlu **azgun** dinlü (DKH: DTN, 25/4)

(Bir oğul yedirdinse söyle bana

Kara giyimli **azgın** dinli)

kaç- “birinden veya bir şeyden kurtulmak için süratle uzaklaşmak, ayrılmak”
→**kaçgun** “kaçak, firari”

250. yigirmi yarmağa Yūsuf’ı satdılar. “Sakınun, **kaçğundur**”didiler. (KEÂ: 177b/12)

(Yirmi akçeye Yusuf’u sattılar. “Uzaklaşın, **kaçaktır**” dediler.)

kes- “kesici bir aletle yaralamak, kesmek”→**kesgün** “keskin”

251. Eger demür pâresi-y-ile boğuzlasa ya kargu-y-ıla ve kâmiş- ıla ya ağaç ya taş pâresiyle kim **kesgün** ola, ol boğuzladuğı nesne şöyle iti ola ki zahmatıla boğuzlanmaya revâ olur. (KG: 105b/10-13)

(Eğer demir parçasıyla boğazlasa veya kargıyla ve kamy ile veya ağaç veya taş parçasıyla ki **keskin** ola, o boğazladığı nesne şöyle ola ki zahmetle boğazlanmaya reva olur.)

taş- “taşmak”→**taşkun** “taşkın, taşmış”

252. Taşkun taşkun suları aşup geldüğünde kiçdüğünde
Beyrek adlı bir yiğide bulışmadun-mı (**DKH: DT, 104/5-6**)
(**Taşkın taşkın** suları aşıp geldiğinde geçtiğinde
Beyrek adlı bir yiğide rastlamadın mı?)

öt- “geçmek, delmek, aşmak”→**ötkün** “çok delen, çokışleyen çok geçen, delici, işleyici veya çok öten, çok ses çıkaran, çok vızlayan”

253. Ağ yeleklü **ötkün** oğdan kayıkmayan
Canavarlar serveri (**DKH: DTN, 184/4**)
(Ak tüylü **delici** oktan çekinmeyen
Canavarlar sultanı)
3.30.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

düş- “düşmek; eksilmek, yağmak; uğramak, kapılmak; vâki olmak; aciz kalmak, sefil olmak”→**düşkün**”tutkun, bağlı; yoksul”

254. kimdür dir iseñ iy yüzi gün Şevki-i garîb
bir gözi yaşlu yılduzı **düşkün** felek-zede (**HB: 75b/4**)
(Ey yüzü güneş ışığı, kimsesizin şevkiyle bir gözü yaşlı bahtı **düşkün** talihsiz
kimdir dersen)
3.30.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

yan- “ateş durumuna geçmek, tutuşmak”→**yangın** “zarara yol açan büyük ateş”

255. Hükümet konağında çıkan **yangın**, konağın itfaiye ekibi tarafından
söndürülememiş. (**A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:85**)

bez- “bezgin duruma gelmek, bezginlik getirmek, bıkip usanmak”→**bezgin** “yaşama veya iş görme isteğini yitirmiş”

256. Her yerde harabe çeşnisi, sıcağın arttırdığı **bezginlik**, bir yığın hasta ve yorgun çehre, fizyolojik çöküş göze çarpıyordu. (AHT: Huzur, 1949:186)

yor- “yorgun duruma getirmek”→**yorgun** “çalışma veya değişik sebeplerle beden veya zihin etkinliği yavaşlayan, yorulmuş olan”

257. Demir'in doktor babası **yorgun** görünüyor. (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:138)

sür- “oturduğu, bulunduğu yer veya ülkeden ceza olarak başka bir yer veya ülkeye göndermek, nefyetmek”→**sürgün** “sürülme işi ve bu işin sonucu, nefiy”

258. İlk muhtekir, Kemah'a **sürgün** edilmiştir. (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:125)

bas- “baskın yapmak”→**baskın** “suç işlediği veya suçluların bulunduğu sanılan bir yere ansızın girme”

259. Bu arada **baskın** için sabırsızlanan küçük ordusunu yatıştırmakta epey güçlük çekti. (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:218)

seç- “benzerleri arasında hoşça gideni almak veya yararlanmak için ayırmak”→**seçkin** “benzerleri arasında niteliklerinin yüksekliğiyle göze çarpan, üstün, mümtaz, güzide, mutena, elit”

260. Bu aydınlığa, dört yandan, kuyrukları sırtlarında kısıraklar geliyor, **seçkin**, soylu, görkemli kısıraklar... (Y.K. İnce Memed, 2007:292)

coş- “duygu ve düşünceleri güçlü bir tepki ile dışarı vurmak, galeyan etmek”→**coşkun** “coşmuş olan”

261. Uzun yapraklı bir defterin üzerine birkaç rakam yazan adamın yüzüne, “Saadetimi fark etmiyor musun a sersem!” der gibi dik dik bakıyor, henüz salonu terk etmemiş olan müşterileri, hatta orkestrayı, gülerek selamlamak için kuvvetli bir arzu duyuyordum, içimde birdenbire bütün insanlarla sarmaş dolaş olmak, uzun yıllar birbirinden ayrı kaldıktan sonra nihâyet kavuşan dostlar gibi **coşkun** bir muhabbetle herkesi öpmek arzusu vardı. (S.A. Kürk Mantolu Madonna, 2019:81-82)

küs- “darılmak”→**küskün** “küsmüş olan, gücenik, muğber”

262. Sarı Çavuş gitti, **küskün**, avlunun köşesindeki ceviz ağacının altındaki tahta sedirin üstüne çöktü, yönünü de çadır kurmuş Bayramoğlu ordugâhına döndü. (Y.K. İnce Memed, 2007:453)

Fiilden isim yapan bu ekin Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde kullanımı örneklendirilmiştir.

Ek, *tizgin* örneğinde nesne; *azgın*, *kesgün*, *düşkün* gibi örneklerde ise durum anlamı verir.

3.31. -gUlUk:

Gabain, -guluk, -gusuz, -ğuğa eklerinin -gu ve -gü ekinin genişletilmiş şekilleri olduğunu aktarır (1988:52). Tekin, bu ekin fiil isimleri türettiğini belirtir (2003:90). Hacıeminoğlu, bu ekin gelecek zaman sıfat-fiil eki olduğunu; -*guçı*, -*güçi* /-*guluk*, -*gülük* /-*gusı*, -*güsi*, eklerinin -gu, -gü sıfat-fiil ekinin üzerine getirilen yapım ekleri ile genişletilen ekler olduğunu; bunun yanı sıra ek kalıplaşması sonucunda -*gusı*, -*güsi* şeklini alan ekin de çok kullanıldığını belirtir ve bu eklerin örneklerini de verir (1996:168-169). Berbercan, bu ekin Eski Türkçede kullanılmış olan sıfat-fiil eki olduğunu; sıfat fiil eki olan -gu ile isimden isim yapan -luk ekinden oluşan birleşik bir ek olduğunu söyler. Bu ekin Gülistân-ı Türki adlı metinde kalıplaşarak kalıcı ad oluşturduğu *yegülük* ve *küdgülük* şeklinde iki örneğinin var olduğunu aktarır (2011:64).

3.31.1. Orhun Türkçesi Dönemi

topul- “delmek”→**topulguluk** “delmek”

263. Kaltaçı biz. Öz içi taşın tutmuş teğ biz. Yuyka erkli topulgalı uçuz ermiş, yinçe erkliğ üzgeli uçuz; yuyka, kalın bolsar **topulguluk** alp ermiş (TY: G, 6)

((Biz) çaresiz kalırız. Kendi iç kuvvetler(i) (ile) dış topraklar(ı) tutmuş gibiyiz. (Bir şey) yufka iken (onu) delmek kolay imiş, ince olanı (da) kırmak kolay; yufka kalın olursa (onu) **delmek** zor imiş)

üz- “kırmak, koparmak”→**üzgölük** “kırmak, kesmek”

264. Yuyka erkli topulgalı uçuz ermiş, yinçe yoğun bolsar **üzgölük** alp ermiş. Öngre Kıtaynda, birye Tabgaçda, kurya kurdınta, yırya Oğuzda eki üç bing sümüz kelteçimiz bar mu ne?” Ança ötüntüm. (TY: G, 6-7)

((Bir şey) yufka iken (onu) delmek kolay imiş, ince yoğun olursa (onu) **kırmak** zor imiş. Doğuda Kıtay’dan güneyde Çin’den, batıda batıdan, kuzeyde de Oğuz’lardan gelecek iki üç bin (kadar) askerimiz var mı ne?” böylece ricada bulundum.)

3.31.2. Uygur Türkçesi Dönemi

emgen- “acı çekmek, eziyet çekmek”→**emgengölük** “sıkıntılı”

265. **Emgengölük** orunka kelyük (DPKAM: 715/14)
(Sıkıntılı bir yere geldiniz.)

3.31.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-guluk*, *-gülük* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.31.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

Harezmi Türkçesi döneminde *-guluk*, *-gülük* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.31.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

Kıpçak Türkçesi döneminde *-guluk*, *-gülük* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.31.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

ye- “yemek yemek”→**yegülük** “yiyecek”

küd- “beklemek”→**küdgülük** “hemen tüketilmeyen, stok edilerek saklanan yiyecek”

266. devletiñ bar bu kün kıl edgülük éksümes **yégülük** ve **küdgülük** (ÇGT: 52/2)
(Devletin var bu gün, iyilik eyle, **yiyecek** ve **saklanan yiyecek** eksilmez.)

3.31.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-guluk*, *-gülük* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.31.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-guluk*, *-gülük* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.31.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

Türkiye Türkçesi döneminde *-guluk*, *-gülük* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

Bu ek, Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde kullanılmıştır ve örnekler verilmiştir. Ancak ekin kullanımına Karahanlı Türkçesi, Harezm Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde rastlanmamaktadır.

Bu ek, *emgengülük* örneğinde nitelik; *yegülük*, *küdgülük* örneklerinde ise yemek anlamı verir.

3.32. -GUr:

Eckmann, düşkünlük bildiren sıfatlar türeten bu ekin olumsuz olan fiillerin kök veya gövdelerine de getirildiğini belirtir (1988:39). Argunşah, ekin bir şeye olan düşkünlüğü bildiren sıfatlar türettiğini aktarır (2014:109). Güzel, yapmış olduğu çalışmada Türkiye Türkçesi ağızlarında bu ek ile türeyen sözcük sayısının 10

olduğunu bildirir (2018:77). Aşçı, Harezmi Türkçesinde yalnız bir örnekte bu ekle yapılmış olan hayvan isminin tespit edildiğini belirtir (2019:687).

3.32.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde *-gur*, *-gür*, *-kur*, *-kür* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.32.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde *-gur*, *-gür*, *-kur*, *-kür* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.32.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-gur*, *-gür*, *-kur*, *-kür* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.32.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

Harezmi Türkçesi döneminde *-gur*, *-gür*, *-kur*, *-kür* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.32.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

Kıpçak Türkçesi döneminde *-gur*, *-gür*, *-kur*, *-kür* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.32.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

tın- “dinmek, sessiz ve sakin hâle gelmek” → **tınmagur** “zayıf, güçsüz olan”

267. tınmağur ağyār zāhir eyleben köp ızdırāb (N)

(*güçsüz yabancı çokça ızdırıp göstererek*)

3.32.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-gur*, *-gür*, *-kur*, *-kür* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.32.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-gur, -gür, -kur, -kür* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır

3.32.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

Türkiye Türkçesi döneminde *-gur, -gür, -kur, -kür* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

Fiilden isim yapan bu ekin Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde kullanımı mevcut değildir. Eke sadece Çağatay Türkçesi döneminde rastlanmıştır ve örnek de verilmiştir.

Bu ek, *tınmagur* örneğinde durum anlamı verir.

3.33. -I, -U:

Clauson, -a, -e, -i, -u, -ü eklerini bir arada vererek tamamının zarf-fiil eki olduğunu, ancak bazı sözcüklerde ekin isimden isim yapma eki olarak yoksa zarf-fiil eki olarak kullanıldığını ayırt etmenin zor olduğunu belirtir. Fiilden isim türeten bu ekin işlek olmadığını ve bir iki örnekte bulunduğunu aktarır (2007:191). Gabain, -a, -e, -i, -u, -ü ekini bir arada verir ve ekin eskiden zarf-fiil ekinin aynısı olduğu ihtimali üzerinde durur (1988:51). Argunşah ve Güner, bu ekin Eski Türkçe döneminin en işlek fiilden isim yapan eklerden olan -g'nin düşmesiyle bu ekten önce gelen yardımcı ünlü sesin ekin fonksiyonunu yüklenmesi neticesinde ortaya çıktığını söyler (2015:81). Eckmann, -a, -e, -i, -u, -ü ekinin çeşitli anlamlarda isimler ve sıfatlar türettiğini belirtir (1988:37). Argunşah, bu ekin zarf-fiil eki iken kalıplaşma sonucu yapım eki fonksiyonuyla kullanıldığını aktarır (2014:109). Berbercan, bunun zarf-fiil eki olup zamanla kalıplaşarak kalıcı adlar oluşturduğunu söyler (2011:64). Ergin, bugün ünlü uyumuna bağlı olan ekin Dede Korkut'ta Eski Anadolu Türkçesindeki sadece yuvarlak biçimlerinin mevcut olduğunu belirtir (2018:440). Timurtaş, bu ekin değişik anlamlarda adlar türettiğini, Eski Türkçede bulunan -ıg ve -ig ekinden geldiğini, eklerin sonunda mevcut olan -ğ ve g seslerinin düşerken, arada

bulunan yardımcı sesin fiilden isim yapma eki olduğunu ve genellikle yuvarlak olarak bulunduğunu zikreder (1976:349). Hatiboğlu, ekin fiillerin kök veya gövdelerine gelerek isimler türettiğini bildirir (1974:74). Korkmaz, işlek olan bu ekin çoğunlukla tek heceli geçişli ve geçişsiz fiillere geldiğini, bağlantı ünlüsü olduğunu aktarır. Eski Türkçede fiilden isim yapma eki olan -(I)g/-(U)g ekinin Güney-Batı Türk lehçelerine uzanan süreçte kaybolması sonucunda fiilin son ses ünsüzü ile eki kaynaştıran -(I) / -(U) ünlülerinin -g ekinin yerini aldığını, bunun sonucunda da fiilden isim yapan ek özelliği kazandığını söyler. Bu ekin somut ve soyut isimler, sıfatlar türettiğini bildirir. Eski Türkçede fiilden isim yapan -g ekinin, ünlü ile biten fiillere bir bağlantı ünlüsü almadan doğrudan eklendiği için, -g'nin erimesinden sonra fiil köklerinin isim durumuna geçtiğini; böylece hem fiil köklerinin hem de bunlardan kurulan isimlerin aynı ses yapısına girdiğini söyler. Bu ekin, çatı ekleriyle genişletilmiş fiil gövdelerine de gelebileceğini, ekin, sıfatlarda genellikle edilgen fiil gövdelerine geldiğini veyenî söz ve terim yapımında kullanıldığını belirtir (2009:82-83). Akçataş ve Taşdemir, bu ekin kavram, alet adı ve soyut anlamlı sözcükler yaptığını aktarır (2019:141). Aşçı, Türkçe'nin bütün dönemlerinde işlek olarak kullanılan bu ekin eskiden zarf-fiil eki olduğunu, kalıplaşma sonucu yapım ekine dönüştüğünü ve fiillerden isimler, sıfatlar, zarflar ve edatlar türettiğini belirtir (2019:705).

3.33.1. Orhun Türkçesi Dönemi

***kal-** “kalmak; çaresiz kalmak, hiçbir şey yapamamak”→**kalı** “kalıntı, artık”

268. Üç küreğ kişi kelti. Sabı bir; “Kağanı sü taşıkdı. On-Ok süsi **kalısız** taşıkdı tir. Yarış yazıda tirilelim! temiş. Ol sabığ eşidip kağangaru ol sabığ ittim. (TY: K, 9)

(Üç kaçak kişi geldi. Sözleri bir (idi); “Kağanları orduyla sefere çıktı. On-Ok ordusu tümüyle sefere çıktı diyorlar. Yarış ovasında toplanalım! demiş. Bu sözleri işitip kağana bu haberi gönderdim.

egir- “çevirmek, eğdirmek, kuşatmak”→**egri** “eğri, hörgüçlü”

269. Sarığ altun, ürüng kümüş, kız koduz, **eğri** tebi, ağı bungsız kelürti. (TY: G, 4)
(Sarı altınları, beyaz gümüşleri, kızları kadınları, **hörgüçlü** develeri ve ipekli kumaşları fazlasiyle (önümüze) getirdiler.)

3.33.2. Uygur Türkçesi Dönemi

alk- “bitirmek, tamamlamak, azalmak”→**alku** “bütün, hep; herkes”

270. Bu çştani ilig beg siz-iksiz bu tün ök **alku** yeglerig barça bulun yınak saçğay
(ÇBH: 249-251)

(Bu Çaştana Han Bey şüphesiz bu aynı gece **bütün** şeytanları bütün istikametlere yanlara saçacaktır.)

3.33.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-ı, -i, -u, -ü* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.33.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

yaz- “çözmek, açmak; yaymak, sermek”→**yazı** “ova, kır”

271. Manga bir keng tüz **yazı** sağ topraklık yer hāsıl kıling (KE: 62v-4)
(Benim için geniş, düz bir **ova**, yüksekçe bir toprak yer ortaya çıkarın!)

kön- “itiraf etmek”→**köni** “doğru”

272. Tangrının resulı Muhammeddin Necaşı tapa, takı Tangrının selamı ol
kimerseke bolsun kim **köni** yolğa uymış bolsa. (NF: 78/14)
(Tanrının resulü Muhammed’den Necaşı’ye doğru, dahi Tanrının selamı o kimseye olsun ki **doğru** yola uymuş olsa.)

yar- “yarmak”→**yarı** “yarı”

273. Bu rûza saburnıng **yarısı** turur. (NF: 260/6)

(Oruç, sabrın **yarısıdır**.)

dömder- “ters çevirmek”→**dömderü** “ters”

274. **dömderü** doğurdı tişi oğlanı (ME: 44/4)
(Kadın oğlanı, **ters** doğurdu.)

3.33.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

275. **kat-** “katılaşmak, katı olmak, sıkmak”→**katı** “katı, sert, sağlam” (CC: 39a/16)

276. **kuy-** “dökmek”→**kuyu** “kuyu” (CC: 40a/3)

3.33.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

yaz- “açmak, sermek”→**yazı** “ova, düzlük”

277. mü‘nim **yazı** ve tağdahergiz ğarīb émes (ÇGT: 125/11-12)

(Nimet veren **ova** ve dağda asla kimsesiz olmaz.)

yaraş- “yaraşmak, uygun gelmek”→**yaraşu** “uygun, yaraşır”

278. **yaraşu** libās rāst kılıp sözi bu yérge yetip turur érdi kimdōst fazlı maña méndin yawuķ ol (ÇGT: 80/1-2)

(*Yaraşıp*elbise doğru kılıp sözü bu yere ulaşıp durur idi ki dost üstünlüğü bana benden yakın o.)

yakış- “yakışmak”→**yahşı** “iyi, güzel, hoş”

279. kıymadın bu vefāsız dünyāda **yahşı** at kıysam. **yahşı** at kıalmas cihānda (ÇGT: 37/9)

(Bırakmadın bu vefasız dünyada **güzel** isim kıysam. **Güzel** isim cihanda kalmaz.)

3.33.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

um- “ummak”→**umu** “umu, umma, umut, ümit”

280. Kırangı dün içinde yol azsan **umun** nedür

Kaba ‘alem götüren hanunuz kim (DKH: DTN, 231/7)

(Karanlık gece içinde yolu kaybetseñ **ümidin** nedir

Büyük sancak tutan hanınız kim)

yap- “imal etmek, kılmak, istemek”→**yapu** “yapı”

281. Kıreç taşdur anun dağı **yapusı**

Güneş toğışınadır hem kıpusı (KEMS: 6a/2)

(Kireç taşır onun dahi **yapısı**
Güneş doğuşunadır hem kapısı)

kok- “kokmak”→**koku** “burunla hissedilen iyi ya da kötü şey, koku, rayiha”

282. İki cihan toptolu bağı bostan olurısa
Senün **kokundan** eyü gül bostan içinde bitmeye **(YED: 3/5)**
(İki cihan dopdolu bağ bostan olursa
Senin **kokundan** iyi gül bostan içinde bitmesin)

öl- “ölmek”→**ölü** “ölü”

283. Oğlan aydur: Meni yolumdan ayırman, ağam tutılan kal’aya varmayınca,
ağamun **ölüsün** dirisin bilmeyinçe, öldü-y-isekanın almayınca kalın Oğuz iline
gelmegüm yoh didi. **(DKH: DTN, 260/1)**

(Oğlan der: Beni yolumdan ayırmayın, ağabeyimin tutulduğu kaleye
varmayınca, ağabeyimin **ölüsünü** dirisini bilmeyince, öldü ise kanını almayınca
Oğuz eline gelmem yok dedi.)

3.33.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

yaz- “sözü, düşünceyi özel işaret veya harflerle anlatmak”→**yazı** “düşüncenin belli
işaretlerle tespit edilmesi, yazmak işi.”

284. Sefer esnasında hizmeti geçene bağlı bulunduğu serdarı timar başlangıcı
yazısını verir. **(KH)**

3.33.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

öner- “bir sorunu çözmek üzere bir şey öne sürmek, teklif etmek”→ **öneri** “bir sorunu
çözmek üzere öne sürülen görüş, düşünce, teklif.”

285. Adapazarı ilçesinin kaymakamı atılman, yaratıcıydı evet. İdaremeclilerine
böyle çeşit çeşit **öneriler** verir, verdirtir, bunları kabul eder, ettirir... **(A.A. Ölmeye
Yatmak, 2014:251)**

sor- “birine soru yönelterek herhangi bir konuda ondan bilgi istemek, sual etmek” →
soru “bir şey öğrenmek için birine yöneltilen ve karşılık gerektiren söz veya yazı, sual”

286. Biliyorsam neden her şeyi yeni baştan öğreniyormuşum gibi bu gereksiz soruları soruyor beynim? (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:115)

ört-“görünmez durumagetirmek, gizlemek ya da korumak amacıyla üstüne bir şey koymak”→**örtü**“bir şeyi örtmeye yarayan şey”

287. Yaşlı kadınlar damalı örtüleriyle yüzlerini kapatıyorlar. (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:14)

Bu ek, Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde kullanılmış ve ekin örneklerine de yer verilmiştir. Ancak eke sadece Karahanlı Türkçesi döneminde rastlanmamıştır.

Ekin fiilden isim yapma dışında isim ve isim görevinde kullanılan kelimelere gelerek 3. tekil iyelik eki olarak (**kapının kol-u**), çoğul eki olan -lar,-ler ile kalıplaşmış zaman belirteci ve belirsiz zamir olarak (**sabahlar-ı, kimiler-i**) ve belirtme eki olarak (**oynamay-ı bilmez**) farklı işlevleri vardır.

Ek, *egri, dönderü yahşı* gibi örneklerde durum; *yazı, kuyu* gibi örneklerde yer; *örtü* gibi örneklerde ise nesne anlamı verir.

3.34. -İç, -Uç:

Korkmaz, bunu -İç, -Uç (<-gİç/-gUç) şeklinde vererek ekin araç gereç ve sıfat ismi olarak birkaç örneğinin olduğunu, -gİç/-gUç ekinin -İç, -Uç ekine dönüşmesinde ekin -k, -g ile biten sözlere getirilmiş olmasının etkisi olduğunu ve iki damak sesinin yan yana bulunmasının ek başı g-'sini kolayca düşürmüş olabileceğini söyler (2009:84).

3.34.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde *-ıç, -iç, -uç, -üç* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.34.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde *-ıç, -iç, -uç, -üç* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.34.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-ıç, -iç, -uç, -üç* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.34.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

kıl- “kılmak, etmek, yapmak” → **kılıç** “kılıç”

288. ot atmakka, süngü sançmakka meşgul bolmadın bir yolu **kılıç** birle hamle kıldılar erdi. (NF: 71/16)

(Ateş atmayla, süngü saplamayla uğraşmadan **kılıçla** hamle ettiler idi.)

3.34.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

Kıpçak Türkçesi döneminde *-ıç, -iç, -uç, -üç* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.34.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-ıç, -iç, -uç, -üç* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.34.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-ıç, -iç, -uç, -üç* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.34.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-ıç*, *-iç*, *-uç*, *-üç* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.34.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

çek- “bir şeyi tutup kendine veya başka bir yöne doğru oynatmak ”→**çekiç** “çivi çakmak, madenleri dövmek gibi işlerde kullanılan ve bir sapla dövecek bir maden bölümden yapılmış araç”

289. Yaz gecesi, **çekiç** sesleri, ağaç hıştırtıları, uzaklarda yolları deneyen boş tramvay arabalarının sarsıntılı geçişleri içinde devam ediyordu. (A.H.T. Huzur, 1949:369)

Bu ekin kullanımına Harezmi Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde rastlanmıştır ve örnekler de verilmiştir.

Bu ek, *kılıç*, *çekiç* örneklerinde alet ve nesne anlamı verir.

3.35. -(I)mII, -(U)mIU:

Banguoğlu, dilimizde bulunan bazı *-im* adlarının daha çok uzatılmış biçimleriyle kullanıldığını veya ancak uzatılmışları içinde kalmış bulunduğunu belirtir (1986:254). Korkmaz, fiilden *-(I)m/-(U)m* ekiyle türetilmiş olan bazı isimlerin bilhassa yeni türetmelerin yalnız başlarına kullanılmayarak ve *+II/II* sıfat eki ile genişletilerek, *-(I)mII/-(U)mIU* birleşik ekli birer isim niteliği kazandığını ve bu türetmelerde bir "nitelik ve özellik taşıma" fonksiyonunun olduğunu belirtir (2009:100).

3.35.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde *-ımlı*, *-imli*, *-umlu*, *-ümlü* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.35.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde *-ımlı*, *-imli*, *-umlu*, *-ümlü* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.35.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-ımlı, -imli, -umlu, -ümlü* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.35.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

Harezmi Türkçesi döneminde *-ımlı, -imli, -umlu, -ümlü* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.35.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

Kıpçak Türkçesi döneminde *-ımlı, -imli, -umlu, -ümlü* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.35.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-ımlı, -imli, -umlu, -ümlü* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.35.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-ımlı, -imli, -umlu, -ümlü* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.35.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-ımlı, -imli, -umlu, -ümlü* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.35.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

sev- “sevmek” → **sevimli** “hoşa gitme özelliği olan, hoşa giden, şirin”

290. Ah, acaba o **sevimli** çocuk, o Demir de gelecek miydi annesi babasıyla?
(A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:135)

Görülüyor ki bu ek sadece Türkiye Türkçesi döneminde mevcuttur ve eke örnek verilmiştir.

Bu ek, durum anlamı verir.

3.36. -l, -(I)l, -(U)l :

Hacıeminoğlu, bunun Eski Türkçe döneminden beri işlek olduğunu, tek heceden ibaret olan ve -l ile biten adların türemiş ad olduğunu belirtir (1996:22). Argunşah ve Güner, ekin geçişsiz fiillerden sıfatlar türetmesi yanı sıra aynı zamanda alet ve organ ismi de türettiğini zikreder (2015:82). Argunşah, ekin sıfatlar türettiğini söyler (2014:110). Korkmaz, bu ekin Moğolca ile ortak olduğunu, Eski Türkçeden beri işlek olmadığını, Türkiye Türkçesi döneminde ise birkaç eskicil örneğinin olduğunu aktarır (2009:88). Hatiboğlu, bunun bazen isimlerin bazen de fiillerin kök veya gövdelerine dar ünlü ile bağlanarak isim soylu kelimeler türettiğini bildirir (1974:85). Banguoğlu, bu ekin Eski Türkçe döneminden beri var olduğunu, işlekliliğinin az olduğunu ve dilimizde sayılı olan isimler ve sıfatlar bıraktığını zikreder (1986:250). Karadoğan, makalesinde Türkiye Türkçesinde fiilden ad türeten -l ekinin sıfat-fiil ekleri arasında yer alması gerektiğini, edilgenlik eki olan -l ekiyle kalıplaşarak yaygın olarak fiilden sıfat türettiğini söyler. Bir ekin fiilden sıfat yapmasının sıfat-fiil eki sayılabilmesi için yeterli olmadığını, asıl belirleyici olan unsurun fiil tabanının tamlayıcı alabilmesi olduğunu aktarır. Ekin sıfat-fiil olarak kullanıldığı zaman işlev bakımından -mlş ekine çok yakın olduğunu belirtir. Karadoğan'ın bu ek hakkındaki görüşleri toparlanacak olursa o, bu ekin-l ekiyle yapılmış olan edilgen çatılı fiillere geldiğini, bundan dolayı ekin daima -l ekiyle birlikte kullanıldığını ve dilbilgisi kitaplarında bu ekin hem fiilden isim hem de sıfat-fiil ekleri başlığı altında incelenmesi gerektiğini aktarır (2008:60-62). Aşçı, -l ve (a)l ekinin Türkçe'nin bütün dönemlerinde adlar türettiğini, fiilin köküyle ilişkili isimler ve sıfatlar türettiğini söyler (2019:782).

3.36.1. Orhun Türkçesi Dönemi

ına-** “inanmak, güvenmek”→inal/inel** “güvenilir, inanılır, itimat edilir; veliaht, Kapgan Kağan'ın oğlunun ünvanı”

291. Katun yok bolmış erti. “Anı yoğlatayın” tedi. “Sü, barıng” tedi, “Altun yışda olurung,” tedi. “Sü başı **İnel** Kağan, TarduşŞad barzun!” tedi. (TTY: K, 7)

(Hatun yok olmuş idi. “Onun cenaze törenini yaptırayım” dedi. “Ordu, (siz) gidin,” dedi, “Altay dağlarında oturun,” dedi. “Kumandan (olarak) **İnel** Kağan ile Tarduş’ların Şadı görev yapsınlar! dedi.)

kıs- “bastırmak, sıkıştırmak”→**kısıl** “dar dağ geçidi, dar vadi, kanyon”

292. anta süngüsdüm, süsin sançdım. İçikiğme içikdi, bodun boltı; ölüğme ölti. Selenge kudi yorıpan Karağan **kısılta**, ebin barkın anta buzdum yışka ağdı. Uygur Elteber yüzçe erin ilgerü tezip bardı **(BKY: D, 37)**

(Orada savaştım, askerlerini mızrakladım. Tabi olanlar tabi oldu, halk oldu; ölenler öldü. Selenga (nehri boyunca) aşağıya yürüyüp Karağan **geçidinde**, evini barkını orada bozdum, dağıtırmandılar. Uygur’ların Elteber’i yüz kadar adamla doğuya kaçıp gitti.)

3.36.2. Uygur Türkçesi Dönemi

tüke- “bitmek, tükenmek”→**tükel** “tam, tamam, tamamıyla”

293. üze tuman turdı, asra toz turdı. Kuş oğlu uça aztı, kiyik oğlu yügürü aztı, kişi oğlu yorıyu aztı. Yana Tengri kutınta üçünç yılda kop esen **tükel** körüşmiş. Kop ögirer sebinür tir.

Ança bilingler: Edgü ol. **(IB: 15)**

(Yukarıdan sis bastırdı, aşağıdan toz kalktı. Kuş yavrusu uçup yolunu kaybetti, geyik yavrusu koşup yolunu kaybetti, insanoğlu da yürüyüp yolunu kaybetti. (Bunlar) yine Tanrı lütfu ile üçüncü yılda sağ salim (buluşup) görüşmüşler. Hepsi (de) mutlu olur, sevinirler, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.))

kıs- “kısmak, sıkıştırmak”→**kısıl** “boğaz, vadi”

294. **kısıl** aranyadan orunlarta inçin **(UAY: 196/10)**

(**dağ geçidi** (-manastır, manastır (Âranya) (gibi) yerlerde, huzur)

3.36.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

i- “tanzim etmek”→**il** “il, devlet, memleket, ülke, halk, saltanat”

295. üç ot üç suv üç boldı yıl

üçi boldı toprak ajun boldı **il** (KB: 143)

(Bunların üçü ateş, üçü su, üçü yel ve üçü topraktır; bunlardan dünya ve **memleketler** meydana gelir.)

ti- “demek, söylemek”→**til** “dil”

296. bu **til** yasınga korksa emdi özüng

yatu ƙalğa barça asıǵlıǵ sözüng (KB: 983)

(Şimdi sen sadece **dilin** zararından korkar ve konuşmazsan, bütün faydalı sözlerin olduğu yerde kalır ve bir fayda temin etmez.)

297. **ük-** “çoğalmak”→**ükil** “herhangi bir şeyin çok olanı” (DLT)

3.36.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

osa- < **osal** “gafil, tecrübesiz, deneyimsiz”

298. eyleksiz kalmış ƙuduǵ, kalmış ƙuduǵ, iyesi yokluǵındın kelinmegen ƙudduǵ

osal er, sınamaduker, zirekliği yok er (ME: 86/7)

(Bakımsız kalmış kuyu, kalmış kuyu, sahibi yokluǵundan gelinmeyen kuyu gafil kişi, **tecrübesiz** kişi, anlayışlılığı yok kişi)

3.36.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

299. **ti-** “demek, söylemek”→**til** “dil” (CC: 47b/25)

300. **tüke-** “artmak, çoğalmak” → **tükel** “çok, hep” (CC: 49a/24)

301. **ur-** “vurmak, dövmek; koymak, yerleştirmek, yere koymak”→**urul** “örs” (KİLA: 10)

3.36.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

ti- “demek”→**til** “dil”

302. meger kim mülhem-i ğayb öz şi’ri bābıda anıng **tilige** salǵan dur (MN: 12A/12)

(Meğerki gizli ilham kendi şiiri bölümünde onun **diline** salandır.)

3.36.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-ıl, -il, -ul, -ül* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.36.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

ti- “demek”→**til** “dil”

303. (Bu arada top sesini işiten kabilelerden birçok süvari gelip kendi **dilleriyle**“hoşâ pesû, tâğa pesû” yani, “hoş geldiniz, safâ geldiniz” diye misafirperverlikleri sırasında farz vakti tamam olup,

Farzları kaçırma ta haraç vaktidir

Şiddetlere sabr eyle ki, saadetin anahtarıdır.) (**AAÇ**)

3.36.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

ışi- “ışıklanmak, aydınlanmak”→**ışıl** “ışıklı”

304. (Bu **ışıl** güneş tarlada çalışan insanların gözünü alıyordu.)

kur- “bir araya getirmek, toplamak”→**kurul** “bir işi yapmak veya yönetmek için görevlendirilmiş kişilerden oluşmuş topluluk, heyet, konsey”

305. Bir süredir böyle. Kurul toplandı. (**A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:282**)

Görüldüğü üzere, bu eke Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde rastlanmaktadır ve örnekler verilmiştir. Harezmi Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde bu ekin kullanımı yoktur.

Fiilden isim olarak kullanımının yanı sıra ek, aynı zamanda ses yansıtan köklere getirilip yansıma kelimeler kurma (**hor-ul hor-ul**), bazen kalıplaşarak kök gibi kullanılan gövdeler kurma (**yan-il-mak**), fiillerin kök veya gövdelerinden edilgen çatı kurma (**ısır-il-**), fiillerin köklerinden dönüşlü çatı kurma (**yor-ul-**), hem dönüşlü hem de edilgen olarak kullanılabilen ikili çatı kurma (**yık-il-**), bazı kelimelerde kalıplaşarak kök gibi kullanılan gövdeler türetme (**bay-il-mak**) işlevlerine de sahiptir.

Ek, *kısl* örneğinde yer, *til* örneğinde araç anlamı verir.

3.37. -m, -(I)m, -(U)m:

Clauson, bu ekin fiillerden somut ve soyut adlar yapmak için kullanıldığını aktarır (2007:193). Ergin, Dede Korkut'ta bu ekin bugünkü kullanımdan bir farkının olmadığını belirtir (2018:439). Dizdaroğlu, bu ekin fiillerden ad ve sıfat görevinde kullanılan adlar türettiğini aktarır. Ekin, sesli ile bitmiş olan fiillere geldiğinde ekin başında bulunan -i sesinin dişeceğini söyler (1962:15-16). Ergin, bu ekin asıl işlevinin fiil ile ilgili bir durum veya iş ifade eden ya da o iş ile ilgili, o işten meydana gelen ürün, yer vb. adları türettiğini aktarır (2013:187). Korkmaz, işlek olan buekin geçişli ve geçişsiz tek ve çift heceli fiillerden isim yaptığını, ekin ünlü ile biten fiillere-m şeklinde, ünsüz ile biten fiillere ise araya -I/-U- bağlantı ünlüsü aldığını belirtir. Ekin işlevleri üzerinde durur.-m ekinin, genelde fiilin göstermiş olduğu işin ismi olduğunu, -m, -(I)m/-(U)m ekinin soyut isimler türettiğini, -m isimlerinin nitelikleri bakımından daha çok bir defada veya kısa sürede oluşan işleri adlandıran isimler olduğunu ve bu ekle türetilmiş olan kalıcı sıfatların da bulunduğunu aktarır. -m ekiyle kurulan isimlerin, yapılan bir işin, kılışnadı olma niteliği ve kapsam genişliği taşımasından ötürü, yeni sözcük yapımında kolaylık sağladığını ve bu ek ile birçok Arapça vebazı batı kökenli yabancı sözcüklerin Türkçeleştirildiğini belirtir (2009:89-91). Güvenç, bu ekin Eski Türkçeden beri işlek bir şekilde kullanıldığını, somut ve soyut anlamlı isimler yaptığını söyler. Bu ekin ünlü ses ile biten sözcüklere doğrudan, ünsüz ses ile biten sözcüklere ise yardımcı ünlü ses ile bağlandığını ve yardımcı ünlünün daima ünlü uyumlarına bağlılık gösterdiğini aktarır (2004:162). Karadoğan, bu ekin işlek olduğunu, fiilde görev ve anlam değişikliği yaptığını, eylemde ifade edilen anlamın sonucunda ortaya çıkan olguyu anlatan isimler türettiğini belirtir (2020:142). Güvenç, bu ekin Eski, Harezmi ve Türkiye Türkçesi döneminde işlek olduğunu, somut ve soyut anlamlı adlar türettiğini; ekin ünlü ses ile biten sözcüklere doğrudan, ünsüz ses ile biten sözcüklere ise bir yardımcı ünlü vasıtasıyla bağlandığını zikreder (2004:162).

3.37.1. Orhun Türkçesi Dönemi

***barı-** “tutmak, elde etmek”→ **barım** “mal, mülk, servet”

306. Koşu Totok birle süngüşmiş. Erin kop ölürmüş, ebin **barımın** kalısız kop kelürti. Kül Tigin yiti otuz yaşına Karluk bodun erür barurerkli yağı boltı. Tamağ ıduk başda süngüşdimiz. **(KT; K, 1)**

(Koşu Totok ile savaşmış. Adamlarını hep öldürmüş, evlerini **mallarını** eksiksiz hep getirdi. Kül Tigin yirmi yedi yaşında (iken) Karluk halkı (serbestçe) hareket eden (bir) düşman oldu. (Onlarla) Tamag kutsal tepesinde savaştık.)

bat- “batmak”→**batım** “batım, batma”

307. Süngüğ **batımı** kariğ söküp Köğmen yışığ toğa yorıp Kırkız bodunuğ uda basdımız. Kağanın birle Songa yışda süngüşdümüz. **(KTY: D, 35)**

(Mızrak **batımı** karı söküp Köğmen dağlarını aşarak Kırgız halkını uykuda (iken) bastık. Hakanları ile Songa dağında savaştık.)

***ked-** “giymek”→**kedim** “giyim, giyim kuşam”

308. Ekinti İşbara Yamtar boz atığ binip teğdi. Ol at anta ölti. Üçünç Yeğen Siliğ Beğing **kedimliğ** toruğ at binip teğdi. Ol at anta ölti. Yarıkinta yalmasınta yüz artuk okun urtı, yüzinge başına bir teğmedi **(KTY: D, 33)**

(İkinci olarak İşbara Yamtar’ın boz atına binip hücum etti. O at (da) orada öldü. Üçüncü olarak Yeğen Siliğ Bey’in **giyimli** doru atına binip hücum etti. O at (da) orada öldü. (Kül Tigin’i) zırhından (ve) kaftanından yüzden fazla okla vurdular, (ama) yüzüne (ve) başına bir (ok bile) değmedi.)

3.37.2. Uygur Türkçesi Dönemi

öl- “ölmek”→**ölüm** “ölüm”

309. Özlük at öriğ yirde arıp ongup turu kalmış. Tengri küçinge tag üze yol sub körüpen, yiş üze yaş ot körüpen, yoriyu barıpan, sub içipen, yaş yipen **ölümde** ozmış tir.

Ança bilingler: Edgü ol.**(IB: 17)**

(Bir) binek atı çölde yorgunluktan (ve) susuzluktan) bitkin hâlde kalakalmış. (Sonra) Tanrının inayeti ile dağ üstünde yol (ve) su görerek, dağ çayırında (da) taze ot görerek yürüyüp gitmiş; su içip taze (ot) yiyerek **ölümde** kurtulmuş, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.

3.37.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

tıl-da- “mani olmak”→**tıldam** “hatip, güzel konuşan”

310. ajun feylesufi nengi bolmasa

neçe **tıldam** erse kişedi tilig (**KB:3076**)

(Dünya feylesufi ne kadar natuk olursa olsun, serveti yoksa **dili** kösteklidir.)

kal- “kalmak, bulunmak”→**kalım** “kalma, kalış”

311. tapuğka inanma ay tapğı telim

tapuğ kılğa aħır başıngnı **çalım** (**KB:4755**)

(Ey hizmeti çok olan insan, sen hizmetine güvenme; bu hizmet sonunda, senin başına **mal olur.**)

bir- “vermek”→**birim** “verme, borç”

312. bu tegme biri asğı yası telim

ķayusı **birim** teg ķayusı alım (**KB: 309**)

(Dikkat edilirse, herkes üzerine bir şey giyer; fakat akıllı ve bilgili insan hil’at ile değıl, aslında değerlidir.)

ödür- “seçip ayırmak”→**ödrüm** “her şeyin seçilmişı, seçkin”

313. ne **ödrüm** ne ködrüm ne ersig eren

ajunda tetig er yidi bu cihan (**KB:279**)

(Ne **seçkin**, ne yüksek, ne yiğıt adam idi; zaten âlemde ferâsetli insan bu dünyaya hâkim olur.)

3.37.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

çeyne- “çiğnemek, kemirmek, gevelemek”→**çeynem** “lokma, küçük parça”

314. Ol koyuğ kannı bir pāra **çeynem** et kıldı (**NF: 425/3**)

(O koyu kanı bir parça et kıldı.)

küçe- “zorlamak, baskı yapmak”→**küçem** “zalim”

315. keçdi haddin orukdın [ozukdın?] aşdı zulum kıldı zalim, **kücemledi kücemci** erte aşın yedi, kuşluk aşın yedi (ME: 191/3)

(Geçti haddini sınırdan aştı, zulüm yaptı zalim, **zulmetti zalim** sabah yemeğini yedi, kuşluk vakti yemeğini yedi)

yar- “yarmak”→**yarım** “yarım, yarı”

316. Kaçan kim Umayya ‘ibnü Halaf ‘al **yarım** batman kızıl altunı aldı erse, sewnü bardı (NF: 97/12)

(Ne zaman ki Umayya ibnü Halaf ‘al**yarım**kilo kızıl altını aldı ise, sevinip gitti.)

iç- “içmek”→**içim** “yudum”

317. Dünyanı sen yigrending. Eger dünyanı sevmiş bolsa erding, bu dünyada kâfirğa bir **içim** suw bermegey erding. (NF: 173/8)

(Dünyanı sen iğrendin. Eğer dünyanı sevmiş olsa idin, bu dünyada kâfire bir **yudum** su vermeyecektin.)

sok- “sokmak, tıkamak, takmak, (yılan için) sokmak”→**sokum** “lokma, sokum”

318. Balık baş köterip ol ta‘âmların cümlesin bir sokum kıldı. (KE: 138v-11)

(Balık başını kaldırıp o yiyeceklerin hepsini bir **lokma**da yedi.)

dür- “dürmek”→**dürüm** “iç, muhteva”

319. Bitig **dürümünde** fulân neme bar (ME:7/3)

(Mektubun **muhtevasında** falan şey var.)

3.37.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

ula- “ulamak, eklemek”→**ulam** “dolayı, yoluyla, sayesinde, aracılığıyla”

320. andan **ulam** bar barça bolgan turur kî biz azamlær vçun (CC: 74b/6)

(Andan **ulam** bar barça bolgan turur kim biz azamlar üçün)

321. **yar-** “yarmak, bölmek, parçalamak”→**yarım** “yarım, buçuk” (CC:38a/14)

322. **yel-** “birleştirmek, ilmek”→**yelim** “tutkal, yapıştırıcı” (CC:44b/10)

bog- “boğmak, sıkmak”→**bogum** “boğum”

323. **bogum**~bu[v]un (CC: 47b/6)

öl- “ölmek”→**ölüm** “ölüm”

324. Jāna vlu viat dage kerti viat dage **ölwm** viat ol viat (CC: 63a/4)

(saña ulu uyat dağı kerti uyat dağı **ölüm** uyat ol uyat)

3.37.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

ye- “yemek”→**yem** “yem, yiyecek”

325. ümîdi baylarnıñ keremidin turur taķı gedāy-lar **yémi** tileki{-mi} ğanı -lerniñ dīnār u deremidin turur.(ÇGT: 200/9)

(Zenginlerin ümidi cömertliğinden durur dahi fakirler **yiyeceği** dileği zenginlerin para ve dirhemindedir.)

3.37.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

yayıl- “yayılmak”→**yaylım** “otlak, hayvan sürüsünün otlamak için yayıldığı yer”

326. Kariçuk aydur: Yalançı dünya yüzinde bir er kopardı, **yayılımında** Oğuz ilin kondurmadı (DKH: DTN, 221/8)

(Yaşlı kadıncağız der: Yalancı dünya yüzünde bir er ortaya çıktı, **otlağında** Oğuz elini kondurmadı.)

gey- “giymek”→**geyim** “giyim kuşam, giyecek, elbise, zırh, tezhizat”

327. Kāfirün çignine bir kılıç urdı, **geyimini** kiçimini toğradı (DKH: DTN, 210/12)

(Kâfirin omzuna bir kılıç vurdu. **Giyimini** kuşamını doğradı.)

toy- “doymak”→**toyum** “ganimet, ganimet almış”

328. Yigit bigler **toyum** oldı. Kāzan gök alan görklü çemene çadır dikdürdi, otağın kurdı. (DKH: DTN, 303/5-6)

(Yiğit beyler **ganimet** aldı. Kazan yeşil düzlüğe, güzel çimene çadır diktirdi, otağını kurdu.)

3.37.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

öl- “ölmek”→**ölüm** “ölüm”

329. Sadece **ölüm** sebebiyle boşalmış kadroları bunlara vermek yasaktır. (KH)

3.37.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

giy- “örtünüp korunmak için bir şeyi vücuda geçirmek”→**giyim** “giyilen şeylerin tümü, giysi, giyecek”

kuşa-“çevrelemek, kaplamak, örtmek”→**kuşam**“giyilecek her şey, üst baş”

330. Canım kardeşim, ilk günler sınıf arkadaşlarının seninle çok alay ettiklerini, **giyiminle kuşamınla** eğlendiklerini, o güzel örgülü saçlarından çektiklerini yazıyorsun. (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:64)

öl- “ölmek”→**ölüm** “bir insan, bir hayvan veya bitkide hayatın tam ve kesin olarak sona ermesi, mevt, irtihal, vefat.”

doğ- “dünyaya gelmek”→**doğum** “doğmak fiili, tevellüt, veladet”

331. Hani, zaman denen şey öyle üzüyor, öyle üzüyor ve öyle üzüyor ki artık koskoca kasahada **ölümler de, doğumlar da** azalıyor. (H.A.T. Kayıp Hayaller Kitabı, 1999:72)

Bu ek yukarıda da görüldüğü gibi Türkçe’nin bütün dönemlerinde kullanılmış olan işlek bir ektir. Her dönem için eke örnekler verilmiştir.

Ek, *batım kedim ölüm* gibi örneklerde durum; *yelim* örneğinde nesne; *yaylım* örneğinde yer anlamı verir.

3.38. -mA:

Gabain, bu ekin kullanımının seyrek olduğunu belirterek daha çok sıfat olarak kullanımının olduğunu söyler (1988:53). Hacıeminoğlu’na göre, -mak / -mek ekinin hafifletilmiş şekli olan bu ek az bir kullanıma sahip olması yanı sıra hem fiillerin ismini yapar hem de sıfat-fiil eki olarak kullanılır (1996:25). Ergin, Dede Korkut’ta

ekin bugünkü kullanımdan bir farkının olmadığını söyler (2018:438). Ergin, bu ekin hareket ifade etmekten ziyade o hareket ile yapılan işin isimlerini belirttiğini; bunun -mak, -mek ekinde daha kuvvetli fiilden isim yapma eki olduğunu belirtir. Bu ekin, iş ifade etmesi yanı sıra aynı zamanda eşya veya nesne adı olarak isim ve sıfat biçiminde kullanıldığını aktarır (2013:186). Dizdaroğlu, ekin fiillerden isimler ve sıfatlar türettiğini söyler (1962:15). Karasoy, bunun Türkçede sözcüklerin türetilmesinde en çok kullanılan eklerden biri olduğunu belirterek, ek üzerine bilgi veren kişilerin görüşlerine yer vermiş ve ekin Türk lehçelerinde kullanımına değinerek bunları örneklendirmiştir (2004: 3-6). Toparlı, bu eki fiilden isim yapma eki olarak ele almıştır ve buna örnekler vermiştir (1992:22). Korkmaz, bunun isim-fiil eki olduğunu ve -mA'ki -k'nın kaybolmasıyla meydana geldiğini aktarır. Bu ekin -mA eki gibi her fiile gelebildiğini söyler. -mA ekinin hareket bildirdiğini, -mA ekinin iş bildirdiğini dolayısıyla -mA ekinin isim türetme özelliğinin -mA'tan daha güçlü olduğunu belirtir. İş bildirdiği için bu ekinolumlu ve olumsuz fiil kök veya gövdeleriyle çatı ekleri almış fiillere de gelebildiğini söyler. Fiilden isim yapan -mA ekinin olumsuz fiil gövdelerine eklendiği zaman, aynı şekil yapısında olan iki ekin üst üste geldiğini, böyle bir durumda iki ekin birbirinden vurgu ile ayrıldığını aktarır. Olumsuzluk eki olan -mA- ekinin vurgusuz, isim eki olan -mA ekinin ise vurgulu olduğunu söyler. Bu ekin aynı zamanda isimden fiil türeten eklerle kurulmuş olan fiil gövdeleriyle, bunların çatı ekleriyle genişletilmiş biçimlerine de geldiğini bildirir. Bu ekin, iş bildirme niteliğinin zamanla aşınmaya uğrayarak, kalıcı adlar ortaya çıkardığını, bu ek ile kurulmuş olan isimlerin sıfat olarak da kullanıldığını ve sıfatların, zamanla kalıcı isimlere dönüştüklerini, bu şekilde oluşmuş olan birçok yemek, yiyecek, araç gereç isimlerinin bulunduğunu söyler. Bu ekin işlek olmasından dolayı "yapma" bildiren bir kısım Arapça isim ve sıfatların Türkçeleştirilmesinde kolaylık sağladığını ve terim yapılmasında verimli olduğunu belirtir (2009:91-93). Erten, bu ekin Türkiye Türkçesinde yapım eki olarak işlevlerine kalıcı isim, sıfat, zarf, ikileme ve bu ekten türeyen eklerle kelimeler yapma şeklinde değinmiştir. Ekin kalıcı isim yapma işlevini yiyecek isimleri, yemek isimleri, pişirme veya hazırlama yöntemleri, tatlı isimleri şeklinde; terim yapma işlevini hukuk, edebiyat, dilbilgisi, matematik, idarî terimler yapma şeklinde; yabancı kelimelere karşılık bulma işlevini; çeşitli kategorilerde isimler yapma işlevini

giyecek, süs eşyası, eşya, oyun ve oyuncak, hastalık, argo, hayvan ve bitki ismi yapma şeklinde; ekin sıfat yapma işlevini basit sıfatlar yapma şeklinde; çeşitli kategorilerde sıfatlar yapma işlevini yiyecek ve içecekler, terimler, insanın dış görünüşü şeklinde; birleşik sıfatlar yapma işlevini; zarf yapma; ikilemeler yapma; bu ekten türemiş olan eklerle kelimeler yapma işlevini -ma+cA ekiyle türemiş kelimeler, -ma+CI ekiyle türemiş olan kelimeler, -ma+II ekiyle türemiş olan kelimeler ve -ma+III ekiyle türemiş olan kelimeler yapma şeklinde işlevlerine değinmiş ve bunları açıklayıp örneklendirmiştir (2017:558-562). Karadoğan, bu ekin en işlek olan ek olan bu isim-fiil ekinin yapım eki olarak kullanıldığı zaman kalıcı isimler yaptığını belirtir (2020:142). Aşçı, bunun somut eylem isimleri türeten mastar eki olduğunu, kalıplaşma sonucu kalıcı adlar türettiğini, Eski Türkçeden beri varlığının bilindiğini ancak çok işlek olmadığını aktarır (2019:804).

3.38.1. Orhun Türkçesi Dönemi

yel- “(atı) dörtnala sürmek, koşturmak”→**yelme** “öncü, keşif yolu, keşif süvarisi, keşif müfrezesi, sefer”

332. “Olurung!” tiyin, temiş. “**Yelme** kargu edgüti urgıl. Bastırma!”, temiş. Böğü Kağan, bangaru ança yıdmış. Apa Tarkangaru içre sab ıdmış: “Bilge Tunyukuk anyığ ol, üze ol. (TY: K, 10)

“Oturun!” diye, demiş. “**Atlı** devriyeleri ve gözetleme kulelerini iyi yerleştir. Baskına uğratma!” demiş. Böğü Kağan, bana böyle (haber) göndermiş. Apa Tarkan’a (ise) gizli mesaj göndermiş: “Bilge Tunyukuk, aksi mizaçlıdır, öfkeliidir.)

3.38.2. Uygur Türkçesi Dönemi

belgürt-“belirtmek, göstermek”→**belgürtme** “belirtme, zuhur, ortaya çıkarma, görünme”

333. **belgürtme** et’özleri ikinti (UAY: 38/13)
(**belirtme** zuhur eden vücutları ikinci)

3.38.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

334. **kır-** “kırmak, parçalamak, yenmek” → **kırma** “kırılmış, mahrut şey” (DLT-I, 433-28)

335. **kes-** “kemek” → **kesme** “demirden yapılmış, geniş bir temren; perçem” (DLT)

3.38.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

sökül- “kızartmak” → **sökülme** “kebab”

336. **Sökülme** kılıp konuklara keltürdi (KE:59v-8)

(**Kebab** edip konuklara getirdi.)

3.38.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

337. **çal-** “örtmek” → **çalma** “başörtüsü, sarık, tülbent” (CC: 51b/4)

338. **düg-** “dügümlemek” → **tüvme** “dügme” (CC: 51a/5)

3.38.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

teg- “değmek, ulaşmak” → **tegme** “her, her bir”

339. hem-**hırka** **tégme** edgü turur şabr küncidin (ÇGT: 109/2)

(*Hem hırka **her** sabır köşesinden iyi durur.*)

3.38.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

soyla- “destan manzumesi söylemek, manzum söylemek, deyiş demek, makamla manzum söylemek” → **soylama** “destan manzumesi, manzum parça, deyiş, makamla söylenen manzume”

340. Dirse Han ivine geldi. Çağırıp hatunına soylar, görelüm hanum ne soylar:

Soylama (DKH: DTN, 12/7)

(Dirse Han evine geldi. Çağırıp hatununa söyler, görelim ne söyler:

Deyiş)

dep- “tepmek, at tepmek, tekmelemek” → **depme** “tekme”

341. Muhammede salavât getürdi, deveye bir **depme** urdı (DKH: DTN, 189/4)

(Muhammed’e salavât getirdi, deveye bir **tekme** vurdu.)

3.38.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

uygula- “belli bir erekle hazırlanmış bir şeyi yürürlüğe koyarak yürütmek, gereğini yapmak”→**uygulama** “uygulamak eylemi; bir düşüncüyü, bir tasarımı ya da bir kuramı gerçekleştirmek işi, kılığı.”

342. Kendisine yeni bir dirlik verilse bir sipahi fazla olacağından, karışıklığa sebebiyet vermemek üzere bu uygulama yapılır. Çiftçi ve köylünün canı istediğinde askerî sınıfa girmesi yasaktır. **(KH)**

3.38.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

kavur- “bir şeyi bir kabın içinde su katmadan kızartarak pişirmek”→**kavurma** “tencerede pişirilip kendi yağıyla kızartıldıktan sonra dondurulup saklanan et”

343. (Antepli Çavuş ve birliği ne akşam, ne de gece köylülere hiçbir şey demediler, onların sundukları **kavurmaları**, süzme balı, kaymağı, tereyağını, onlarla birlikte yediler, serdikleri sakız gibi, mis kokulu yataklarda uyudular.) **(Y.K. İnce Memed, 2007:186)**

dondur- “bir şeyin donmasını sağlamak”→**dondurma** “şekerli sütün veya meyve sularının dondurulmasıyla hazırlanan soğuk yiyecek.”

344. Evdeki fırından sıcak çörekler çıkacak ve dolaplardan kuruyemişler, meyveler, dondurmalar, mumlar, renkli mumlar... **(A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:133)**

besle- “yiyecek ve içeceğini sağlamak”→**besleme** “büyütülmek için alınan küçük çocuk, evlâlık”

345. (Parmağını "Seni edepsiz" anlamına sallayan Popolina da çavuşun **beslemesiydi.**) **(K.T. Devlet Ana, 2004:403)**

Fiilden isim yapan bu ek Orhun Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde kullanılmaktadır. Ekin bu dönemlerdeki kullanımlarına örnekler verilmiştir.

Ekin fiilden isim yapma dışında -la ve -le eki ile birlikte kalıplaşarak kelime oluşturma (**sula-ma**), olumsuzluk eki olarak (**gel-me-dim**) kullanılma işlevleri de vardır.

Bu ek, *belgürtme* örneğiyle durum; *kırma*, *kesme*, *çalma*, *tüvme* örnekleriyle nesne, *dondurma*, *kavurma* örnekleriyle yemek anlamlarını verir.

3.39. -mAca:

Gürer Gülsevin, bu ekin geçişli fiillerde kullanımını örneklendirmiştir (1998:142). Selma Gülsevin, ekin çok işlek olmadığını belirterek, fiilden ad türeten -mA eki ile isimden isim yapan -cA ekinin birleşmesiyle oluştuğunu söyler. Bu iki ekin bir arada kullanılarak eski fonksiyonlarından farklı sözcükler türettiklerinden dolayı ayrı başlıklar altında verildiğini zikreder. Bu ekin geçişli tek hecelilerde isim, geçişli tek hecelilerde sıfat ve geçişli tek hecelilerde sıfat-zarf olarak kullanımını örneklendirmiştir (1992:72). Korkmaz, bu ekin, fiilden ad türeten -mA eki ile isimden isim yapan -cA ekinin kaynaşmasıyla oluşan birleşik bir ek olduğunu belirterek, ekin fiil kök veya gövdelerinden herhangi bir işin yapılma şeklini ortaya koyan isimler yaptığını söyler. Bu isimlerin daha ziyade, sayısı sınırlı olan oyun ve eğlence niteliğinde sözler olduğunu belirtir. Korkmaz, burada bir dipnot vererek, eşitlik eki olan -ca, -ce isimden sıfat türeten bir ek olduğu için -maca, -mece ekiyle kurulan isimlerin aslında birer sıfat olup, kendisinden sonra gelen isimlerin atılmasıyla adlaşmış olabileceğini söyler. Bu ihtimalin çok güçlü olduğunu aktaran Korkmaz, verilen örneklerin bütünüyle birer isim niteliği taşımasından ötürü, -maca, -mece ekini sıfat türeten değil, isim türeten bir ek olarak değerlendirdiğini zikreder. Bu ek ile kuş, gereç, hastalık gibi bazı isimlerin de yapıldığını aktarır (2009:93). Ergin, işlek olmayan bu ekin, fiilden ad türeten -mA eki ile -cA ekinin birleşmesi sonucu meydana geldiğini vurgular (2013:198). Banguoğlu, bu ekin daha çok zarf işleyişinde sözcüklerde görüldüğünü, -mA sıfatlarının üstüne gelen -cA ekinden türemiş birleşik bir ek olduğunu belirterek, bunun fiilden tarz zarfları yanı sıra sıfat ve isim de yaptığını söyler (1986:267-268). Güzel, çalışmasında Türkiye Türkçesi ağızlarında bu ek ile türetilen kelime sayısının 88 olduğunu belirtir (2018:78). Tufar, yapmış olduğu çalışmada, bu ek üzerinde yapılmış olan çalışmaları, görüşleri ele almış ve ekin fiile geldiği zaman isim dışında başka sözcük türetmediğini belirterek,

kalıplaşmış olan bu ekin örneklerini vermiştir (2003:195). Mahçup, bu ekin fiilden isim türettiğini ve üzerinde eylemin yapılmasına elverişli olan anlamını verdiğini belirtir (2010:52). Karadoğan, bu ekin sözcük kökünün bildirmiş olduğu anlamla ilişkili “yapma işi” anlamında adlar türettiğini aktarır (2020:142). Uçar, bu ekin daha çok kalıcı ad türetmede kullanılan bir ek olmasına rağmen sınırlı sayıda sıfat-fiil eki olarak da kullanılabildiğini belirtir (2013:991). Güneş, makalesinde bu ekin birleşik bir ek olduğunu, bunun ile türetilerek yabancı kökenli karşılıklarına göre Türkçede çok da yaygın olmayan bir kullanım alanına sahip olmayan 11 adet edebiyat terimini “Dokundurmaca, Dürüp Yaymaca, Yanıltmaca, Aşırmaca, Değişmece, Düzdeğişmece, Değınmece, Şişirmece, Evirmece, Döndürmece ve Örtmece” şeklinde ele aldığını söyler. Bunların tanımını verip Türk Edebiyatında bulunan yabancı kökenli karşılıklarını verdikten sonra yeni terimin yapısal özelliklerini kökler ve ekler bazında değerlendirildiğini belirtir (2017:89-92).

3.39.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde *-maca*, *-mece* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.39.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde *-maca*, *-mece* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.39.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-maca*, *-mece* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.39.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

Harezmi Türkçesi döneminde *-maca*, *-mece* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.39.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

Kıpçak Türkçesi döneminde *-maca -mece* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.39.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-maca -mece* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.39.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-maca -mece* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.39.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-maca -mece* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.39.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

bul- “varlığı bilinmeyen bir şeyi ortaya çıkarmak, keşfetmek”→**bulmaca**“çeşitli biçimlerde düzenlenen ve düşündürerek, aratarak buldurmayı amaç edinen oyun.”

346. Bunun için her defasında benim tıpatıp bir kopyama ulaşmayı umarak yeni bir nüshamı incelemeye koyuluyorlar, ama çok geçmeden ya hattatın yazısındaki değişik stillerdeki uygulamalar -nesih, italik, rik’a bunlardandı- veya sayfalarda yer alan beyit sayısının azlığı çokluğu, hatta bazen deyazıcının kendi keyfine göre bazı beyitleri öne veya arkaya alması hep onlar için birer **bulmacanın** parçaları gibiydi ve içlerinde, çalışmalarını yeniden gözden geçirme dürtüsünü uyandırıyor. (**İ.P. Babil’de Ölüm, İstanbul’da Aşk, 2004:113**)

at- “bir cismi bir yöne doğru fırlatmak→**atmaca** “kartalgillerden, ava alıştırılabilen küçük bir yırtıcı kuş”

347. Kartal, **atmaca**, şahin sesleri kayalıklarda keskin yankılanıyordu. (Y.K. İnce Memed, 2007:351-352)

348. **boğ-** “bir canlıyı, soluk almasına engel olarak öldürmek”→**boğmaca** “çoğunlukla çocuklarda nöbet nöbet öksürüklerle görülen bulaşıcı bir hastalık.”

349. (Kıştan beri bizimkine bazı sırt ağrıları arız olmuştur. Yeni doğmuş olan kız da, **boğmaca** olmuştur. Sümerbank bayilik işleri vaktinde biter ve Allah kısmet ederse eylülün ortasında kaplıcalara gidip on beş gün kadar kalalım diyorum.) (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:294)

bil- “bir şeyi anlamışveya öğrenmiş bulunmak”→**bilmece** “bir şeyin adını anmadan, niteliklerini üstü kapalı söyleyerek o şeyin ne olduğunu bulmayı dinleyene veya okuyana bırakan oyun, muamma.”

350. Bazan onun istediği gibi çok iyi arkadaş olur, bütün gün boyunca konuşur, şakalaşır, evde saklambaç oynar, **bilmece**ler çözer, birlikte çarşıya çıkardık.(O.P. Kırmızı Saçlı Kadın, 2016:215)

Bu ekin Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde kullanımı yoktur. Fiilden isim türeten eke sadece Türkiye Türkçesi döneminde rastlanmaktadır. Bu dönemde ekin kullanımına örnekler verilmiştir.

Bu ek, *bulmaca*, *bilmece* gibi örneklerde oyun; *boğmaca* gibi örneklerde hastalık anlamı katmıştır.

3.40. -mAç / -bAç:

Clauson, -maç, -meç ekinin yemek adları türettiğini belirterek bu ekin 11. asra kadar işlek olduğunu söyler (2007:192). Eckmann, bu ekin yiyecek adları yaptığını belirtir (1988:40). Argunşah da bu ekin yemek adlarında kullanıldığını aktarır (2014:110). Ergin, bu ekin, Dede Korkut'ta *bazlammaç* sözcüğünde bulunduğunu, bu kelimenin günümüzde Azerbaycan sahasında *bazlamaç* şeklinde kullanıldığını vurgular (2018:442). Korkmaz, bu eki -mAç/-mAç -bAç<mAcA/-mAç<mA aş şeklinde üç ayrı başlık hâlinde ele almıştır. -mAç ekinin işlekliliğinin az

olduğunu, bu ek ile kurulmuş olan sözlerde, ekin farklı görevlerde kullanıldığını, bundan dolayı bazı ses kaynaşmalarının ve değişmelerinin ortaya koymuş olduğu tek -mAç şeklinin, köken olarak bir ayırmadan geçirildiğini, böyle bir ayırımın ise eki, kök ögesinde bulunan ortaklığa rağmen, buna eklenmiş olan öteki iki ayrı ögenin gelişmesine bağladığını söyler ve -mAç, -bAç<mAcA başlığına geçer. Türkçede -mAç eki ile kurulmuş olan birkaç isim ile -mAç ve -bAç ekleriyle kurulmuş olan birkaç oyun isminin olduğunu aktarır. Ekin isimlerin yapılma biçimini belirten işlevde kullanıldığını belirterek, *yanıltmaç* yani "yanıltma yoluyla oynanan oyun" örneğini verir ve ekin -mAcA>-mAç kısaltmasıyla ortaya çıktığını belirtir. Dönüslü fiillerden kurulmuş olan -bAç" lı örneklerin de mevcut olduğunu söyler ve örnekler verir. Bu örneklerdeki isimlerde ekin işlevinin de aynı olduğunu, ancak ekin şekilsel olarak bir değişikliğe uğradığını, bu değişikliğin, yan yana gelen seslerin ses atılması, benzeşmezlik, sonrada benzeşme ile gerçekleştiğini söyler. -mAç ekinin Cumhuriyet döneminde bazı araç isimlerinin türetilmesinde veya yabancı olan sözcüklerin Türkçeleştirilmesinde kullanıldığını vurgular. En son da -mAç<mA aş başlığını verir. -mAç ekinin yiyecek ve yemek adları türettiğini, bunun yapılma şeklinin ise fiilden isim türeten ve sıfat olarak kullanılan -mA ekinin aş ismiyle oluşturmuş olduğu sıfat tamlamasına dayandığını aktarır. Bu yapıdaki isimlerin, ya o nesnenin yapılaş şekline göre ya da o nesnenin taşıdığı niteliğe göre adlandırıldığını belirtir. -mAç ekiyle türetiten isimlerin, görev bakımından birbirinden farklı yapı özelliği taşıdığını sonucuna varır (2009:94-95). Hatiboğlu, bu ekin, fiil gövdesine gelerek isim kurduğunu belirtir. Vermiş olduğu dipnotta -baç ekinin başında bulunan 'b' sesinin aslında 'm' şeklinde olduğunu belirterek, dönüslü çatı eki olan 'n' sesinden sonra gelen 'maç,-meç' ekinin, benzeşmezlik kuralına göre, *muşamma* kelimesinin *muşamba* olması gibi, -baç şeklinde olduğunu aktarır (1974:35). Ergin, -baç, -beç ile -maç, -meç ekini ayrı bir şekilde ele almıştır. -maç, -meç ekinin işlek olmadığını belirterek bunun örneklerini vermiştir. -baç, -beç ekinin de işlek olmadığını söyleyerek, *dolanbaç* ve *saklanbaç* örneklerinde bu ekin bulunduğunu; ancak b sesinin etkisiyle n sesinin m sesine çevrildiğini yani bu kelimelerin *dolambaç* ve *saklambaç* şekline dönüştüğünü zikreder (2013:197). Güzel, çalışmasında Türkiye Türkçesi ağızlarında bu ek ile türetilen sözcük sayısının 220 olduğunu belirtir (2018:78). Mansuroğlu, -baç, -beç ekinin sadece *saklambaç* ve

dolambaç sözcüklerinde (2012:11); -maç, -meç ekinin ise sadece *yırtmaç* ve *bazlamaç* sözcüklerinde bulunduğunu aktarır (2012:15). Tufar, yapmış olduğu çalışmada, kalıplaşmış olan -maç, -meç ekinin fiile geldiği zaman isim dışında başka sözcük türetmediği sonucuna varır (2003:198). Karadoğan, ekin -baç şeklinde sözcükler türettiğini aktarır (2020:142). Aşçı, -mAç ekinin işlek olmadığını, genelde yemek adları bazen de yapılan işi veya işten etkilenen nesneyi anlatan sözcükler türettiğini belirtir (2019:809). Güvenç, -mAç ekinin Harezmi Türkçesinde sadece bir sözcükte bulunduğunu söyler (2004:170).

3.40.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde -maç, -meç, -baç, -beç ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.40.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde -maç, -meç, -baç, -beç ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.40.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde -maç, -meç, -baç, -beç ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.40.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

kuy-“dökmek” → **kuymaç** “süzgün”

351. Külçirip esrük öley köz baksa **kuymaç** kaşydın (KE: 83v-2)

(Gök, **süzgün** kaşına baksa, gülümseyip sarhoş olarak ölecek.)

3.40.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

352. **bula-** “bulamak, karıştırmak” → **bulamaç** “bulamaç, un çorbası” (TZ: 14a12)

3.40.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

kavur- “kavurmak” → **kavurmaç** “kavurma, bir tür yemek”

353. Sévindi kim **ķavurmaķ** yā talkān bolġay kim aķlık belāsıdın maņa ķalkān bolġay dēp, aġzın aķıp baksa, ķördi kim yūnķū érmiķ (**ĆGT: 117/7-8**)

(Sevindi ki **kavurma** veya kavrulmuş arpa olacak ki aķlık belasından bana siper olacak diyerek aġzını aķıp baksa, ķördü ki inciymiķ.)

3.40.7. Eski Anadolu Türkķesi Dönemi

bazlamaķ “bazlamaķ, yaġlı ekmek”

354. Sabadańķa yirinden örü turur, elin yüzün yumadın tokuz **bazlamaķ** ilen bir külek yoġurd gözler) (**DKH: DTN, 7/12**)

(Sabahleyin yerinden kalkar, elini yüzünü yıkamadan tokuz **bazlamaķ** ile bir tahta bakraķ yoġurt gözler.)

3.40.8. Osmanlı Türkķesi Dönemi

yırt- “kâġıt, kumaķ gibi bükölüp katlanan ķeyleri iki ucundan kesici araķ kullanmadan ķekip ayırmak veya parķalaraayırmak”→**yırtmaķ** “ķoġunlukla ġiysilerde etek, parķa veya kol yenido, dikilmemiķ uzunca aķıklık.”

355. Ćördüler ki, cümle kaltak eyerli, **yırtmaķ** ķürklü, örme kuķaklı, kabalak tülbendli, kayıķ üzengili, kılıcı baġı ipli, Turgudlu’nun ne kadar at uğrusu varsa anları ġöndermiķ. (**KCN: C. II /9**)

3.40.9. Türkiye Türkķesi Dönemi

saklan- “saklanmak, ġizlenmek”→**saklamaķ** “oyunculardan birinin ebe olması ve saklanan arkadaķlarını bulması temeline dayanan bir ķocuk oyunu.”

356. Alacakaranlıkta büsbütün ķelimsiz ġörünüyor, **saklamaķ** oynayan bir ķocuġa benziyordu. (**K.T. Devlet Ana,2004:398**)

yırt-“kâġıt, kumaķ gibi bükölüp katlanan ķeyleri iki ucundan kesici araķ kullanmadan ķekip ayırmak veya parķalaraayırmak”→**yırtmaķ** “ķoġunlukla ġiysilerde etek, parķa veya kol yenido, dikilmemiķ uzunca aķıklık.”

357. Sahnede üzerimde **yırtmaķlı** kırmızı uzun elbisem, tarihi takılarım, belimde kalın asker palaskası, bileġimde eski zamanlardan kalma bileklik ben sahnede anaların acısıyla aġlarken, sandalyelerde oturan erkeklerin iķlerinin titrediġini,

gözlerinin nemlendiğini, suçluluk duygularına kapıldıklarını derinden hissedirdim. (O.P. Kırmızı Saçlı Kadın, 2016:209)

Fiilden isim yapan bu ekin kullanımına Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanmamıştır. Ekin Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde kullanımına örnekler verilmiştir.

Bu ek, *kuymaç* örneğinde nitelik; *bulamaç*, *kavurmaç* gibi örneklerde yemek; *saklamaç* gibi örneklerde ise oyun anlamı verir.

3.41. -mAk/-mAkIIK:

Gabain, bu ekinsoyut ve diğer isimler türettiğiniaktarır (1988:53). Kalsın, ekin asıl fonksiyonunun, fiillerin hareket isimlerini yapmak olduğunu ve bazen kalıcı isimler de yaptığını belirtir (2013:110). Argunşah ve Güner, mastar eki olarak da nitelendirilen bu ekin, Codex Cumanicus'ta fiilin bildirmiş olduğu işi, oluşu ya da hareketi gösteren, çoklukla da soyut anlamda isimler türettiğini; ancak ekin geçici kılış isimleri yapmasının yanı sıra kalıplaşma yoluyla somut isimler türettiğine dair misallerinde mevcut olduğunu zikreder (2015:83). Argunşah, bu ekin fiillerin hareket isimlerini yaptığını, birkaç sözcükte nesne ve alet isimleri türettiğini aktardıktan sonra -mAk ekinin üzerine isim yapım eki olan +IIK ekinin gelmesiyle oluşan-mAKIIK ekinin fiile “-ma işi” anlamını verdiğini aktarır (2014:110).Berbercan, bu ekin, eklenmiş olduğu fiilin hareket ismini yaptığını, yani fiilin ismini teşkilettiğini; zamanla kalıplaşarak kalıcı adlar oluşturan partisip eki olduğunu belirtir (2011:65). Sevinçli, fiilden isim yapan bu ekin kalın ünlülü fiil tabanlarına-mek şeklinde de geldiğini aktarır (2007:87). Akkuş, ekin fiilin mastar şekli olduğunu, fiillerin köklerine gelerek, hareket isimleri yaptığını belirterek, Eski Türkçeden bu yana işlek olarak varlığını devam ettirdiğini, mastar durumunda olduğundan dolayı ismin bütün işlevine sahip olduğunu ve bundan ötürü özne, nesne vb. olduklarını belirtir (1995:199). Ergin, bunun bugün mevcut olan kullanımdan farkının iki ünlü ses arasında daha çok sedahlılaşması olduğunu; ekin bugünkü kullanımdan asıl büyük farkının Dede Korkut Hikâyeleri'nde iyelik ekleri almak olduğunu, Eski Anadolu Türkçesi döneminin bir hususiyeti olan bu kullanışın günümüzde Azerbaycan

sahasında mevcut olduğunu, Osmanlı sahasında ise bu kullanımın zamanla kalktığını aktarır (2018:438). Gürer Gülsevin, ekin, geçişli ve geçişsiz fiillerde kullanımını örneklendirmiştir. (1998:142). Selma Gülsevin, yapmış olduğu çalışmada bu ekin, Türkçe'nin işlek mastar eki olduğunu, kalıcı isimler yaptığını, yapım fonksiyonu bakımından az işlek eklerden biri olduğunu söyler. Daha sonra bu ekin *geçişsiz tek ve çok hecelilerde isim* ve *geçişli tek hecelilerde isim* şeklinde kullanımını Kamus-ı Türkî'yi esas alarak örneklendirmiştir (1992-74). Korkmaz, bu ekin fiilinmastar şekli olarak adlandırıldığını fiillerdeki soyut olan hareketleri adlandıran ve bunları isim şekline sokan bir ek olduğunu; geçişli veya geçişsiz, olumlu veya olumsuz her türlü fiillerin kök veya gövdelerine gelerek geçici kılış isimleri yaptığını, bundan dolayı dilde bulunan fiilsayısının geniş kullanım alanının ve işlekliliğinin olduğunu, aynı zamanda kalıplaşma yoluyla kalıcı bazı yiyecek, içecek, araç ve gereç isimleride yaptığını söyler (2009:95-96). Ergin, bu ekin hareket ifade ettiğini ve çok nadir görülen örneklerde klişeleşerek hareket ifade etmeyen nesne isimleri yaptığını belirtir (2013:185-186). Banguoğlu, bütün fiil tabanlarının bu eki alarak fiilin salt adı olması yanı sıra çoğu yerde isim-fiil şeklinde de kullanıldığını ancak bu ekin kullanışta en yaygın kılış adları olmadığını, bunun daha çok-me eki ile yapıldığını zikreder. Bayağı eski olan bu ekin yemek, alet, organ giysi ve akarsu ismi türettiğini söyler. Bu ekin -lik ekiyle uzatılmış biçimlerinin bunları daha da isimleştirdiğini belirterek *görmeklik*, *anlamaklık*, *tanımaklık*, *bilmeklik* örneklerini verir ve dilimizde bunların kullanımının çok az olduğunu aktarır. (1986:269-270). Mansuroğlu, bu ekin kullanımının yaygın olduğunu belirtir. Daha sonra ekin soyut kavramlarda ve olumsuzluk eki ile de kullanıldığını, somut nesnelerde kullanıldığını, ancak kullanımının az olduğunu söyleyerek bunları örneklendirir (2012:15). Güzel, çalışmasında tarihî lehçelerde çeşitli sözcükler türetmiş olan bazı yapım eklerinin yazı dilinde unutulmuş olmasına rağmen Türkiye Türkçesi ağızlarında varlığını koruduğunu, tarihî lehçelerde bir iki örnekte görülen bazı yapım eklerinin Türkiye Türkçesi ağızlarında korunmuş olmasının, Türk dili araştırmaları için büyük bir kazanç olduğunu, Türkiye Türkçesi ağızlarındaki bu ekler ile kurulu olan kelimelerin, Türk dili tarihindeki bazı sorunların çözümüne katkı sağlayacağını belirtir.-mak, -mek ekinin de tarihî lehçelerde görülen yapım eklerinden biri olduğunu söyler (2018:80). Güzel, bu ekin Eski Türkçe ve Orta Türkçede daha çok

giysi adları türettiğini, Türkiye Türkçesi ağızlarında küçültme, yakınlık görevi taşıdığını, çeşitli somut isimler veya yakınlık, benzerlik gösteren sıfatlar türettiğini aktarır (Güzel; 2018:85). Türkiye Türkçesi ağızlarında bu ek ile türetilmiş olan sözcük sayısının 70 olduğunu zikreder (2018:78). Tufar, fiilden isim türeten bu ekin fiile geldiği zaman isim dışında başka sözcük türetmediğini belirterek, kalıplaşmış olan bu ekin örneklerini vermiştir (2003:201). Mahçup, bu ekin fiilden isim ve isim soylu kelimeler türettiğini belirterek, ekin eylemlik yaptığını söyler (2010:53). Üşenmez, makalesinde bu ek hakkında araştırmacıların görüşlerini aktardıktan sonra tefsirde geçen bazı kelimeleri örneklendirmiştir (2008:6). Yılmaz, makalesinde “-mak” ve “-ma” eklerini isim fiil ekleri olarak adlandırır. Bunları açıkladıktan sonra bu eklerin hâl ekleriyle kullanımını örneklendirmiştir (2012:1267). Karadoğan, bu ekin fiillerin tabanlarına eklenerek isim-fiil görevinde sözcükler türettiğini, anlam yönünden kalıcı değişiklikler yaptığı birkaç örneğe rastlandığını belirtir (2020:142). Aşçı, -mAk ekinin fiillerden geçici hareket adları türettiğini, kalıplaşma sonucu kalıcı adlar da türettiğini, Türkçe’nin bütün dönemlerinde kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlı olduğunu belirtir (2019:811).

3.41.1. Orhun Türkçesi Dönemi

***ar-** “aldatmak”→**armakçı**“aldatıcı, sahtekâr”

358. Begleri bodunu tüzsüz için tabgaç bodun tebligin kürlüğün için **armakçısı**n için inili eçili kıkşürtükün için begli bodunlig yanaşurtukün için türük bodun illedük ilin içgını ıdmış **(KTY: D,6)**

(Beyleri (ve) halkı itaatkâr olmadığı için, Çin halkı hilekâr. (ve) sahtekâr olduğu için, **aldatıcı**, olduğu için, erkek kardeşlerle ağabeyleri birbirlerine düşürdüğü için, beylerle halkı karşılıklı kışkırttığı için, Türk halkı, kurduğu devletini elden çıkarıvermiş.)

3.41.2. Uygur Türkçesi Dönemi

asıl- “çoğalmak, artmak”→**asılmaklıg** “çokluk”

359. arıg ıdok nomnun şazının **asılmaklıg** **(DPKAM: 19/19)**

(Temiz kalpli kutsal öğretisinin **çokluğu** düşüncesiyle)

3.41.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

ayıt- “söylemek, sormak”→**ayıtmaklık** “sormak”

360. ayıtmaklık erkek turur ay ilig(**KB: 979**)

cevabı tişi ol yetürse bilig

(Ey hükümdar, iyice düşünürsen, **sormak** erkektir; cevap vermekde dışıdır.)

3.41.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

boğ- “boğmak”→**boğmak** “kolye”

361. kulluk bağ bağlanmış boyunga boğmak ne kerek (**KE:77r-5**)

(Kulluk bağına bağlanmış boyuna **kolye** ne gerektir?)

ekis- “azaltmak, eksiltmek”→**ekismek** “indirim, tenzilat”

362. Ekismek tiledi bahadın (**ME: 211/5**)

(Fiyatta **indirim** istedi.)

3.41.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

363. tu- “örtmek, kapamak”→**tumak** “keskin olmayan, kör, küt” (**CC:57b/30b**)

kop-“ayağa kalkmak”→**kopmaklık**“ölümden sonra dirilme”

364. boşşakmagınæ kvvpturuptirm olvlernin kopmaklikin (**CC: 74b/18**)

(boşşatmagına küyüp turuptır-men ölümlernin **kopmaklık**ın)

söv- “sevmek”→**sövmeklik** “sevme, sevgi”

365. sövmaclikinæ. dage ol jagıt bolgay anı kalkanı barçe (**CC: 63b/6**)

(**sövmeklikine** dağı ol sagıt bolgay anın kalkanı barça)

3.41.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

et- “etmek, yapmak”→**etmek** “ekmek, yiyecek”

366. tegme biri meskenet miñnetin hemişe tartar érdi-ler ve ‘ömrleride etmekleri
terre-ka yétmişî yok (**ÇGT: 41/7-8**)

(Her biri miskinlik zahmetini her zaman çeker idiler ve ömürlerinde **ekmekleri** tereye ulaştığı yok.)

oku- “okumak”→**okumak** “okumak”

367. hemānā üç yaş bile dört yaşning arasında irdim ‘azizler **okumak** teklifi kılıpba‘zı hayret izhārı kılurlar irdi (**MN: 4A/10-11**)

(Güya üç yaş ile dört yaşın arasında idim. Azizler **okumak** teklifi yapıp bazı hayret göstermeyi yaparlar ulaştı.)

berkit- “sağlamlaştırmak”→**berkitmeklik** “sağlamlaştırmak eylemi”

368. Burunğılar deptürler kim kurgan **berkitmeklikke** baş kerek, iki kol kerek, iki butkerek. (**BN: 94a/7-8**)

(Öncekiler derler ki kurganı **güçlendirmek** için bir baş, iki kol ve iki ayak gerek.)

3.41.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

yit- “kaybolmak, yitmek”→**yitmek** “kaybolmak, yitmek”

369. Kutlu Melek ölmege **yitmege** gitmemiş-idüm, yataçak yirüm gine bu harab olası-y-idi (**DKH: DTN, 8/13**)

(Kutlu Melek ölmeye **kaybolmaya** gitmemiştim, yatacak yerim yine bu harap olası idi.)

begen-“hoşlanmak, beğenmek”→**begenmeklik** “beğenme, hoşlanma”

370. Elile olıcağ nikāh revā olur ve hem böyle olıcağ tanışup **begenmeklik** gibi olur, talāk düşmez. (**KG: 159a/1-2**)

(El ile olunca nikāh reva olur ve hem böyle olunca tanışup **beğenmek** gibi olur, boşama düşmez.)

bil- “bilmek, anlamak, idrak etmek, farkına varmak”→**bilmeklik** “bilmek”

371. pes imdi gendüzin **bilmeklik** er (**BH: 42b 959**)

bu vaz’ıla yazup kılduk mükerrer

*(O halde şimdi kendini er bilmek
Bu vaaz ile tekrar yazıp kıldık)*

3.41.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-mak, -mek, -maklık, -meklik* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.41.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

çak- “bir şeyi başka bir şeye sürtmek, vurmak veya çarpmak”→**çakmak** “çelik, taş, cam, plastik vb. maddeden yapılmış gaz veya benzinle dolu tutuşturma aleti”

372. Altın tabakasından sigarasını çıkardı, altın ağızlığına taktı, yandan yönden beş altı **çakmak** birden parladı. (Y.K. İnce Memed, 2007:531)

kay- “kaymak”→**kaymak** “sütün yüzünde zar durumunda toplanan, açık sarı renkli, koyu yağlı katman”

373. Ben de o güzel şahini evimize çağırdım, ağırladım, balla **kaymakla**...(Y.K. İnce Memed, 2007:69)

ye- “yemek yeme, karın doyurma işi”→**yemek** “yemek için pişirilip hazırlanmış yiyecek, aş, taam”

374. Fakat zamanla bu değişmelere, **yemek** yediğimiz karanlık salonun daima yanık duran kırmızı abajurlu elektriğine, günün hiçbir zamanında eksik olmayan çeşitli lahana kokularına, sofra arkadaşlarımla siyasi münakaşalarına alışmış, hatta bunlardan sıkılmaya başlamıştım. (S.A. Kürk Mantolu Madonna, 2019:53)

ek- “bir bitkiyi üretmek için toprağa tohum atmak veya gömmek”→**ekmek** “çeşitli tahıl unundan yapılmış hamurun fırında, sahta veya tandırda pişirilmesiyle yapılan yiyecek.”

375. Derenin karşı yakasına erkenden fırına yollanmış biri erkek biri kız iki çocuk kucaklarında sıcak **ekmekler** aralarında itişerek öyle bir mutlulukla gülüşüyorlardı ki Ka da onlara gülümsedi.(O.P. Kar, 2002:16)

Fiilden isim yapan -mAk/-mAklIK eki Orhun Türkçesi ve Harezmi Türkçesinde -mAk şeklinde kullanılmıştır. Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde -mak, -mek ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanılmadığı için -maklıg, -meklig ekinin örneğine yer verilmiştir. Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde ekin iki şeklinin de kullanıldığı görülmektedir. Türkiye Türkçesi döneminde ise ekin -mAk şekli kullanılmıştır. Banguoğlu, -mAklIK ekinin *görmeklik, anlamaklık, tanımaklık, bilmeklik* örneklerini vermiş ancak dilimizde bunların kullanımının çok az olduğunu belirtmiştir. Osmanlı Türkçesi döneminde ekin kullanımı yoktur.

Bu ek, *armakçı, tumak* gibi örneklerde nitelik; *bogmak, çakmak* gibi örneklerde nesne; *etmek, kaymak* gibi örneklerde yemek anlamı verir.

3.42. -mAl:

Gürer Gülsevin, bu ekin Eski Anadolu Türkçesi Döneminde *sağmal* örneğinde geçişli fiilden sıfat türettiğini belirtir (1997:136). Selma Gülsevin de işlek olmayan bu ekin yalnız *sağmal* örneğinde bulunduğunu aktarır. Sadece bu örnekte geçişli tek heceli fiile eklenmiş olduğunu ve sıfat yaptığını söyler (1992:75). Gürer Gülsevin, ekin geçişli fiillerde kullanımını örneklemiştir (1998:142). Korkmaz, bu ekin Türkiye Türkçesinde sadece *sağmal* kelimesinde bulunduğunu ve sıfat türettiğini belirtir. Ekin sadece bir örneğinin mevcut olduğunu ve bundan dolayı fonksiyonunun kesin olarak belirlenmesinin mümkün olmadığını söyler. Fakat elde bulunan örneklere göre, fiildeki oluş ve kılışa sahip olma niteliğini veren bir sıfat eki olduğunu ve bunun -lı, -li, -lu, -lü ekiyle ilişkili olabileceğini aktarır (2009:96-97). Mansuroğlu da ekin sadece *sağmal* kelimesinde bulunduğunu belirtir (2012:15). Güzel, çalışmasında Türkiye Türkçesi ağızlarında bu ek ile türetilen kelime sayısının 11 olduğunu söyler (2018:77). Tufar, fiilden isim soylu kelimeler yapan ekin, sıfat ve isim yapma şeklinde iki ayrı görevde ve yapıda kullanıldığını belirterek kalıplaşmış olan bu ekin örneklerini verir (2003:202). Gökyay, bu ekin Türkçede -mıl, -mil, -mol, -mul şekillerinin de bulunduğunu belirterek bunların örneklerini vermiştir. Bu eklerin sürekli tek heceli olan köklerde görüldüğünü belirtmiştir (1979:23-31).

3.42.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde *-mal*, *-mel* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.42.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde *-mal*, *-mel* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.42.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-mal*, *-mel* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.42.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

Harezmi Türkçesi döneminde *-mal*, *-mel* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.42.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

Kıpçak Türkçesi döneminde *-mal*, *-mel* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.42.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-mal*, *-mel* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.42.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

sag- “sağmak”→**sagmal** “sağılabılır, sütlü”

376. Sağmal sığırlar dahi ayruğ sığırlar hükmi gibidür ve cüft öküzlerine zekât vacib olmaz. (**KG: 62a/15**)

(**Sağılabılır** sığırlar dahi başka sığırlar hükmü gibidir ve çift öküzlerine zekat vacip olmaz.)

3.42.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-mal*, *-mel* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.42.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

sağ- “memeyi parmaklar arasında sıkarak sütünü akıtmak”→**sağmal**“süt veren, sağılan sağımlı; bol süt veren inek”

377. Bir sürü koyun veririz. Üç yüz baş... **Sağmal** inekler, su sığırları veririz... Mandalar... Soylusavaş atları, değerli silahlar veririz. Kilimler... Halılar... Kumaşlar... **(K.T. Devlet Ana, 2004:322)**

Görüldüğü üzere, fiilden isim yapan bu ek, Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde mevcut değildir. Söz konusu eke sadece Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde rastlanmaktadır ve örnekler verilmiştir.

Bu ek, *sagmal* örneğinde nitelik anlamı verir.

3.43. -mAlI:

Korkmaz, Eski Anadolu Türkçesinden Türkiye Türkçesine uzanan bu ekin fiilden isim yapan *-ma*, *-me* eki ile *-lı*, *-li*, *-lu*, *-lü* sıfat ekinin kaynaşmasıyla oluştuğunu, bu ekin geçişli ve geçişsiz fiiller ile çatı eki almış fiillere de gelebildiğini, bazı kullanımlarda birleşik bir ek görünümünü kazandığını belirtir. *-malı*, *-meli* ekinin fonksiyon bakımından *fiilin göstermiş olduğu işi üzerinde nitelik olarak taşıyan* anlamında sıfatlar yaptığını zikreder (2009:97). Tufar, çalışmasında kalıplaşmış olan bu ekin isim yapma ve sıfat yapma şeklinde ayrı iki görevde ve yapıda kullanıldığını belirtir ve bunları örneklendirir (2003:203). Şahin, işlek olan bu ekin fiilin göstermiş olduğu işi üzerinde taşıyan sıfatlar yaptığını aktarır (2013:30). Karadoğan, bu ekin birleşik olduğunu, fiillerin kök veya gövdelerine gelerek işin oluş biçimini belirten isimler türettiğini belirtir (2020:142).

3.43.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde *-malı*, *-meli* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.43.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde *-malı*, *-meli* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.43.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-malı*, *-meli* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.43.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

Harezmi Türkçesi döneminde *-malı*, *-meli* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.43.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

Kıpçak Türkçesi döneminde *-malı*, *-meli* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.43.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-malı*, *-meli* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.43.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-malı*, *-meli* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.43.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-malı*, *-meli* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.43.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

kak- “itmek, vurmak; kakma yapmak; vurarak dar bir yere sokmak”→**kakmalı** “üzerinde kakma işi bulunan”

378. Delikanlı gitti, biraz sonra da elinde, altın çekirdekler, değerli taşlarla **kakmalı**, oymalı, güzel bir sandıkla geldi. (Y.K. İnce Memed, 2007:135)

seç- “benzerleri arasında hoşla gideni almak veya yararlanmak için ayırmak”→**seçmeli** “mecburi olmayan”

379. (Öğrenciler beş tane **seçmeli** ders seçmek zorundalar.)

-malı, -meli eki Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde kullanımı yoktur. Bu eke sadece Türkiye Türkçesi döneminde rastlanmaktadır ve ekin örnekleri verilmiştir.

Bu ek, *kakmalı* örneğinde nitelik; *seçmeli* örneğinde durum anlamı verir.

3.44. -mAn:

Clauson, işlek olmayan bu ekin işlevinin belli olmadığını, aynı zamanda isimden isim yapma eki olduğunu aktarır (2007:194). Hacıeminoğlu, bu ekin çok az örneğinin bulunduğunu, değişik mânâlarda yeni isimler türettiğini belirtir (1996:26). Gürer Gülsevin, ekin geçişli fiillerde ve geçişsiz fiillerde kullanımını örneklendirmiştir (1998:142). Argunşah, ekin fâil adlarıyla alet adları yaptığını söyler (2014:111). Hatiboğlu, bu ekin genellikle kişi kavramı veren isim soylu kelimeler türettiğini söyler (1974:116). Güzel, yapmış olduğu çalışmasında Türkiye Türkçesi ağızlarında bu ek ile türemiş olan sözcük sayısının 84 olduğunu aktarır (2018:77). Bu ek, işlek değildir (Gülsevin, 1997:136- Ergin, 2003:197). Korkmaz, işlek olmayan bu ekin geçişli veya geçişsiz fiillerin kök ve gövdelerinden türetmeler yaptığını, çatı eki almış olan fiillere gelmediğini belirtir. Ekin geçişli fiillerden bir iki isim türettiğini ve çeşitli fiillerden de isim ve sıfat olarak kullanılan birkaç türetme yaptığını ve Türkçeleştirme çalışmalarında bu ekten "bir işi yapan kimse" anlamında isimler türetildiğini aktarır (2009:97-98). Karadoğan, az sayıda sözcük türeten bu

ekin sözcük tabanına “kimse” anlamını verdiğini belirtir (2020:142). Güllüdağ, makalesinde -mAn ve +mAn ekinin kaynaklarda genellikle az işlek olarak gösterildiğini, ekin kökeni konusunda farklı görüşlere yer verildiğini söyler. Ekin, isimden isim ve fiilden isim yapma işlevlerine sahip olduğunu; kökeni ile ilgili farklı görüşlerin bulunduğunu, Eski Türkçeden günümüze, Türkiye Türkçesi ağızlarındaki ve çağdaş Türk lehçelerindeki durumunun örneklerle desteklendiğini ve ekin işlevlerinin tespit edildiğini aktarır (2019:557). Aşçı, bu ekin işlek olmadığını ve süreklilik ifadeli adlar türettiğini belirtir (2019:888). Uçar, bu ekin türetmelerde işlek olmadığını, ancak bazı fiillerden birkaç sıfat türettiğini, sıfat-fiil anlamını taşıyan örneklerde de öğrenilen geçmiş zamanın ifade edildiğini söyler (2013:991).

3.44.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde *-man*, *-men* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.44.2. Uygur Türkçesi Dönemi

tu- “kapanmak”→**tuman** “duman, sis”

380. üze **tuman** turdı, asra toz turdı. Kuş oğlu uça aztı, kiyik oğlu yügürü aztı, kişi oğlu yorıyu aztı. Yana Tengri kutınta üçünç yılda kop esen tükel körüşmiş. Kop ögirer sebinür tir.

Ança bilingler: Edgü ol. (IB:15)

(Yukarıdan **sis** bastırdı, aşağıdan toz kalktı. Kuş yavrusu uçup yolunu kaybetti, geyik yavrusu koşup yolunu kaybetti, insanoğlu (da) yürüyüp yolunu kaybetti. (Bunlar) yine Tanrı lütfu ile üçüncü yılda sağ salim (buluşup) görüşmüşler. Hepsi (de) mutlu olur, sevinirler, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.)

3.44.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

381. **kur-** “kurmak, tesis etmek, toplamak”→**kurman** “yay kılıfı; yaylık” (DLT)

382. **sök-** “bir şeyi sökmek; lanetlemek, kovmak; sövmek, küfretmek; diz çökmek, çökmek”→**sökmen** “savaşçılara verilen, saygı belirten bir unvan; “düşmanın saflarını kıran, yarıp geçen kimse” anlamına gelir.” (DLT)

3.44.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

teğir-“yuvarlak”→**teğirmen**“değirmen”

383. Bir el **teğirmeni** aldılar. (NF: 159/12)

(Bir el **değirmeni** aldılar.)

3.44.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

talaş- “dalaşmak, bulaşmak, kavgaya etmek”→**talaşman** “dalaşan, kavgacı, haydut, yol kesen, harami; nifakçı”

384. **talaşchman** jöjın <eşittinler> inanırler örtlik tamucka (CC: 59a/10)

(**talaşman** sözün inanırler örtlik tamucka)

3.44.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

teğir- “değirmek, döndürmek”→**teğirmen** “değirmen”

385. néçük kim açar su bolmasa **téğirmen** yoyu bilmes. dağı bolmağunça ma harc rāstkelmes. (ÇGT: 190/1)

(Ne kadar ki akarsu olmasa **değirmen** öğütemez. Kazanç olmayınca da harcama doğru gelmez.)

3.44.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

değir- “değirmek, döndürmek”→**değirmen** “değirmen”

386. Hele Kazanı getürdiler. Tomanın Kal’asında bir kuyuya bıraktılar. Kuyunun ağzına bir **değirmen** taşı koydular. (DKH: DTN, 274-5)

(Neyse, Kazan’ı getirdiler. Toman’ın Kalesinde bir kuyuya bıraktılar. Kuyunun ağzına bir **değirmen** taşı koydular.)

3.44.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-man*, *-men* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.44.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

danış- “bir iş için bilgi veya yol sormak, görüş almak, istişare etmek, müracaat etmek, meşveret etmek”→**danışman**“bilgi ve düşüncesi alınmak için kendisine danışılan görevli kimse, müşavir”

387. Bildiğim, kılıca el sürmek yasaktır **danışman** kişiye...(K.T. Devlet Ana, 2004:452)

öğret- “öğretmek”→**öğretmen** “bir şeyi öğreten, muallim, muallime”

388. Elinde sigara, yaklaştığını gören Mahmut Usta, kıyafetimi, adımlarımı, elimdeki çantayı bir **öğretmen** gibi gülümseyerek inceledi. (O.P. Kırmızı Saçlı Kadın, 2016:15)

Bu eke Orhun Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi döneminde rastlanmamıştır. Ekin Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde kullanımı mevcuttur ve örnekler de verilmiştir.

Bu ek, *kurman* örneğinde nesne; *sökmen* örneğinde unvan; *talaşman* örneğinde nitelik; *danışman*, *öğretmen* örneklerinde ise kişileştirme anlamı verir.

3.45. -mAZ/-mAZlık:

Clauson, hâlâ işlek olan bu ekin, fiil çekim eki olduğunu, bazen isim ve sıfat türetmek için kullanıldığını zikreder (2007:194). Gabain, bu ekin olumsuz adlar türettiğini, isim olarak az, yüklem ismi ve sıfat olarak çok kullanıldığını belirtir (1988:53). Hatiboğlu, bu ekin fiillerin kök veya gövelerinden sıfat görevinde kullanılan sıfat-fiiller türettiğini, aktarır (1974:117). Argunşah ve Güner, bunun geniş zamanın partisip eki olan -Ar, -Ir, -Ur ekinin olumsuzu olduğunu söyler (2015:125). Argunşah, sıfat-fiil olan bu ekin isimleşerek üzerine yapım eklerini alabildiğini (2014:111); geniş zaman sıfat-fiil ekin olan -r'ninolumsuzu olduğunu, ekin isim yapım ekleri ve durum ekleri alabildiğini ve durum ekleri alarak zarf-fiil ekleri türettiğini söyler. Sıfat-fiil eki olan-mas ekinin üzerine isimden isim yapan +lık ekini alarak adlar türettiğini aktarır (2014:155). Korkmaz, bunun sıfat-fiil eki olan -r, -Ar,

-Ir, -Ur ekinin olumsuzu olduğunu belirtir. Bu ekin bütün fiillerin kök veya gövdelerine gelebildiğini, geçici sıfatlar türettiğini ve isimler önünde sıfat olarak kullanıldığını söyler. Ekin, geniş zaman sıfat-fiil eki olan -r, -Ar, -Ir, -Ur ekiyle yan yana getirilerek çabukluk bildiren zarf-fiil kullanımında biçimlerin meydana geldiğini aktarır. Bu ek ile geçici sıfatların önlerinde bulunan isimlerin atılmasıyla soyut nitelikli bazı kalıcı sıfatların ve isimlerin oluştuğunu belirtir (2009:98). Ergin, geçici ve şahıs isimlerinde bu ekin bulunduğunu, olumsuzluk belirten fiil yapma eki olan -ma, -me ile -z ekinden yapıldığını aktarır (2013:200). Karadoğan, bu ekin fiili isimleştiren sıfat-fiil eki olduğunu ve kalıcı isimler türettiğini belirtir (2020:142). Aşçı, olumsuz sıfat-fiil eki olan bu ekin Harezmi Türkçesinde sadece iki örnekte kalıcı adlar yaptığını, bu örneklerde ekin sonundaki z sesinin s sesine dönüştüğünü aktarır (2019:892).

3.45.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde *-mas, -mes / -maz, -mez /-mazlık, -mezlik* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.45.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde *-mas, -mes / -maz, -mez /-mazlık, -mezlik* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.45.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-mas, -mes / -maz, -mez /-mazlık, -mezlik* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.45.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

u- “muktedir olmak”→**umas**“âciz, umutsuz, güçsüz, kudretsiz”

- 389.** Nuh anı kördi sözün işitdi, özindin ümid kesti **umasğa** tegdi. (KE: 23v-11)
(Nuh onu gördü, sözünü işitti, kendinden ümit kesti, **umutsuzluğa** ulaştı.)

3.45.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

Kıpçak Türkçesi döneminde *-mas, -mes / -maz, -mez /-mazlık, -mezlik* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.45.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

yara- “yaramak, uygun gelmek”→**yaramas** “yaramaz; çirkin”

390. besí küden taķı **yaramas-raķ.** yana ĥired nŭrî andın yırak érdi.
(ÇGT:184/13)

(Fazla bekleyen dahi **yaramaz**. Yine akıl aydınlığı ondan uzak idi.)

bil- “bilmek”→**bilmeslig** “bilmezlik”

391. tafsili budur kim Sultan ‘Ali Mirza’nın anası Zühre Begi Ağa **bilmesligi** ve bî’aqlılığın maĥfî Şeybānî Ĥan’ğa kişi yiberŭr (BN:79b/13)

(Ayrıntılı açıklama budur ki Sultan ‘Ali Mirza’nın anası Zühre Begi Ağa **bilmezliği** ve akılsızlığından gizli Şeybani Han’a kişi gönderir.)

3.45.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

yara- “yaramak, fayda vermek”→**yaramaz** “kötü”

392. Her kim aç karnına yigirmi bir dāne kıızıl űzűm yese hergiz bedeninde **yaramaz** nesne görmeye (TN: 28b/8)

(Her kim aç karnına yirmi bir tane kıızıl űzűm yese asla bedeninde **kötü** nesne görmeye.)

3.45.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-mas, -mes / -maz, -mez /-mazlık, -mezlik* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.45.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

aç- “bir şeyi kapalı durumdan kurtarmak”→**açmaz** “içinden zor çıkılır durum”

393. Şövalye, meseleyi, Hristiyan Müslüman **açmazına** soktuğu için kendisine kızdı. (K.T. Devlet Ana, 2004:11)

işbil- “becerikli olmak”→**işbilmez** “elinden hiçbir iş gelmeyen, beceriksiz”

394. (Fabrika **işbilmez** yöneticiler yüzünden kapandı.)

duy- “işitmek, ses almak”→**duymazlık** “duymamış gibi davranma durumu”

395. Bu yüzden o da görmezlikten geldi artık Hicabi'yi, sesini **duymazlıktan**, varlığını bilmezlikten geldi de Hicabi gene titreye titreye geçipgiden çay bardaklarının peşinden bakakaldı öylece ve gene öfkелendi ama bu sefer kalkıp gitmedi; sonra onu evde bulamayan alacaklılar üşüştü başına tekrar. (H.A.T. Kayıp Hayaller Kitabı, 1999:140)

dinle- “işitmek için kulak vermek”→**dinlemezlik** “dinlememek”

396. Yıllardır, bunca ter dökülerek kazanılanların, gücünü ölçüp biçemeyen, kendisine hesapsız kitapsız güvenen bir yeniyetmenin elinde bilgisizlik, tezcanlılık, söz **dinlemezlik** yüzünden göçüp gitmesi, çok görülmüştü. (K.T. Devlet Ana, 2004:129)

Bu ek, Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Kıpçak Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde kullanılmamıştır. Ekin diğer dönemlerde kullanımına örnekler verilmiştir.

Ekin fiilden isim yapma dışında ikileme kurma (**bitmez tükenmez**) fonksiyonu da vardır.

Bu ek, *umas, yaramas, işbilmez* örneklerinde nitelik; *açmaz* örneğinde ise durum anlamı verir.

3.46. -mIk, -mUk:

Hatiboğlu, bu ekin fiillerin kök veya gövdelerinden isim soylu kelimeler türettiğini söyler (1974:121). Korkmaz, işlek olmayan bu ekin tek ya da iki heceli olan geçişli fiillerden isimler türettiğini, fiilin göstermiş olduğu işin sonucu olan

artık, parça anlamlarında adlar yaptığını söyler. Ek ile çeşitli hastalık, bitki isimlerinin de türetildiğini belirtir (2009:99-100).

3.46.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde, *-mık, -mik, -muk, -mük* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.46.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde, *-mık, -mik, -muk, -mük* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.46.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-mık, -mik, -muk, -mük* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.46.4. Harezm Türkçesi Dönemi

Harezm Türkçesi döneminde *-mık, -mik, -muk, -mük* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.46.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

Kıpçak Türkçesi döneminde *-mık, -mik, -muk, -mük* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.46.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-mık, -mik, -muk, -mük* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.46.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-mık, -mik, -muk, -mük* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.46.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-mık*, *-mik*, *-muk*, *-mük* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.46.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

cır- “tırmalamak”→**cırmık** “tırnak izi”

397. (*Kardeşim koluma **cırmık** attı.*)

kus- “midenin içindekilerini ağız yolu ile dışarı atmak, kay etmek, istifra etmek”→
kusmuk “kusulan şey”

398. (*Bebeğin kusmasıyla her yer **kusmuk** oldu.*)

Fiilden isim yapan ekin kullanımı Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde yoktur. Fiilden isim türeten eke sadece Türkiye Türkçesi döneminde rastlanmaktadır. Söz konusu ek ile ilgili örneklerle yer verilmiştir.

Bu ek, *cırmık*, *kusmuk* gibi örneklerde durum anlamı verir.

3.47. -mIr,-mUr:

Clauson, bu ekin işlevinin belli olduğunu ve işlek olmadığını belirtir (2007:194). Gabain, bu ekin kullanımının seyrek olduğunu aktarır (1988:53). Argunşah, ekin ünlüsünün devamlı yuvarlak olduğunu bildirir (2014:111). Argunşah ve Güner, bu ekin fiilin bildirmiş olduğu işi, oluşu ya da hareketin sonucu olma anlamında isimler türettiğini aktarır (2015:83). Ergin, bu ekin Dede Korkut’ta bugünkü kullanımdan bir farkının olmadığını söyler (2018:442). Hatiboğlu, ekin isimlerin veya fiillerin köklerine gelerek isimler kurduğunu belirtir (1974:117). Korkmaz, bu ekin Türkiye Türkçesinde sadece geçişsiz tek heceli fiillerden türetilmiş olan ölü bir ek olduğunu belirtir (2009:101). Ergin, bunun işlek olmadığını ve ünlü uyumuna bağlanmadığını aktarır (2013:198). Aşçı, işlek olmayan bu ekin eklenmiş

olduğu fiillerle ilişkili çeşitli adlar türettiğini söyler (2019:896). Güvenç, bu ekin işlek olmadığını ve fiillerden adlar türettiğini belirtir (2004:180).

3.47.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde *-mur*, *-mir*, *-mur*, *-mür* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.47.2. Uygur Türkçesi Dönemi

kö- “yanmak” → **kömür** “kömür”

399. yir otçuk kılıp **kömür** ootı (UAY: 544/14)

3.47.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-mur*, *-mir*, *-mur*, *-mür* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.47.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

tam- “damlamak” → **tamar** “damar”

400. Bu şeytān la’ın adam oğlının **tamarları** içinde yöriyür. (KE: 61v-18)

(Bu lanetli şeytan, âdemoğlunun **damarlarının** içinde yürür.)

3.47.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

401. **yag-** “yağmak” → **yamgur** “yağmur” (CC: 21a/19)

402. **kö-** “parlamak, yanmak” → **kömür** “kömür” (CC: 42b/20)

3.47.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

yag- “yağmak” → **yağmur** “yağmur”

403. gedāy-lar közi pür olsa. néçe kim yaz **yağmuru** dürr olsa. ehl-i tama’-nın közi ni’am-ile tolmas (ÇGT: 207/11-12)

(Dilencilerin gözü dolu olsa, ne kadar ki yaz **yağmuru** inci olsa, doymazlık sahibinin gözü nimetler ile dolmaz.)

3.47.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

yağ- “yağmak”→**yağmur** “yağmur”

404. Kara Göme aydur: Kara bulut didüğün senün devletündür, kar ile **yağmur** didüğün leşkeründür, saç kaygudur, kan karadur, kalanısın yora bilmen Allah yorsun didi. **(DKH: DTN, 43/8)**

(Kara Göme der: Kara bulut dediğin senin devletindir, kar ile **yağmur** dediğin senin askerindir, sac kaygıdır, kan karadır, kalanını yoramam Allah yorsun dedi.)

3.47.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

yağ- “yağmak”→**yağmur** “yağmur”

405. Anılan sene kışında da gökyüzünden yağan kar, **yağmur**, ne var ise uzerimizden geçti. **(ST)**

3.47.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

yağ- “yağmurun, karın gökten düşmesi”→**yağmur**“yeryüzüne düşen yağışın sıvı durumunda olanı”

406. Ama o şeyin resmi, mesela bardaktan boşanırcasına **yağmur** yağarken nasıl koştüğüm ve neler hissettiğim gözümün önünde hemen beliriverirdi. **(O.P. Kırmızı Saçlı Kadın, 2016:10)**

Yukarıda da görüldüğü gibi bu ek, Orhun Türkçesi ve Karahanlı Türkçesidönemlerinde yoktur. Ekin Uygur Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde kullanımına örnekler verilmiştir.

Bu ek, *kömür* örneğinde nesne; *yağmur* örneğinde durum anlamı verir.

3.48. -mİş,-mUş:

Clauson, bu ekin fiil çekim eki olduğunu, Eski Türkçe Grameri’nde fiilden isim olarak verildiğini ve bugün fiil çekim eki olarak sıklıkla kullanıldığını aktarır

(2007:194). Gabain, ekin etken ve edilgen, zaman olarak belirsiz isim-fiil olduğunu, sıklıkla da yüklem adı yaptığını söyler (1988:53). Toparlı, ekin fiilden isim yapan ek olduğunu belirterek bunu örneklendirmiştir (1992:22). Argunşah, ekin Çağatay Türkçesinde ender kullanılan geçmiş zaman sıfat-fiil eki olduğunu ve üzerine isim çekim ekleri alarak isimleşebileceğini bildirir (2014:155). Hatiboğlu, bu ekin fiillerin kök veya gövdelerinden sıfat görevinde kullanılan geçmiş zaman sıfat-fiili kurduğunu belirtir (1974:121). Korkmaz, bunun sıfat-fiil eki olduğunu, geçmişten bu yana yapılmış veya bitmiş olan işleri belirten sıfatlar yaptığını söyler. Bunlarda duyulan geçmiş zaman kiplerindeki belirsizliğin aksine geçmişte bitmiş olan işleri gösteren kesinliğin olduğunu söyler.-miş ekinin genelde tek heceli ya da çift heceli olan geçişsiz fiil kökleriyle olumsuz edilgen fiil gövdelerine geldiğini aktarır. -mİş/-mUş ekiyle türetilmiş olan birtakım sıfatlarda zaman gösterme işlevinin zayıflaması sonucunda daha geniş kullanımlık kalıcı sıfatlar oluştuğunu aktarır. Bu ek ile yapılan sıfat tamlamalarında isim ögesinin atılması ve sıfat bulunan geçmiş zamanı gösterme fonksiyonunun aşınması ile birtakım kalıcı adların da oluştuğunu belirtir (2009:100). Karadoğan, sıfat-fiil olan bu ekin yapım eki işlevinde kullanılarak kalıcı anlam değişikliği yaptığını aktarır (2020:143). Aşçı, bu ekin geçmiş zaman sıfat-fiil eki olduğunu ve bazı örneklerde kalıplaşma sonucu kalıcı adlaryaptığını söyler (2019:894). Güvenç, bu ekin geçmiş zaman sıfat-fiilleri türettiğini, ancak kalıplaşarak yapım eki görevini üstlendiğini belirtir (2004: 179).

3.48.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde bu ek fiilden isim olarak kullanılmamıştır. Ekin kullanımına sıfat-fiil olarak rastlanmıştır. Ancak bu tezde fiilimsilere yer verilmemiştir.

3.48.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde ek fiilden isim olarak kullanılmamıştır. Ekin kullanımına sıfat-fiil olarak rastlanmıştır. Ancak bu tezde fiilimsilere yer verilmemiştir.

3.48.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-mış, -miş, -muş, -müş* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır. Ek bu dönemde sıfat-fiil olarak kullanılmıştır.

3.48.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

tur- “var olmak, yaşamak” → **turmuş** “hayat, yaşam”

407. Ğıybetdin, haseddin, bühtandın korpup sözleri hikmet, nefisleri ‘ibret teg turmuşları fikret erdi (**KE: 201r/3**)

(Ğıybetten, hasetten, iftiradan korkup sözleri hikmet, nefisleri ibret kadar durmuşları fikirler oldu.)

3.48.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

Kıpçak Türkçesi döneminde *-mış, -miş, -muş, -müş* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.48.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-mış, -miş, -muş, -müş* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.48.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

yi- “yemek” → **yimiŝ** “meyve”

408. İŝit imdi ol beşâret ne imiş

Ma’ni ağacı niçe virür **yimiŝ** (**LE: 46b/1451**)

(İŝit şimdi o müjde ne imiş

Mânâ ağacı ne kadar verir **meyve**)

3.48.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-mış, -miş, -muş, -müş* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır. Ek, bu dönemde sıfat-fiil olarak kullanılmıştır.

3.48.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

er- “(kendi Tanrı yoluna vermiş kimseler için) insanüstü kutsal bir aşamaya erişmek.”
→ **ermiş** “inaniş’a göre Tanrı katında belli bir aşamaya ulaşmış kimse, eren.”

409. Biz bu Issızhan'da, çoğunu kondurup göçürdük. Erlerinden, iş erlerinden, yaban erlerinden, dağ erlerinden, ağaç erlerinden, bataklık erlerinden, hisar erlerinden, ulu yörükten, at çeken yörükten, Türkmen'den, Karakeçili'den niceleri geldi geçti. İçlerinde **ermiş**i var, derviş var... Rum abdalları derler, Rum gazileri derler... (K.T. Devlet Ana, 2004:16)

dol- “bir yerde pek çok kimse toplanmak, kalabalık duruma gelmek”→**dolmuş** “teker teker yolcu alıp dolunca yola çıkan kayak, motor, otomobil gibi küçük taşıt.”

410. Bahçelievler **dolmuşu** bir türlü gelmiyor. (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:349)

çök- “sarsılıp dinçliğini yitirmek”→**çökmüş** “güçten düşmüş, ihtiyarlamış”

411. Ben iki üç akşamda bir uğruyor ve her defasında onu biraz daha **çökmüş** buluyordum. (S.A. Kürk Mantolu Madonna, 2019:39)

-miş, -miş, -muş, -müş eki Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi dönemlerinde fiilden isim olarak kullanılmamıştır. Harezmi Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde ekin kullanımı mevcuttur ve örnekler verilmiştir.

Ekin fiilden isim yapma dışında ikileme yapma (**bilmiş bilmiş**), bazı kişi özel isimlerinde kalıplaşmış olarak (**Durmuş, Satılmış**) kullanıma fonksiyonları da mevcuttur.

Bu ek, *turmuş*, *çökmüş* örneklerinde durum; *yemiş* örneğinde yemek; *ermiş* örneğinde kişileştirme; *dolmuş* örneğinde araç anlamı verir.

3.49. -n, -(I)n, -(U)n:

Gabain, ekin kullanımının seyrek olduğunu ve bazen de sıfat türettiğini aktarır (1988:54). Argunşah ve Güner, ekin fiilin bildirmiş olduğu işin veya hareketin sonucu olma görevini üstlenmiş olan isimler veya bu görevde kullanılan sıfatlar yaptığını belirir (2015:84). Argunşah, ekin somut ve soyut adlar yaptığını söyler (2014:111). Ergin, bu ekin Dede Korkut'ta bugünkü kullanımdan bir farkının olmadığını belirtir (2018:439). Ergin bunu partisip eki olarak ayırmıştır. Ona göre bu ek hem kalıcı hem de geçici isimler yapar (2013:199). Korkmaz, bu ekin işlek olduğunu ve eskiden beri kullanıldığını belirtir. Ekin, geçişli ya da geçişsiz tek ve çift heceli olan fiil köklerinden isimler, az da olsa sıfatlar türettiğini söyler. -n ekinin çatı ekleriyle genişletilmiş olan fiillere gelmediğini bildirir. Ekin ünlü ile biten fiil köklerine, araya bir bağlantı ünlüsü almadan doğrudan eklendiğini ve ekin seyrek olarak bir işin sonucu veya ürünü niteliğinde bazı sıfatlar türettiğini belirtir (2009:101). Ergin, bu ekin işlekliliğinin geniş olmadığını, örneğinin çok olduğunu ve canlılığını koruduğunu aktarır (2013:189). Karadoğan, bu ekin fiillerin kök veya gövdelerine gelerek çeşitli anlamlarda sözcükler türettiğini belirtir (2020:143). Aşçı, işlek olan bu ekin, fiilin belirttiği eylemle ilişkili veya eylemin sonucu olan isimler ve sıfatlar türettiğini, ekin ünlüyle biten fiillere doğrudan; ünsüzle biten fiillere yardımcı ünlü vasıtasıyla eklendiğini söyler (2019:903).

3.49.1. Orhun Türkçesi Dönemi

***kıy-** “cezalandırmak” → **kıyın** “ceza”

412. “Bu süğ elet,” tidi, “**kıyınığ** könglünğçe ay. Ben sanga ne ayayın?” tidi, “Kelir erser körü kelür; kelmez ersertılığ sabığ alı olur” tidi. Altun yışda olurtumız. (TY: K, 8)

(“Bu orduyu sevk et,” dedi, “(suç işleyenlerin) **cezalarını** dilediğin gibi ver. Ben sana (daha) ne diyeyim?” dedi, “(Düşman) gelir ise görülüp gelir; gelmez ise haberlerini alarak oturun !” dedi. Altay dağlarında oturduk.)

3.49.2. Uygur Türkçesi Dönemi

sa- “saymak”→**san** “sayı”

413. anın arasın**ta sansız** ökü**ş** yeklerig kördi. (**ÇBH: 4**)

(O (yollar) arasında **sayısız** çok şeytanlar gördü.)

3.49.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

yod- “silmek, bozmak, kaybetmek, yok etmek”→**yodun** “bitme, mahvolma, yok olma”

414. ötündi iligke ayur men bu kün

barayın k**ada**şım taparu **yodun** (**KB: 6279**)

(Hükümdara mâruzatta bulundu ve: “Ben bu gün kardeşimi yoklamak üzere, onu ziyâret etmek istiyorum.” dedi.)

büt- “inanmak”→**bütün** “doğru, dürüst, sahih”

415. Bu sözni **bütün** çin tutar düşmanı (**AH: A12-58**)

(Bu sözün **doğruluğunu** düşmanları da itiraf eder.)

3.49.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

yag- “yağmak”→**yagın** “yağmur”

416. kırk tün kün **yagın** yağdı (**KE: 25r-15**)

(Kırk gece ve gündüz **yağmur** yağdı.)

bul- “bulmak”→**bulun**“tutsak, esir”

417. aning atasın öltürüp anı **bulun** keltürmiş erdi (**KE: 46v-7**)

(Onun babasını öldürüp onu **tutsak** olarak getirmişti.)

tüg- “dügümlemek”→**tügün**“dügüm”

418. uruldı arığ cānga türlüg **tügün** (**KE:103r-17**)

(Temiz cana türlü **dügümler** vuruldu.)

3.49.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

kel- “gelmek”→**kelin** “gelin”

419. jæzdæ jæŋi **kelī** jugunædir. ol xamış başıdır(CC: 60b/4)
(yazda yaŋı **kēlin** yügünedir. Ol ħamış başıdır.)

sat- “satmak” →**satun** “satın, ticaret”

420. **satun** a[l]dum(CC: 11a/17)

421. **tüt-** “tutmek, yanmak”→**tütün** “duman, tütün” (CC: 13b/15)

3.49.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

ek- “ekmek, tohum atmak”→**ekin** “ekin, toprak mahsulü”

422. ‘ilm örgeŋip ‘amel kılmağan қоş sürүп **ékin** almagen-ge meŋzeyür.
köŋü[l]süzin tã’atı yaramas. (ÇGT: 214/4)

(İlim öğrenip amel kılmayan saban sürüp **toprak mahsulü** almayana benzer.
İsteksizin ibadeti yaramaz.)

3.49.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

ak- “akmak”→**akın**“akın”

423. Kan Turalı aydur: Baba yilisi kara kazılık atuma eyer salayım, kanlu kâfir iline **akın** çapayım, baş keseyim, kan dökeyim, kâfire kan kusdurayım, kul karavaş getüreyim, hüner göstereyim. (DKH: DTN, 174/10)

(Kan Turalı der: Baba yelesi kara cins atıma eyer vurayım, kanlı kâfir eline **akın** edeyim, baş kesyim, kan dökeyim, kâfire kan kusturayım, kul hizmetçigetireyim, hüner göstereyim.)

ek- “ekmek, tohum atmak”→**ekin** “ekilmiş tahılın yerden bitmişi, tarlada çıkmış tahıl”

424. Kankı müzāra’a ve kankı **ekin** ortaklık kim revā olsa şart kılduğınlayın üleşmek gerek. (KG: 146a/9-10)

(Hangi toprak ortaklığı ve hangi **tahılın** ortaklığı ki câiz olsa şart kıldığınca bölüşmek gerek.)

koş- “koşmak, katmak, isnat etmek, arkadaş vermek, destan koşmak”→**koşun** “ordu, alay”

425. Her biri bir qarım gözetdi. Alaylar bağlandı, **koşunlar** düzildi, borılar çalındı, tavullar dögildi. (DKH: DT, 302/3-4)

(Her biri bir hasım gözetti. Alaylar bağlandı, **ordular** dizildi, borular çalındı, davullar dövüldü.)

tüt- “duman veya buhar çıkarmak”→**tütün**<**dütün** “duman”

426. eger oruc dutanun boğuzına sinek gitse ya **dütün** girse orucu sınımaz. (KG: 52b/11-12)

(Eğer oruç tutanın boğazına sinek gitse veya **duman** girse orucu bozulmaz.)

3.49.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

uza- “uzun duruma gelmek”→**uzun** “iki ucu arasında fazla uzaklık olan.”

427. İlmin ve sanayinin kuvvetiyle, yüz kişinin zaruri ihtiyaçlarını on kişi elde etmeğe, böylelikle **uzun** sürede ancak kazanılacak maddeler az vakit zarfında üretilmeye başlanıp o milletin vakitleri zaruri ihtiyaçların kazanılmasından fazla kalmaya başlar. (TC)

3.49.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

tala- “talamak”→**talán** “yağma, çapul”

428. (Cennetinde, gidip çocukları bulacak, onlarla erik, portakal, ceviz hırsızlığına gidecek, bütün bahçeleri **talán** ettikten sonra, cepleri koyunları dolu dolu, Kevser ırmağının gözüne dönecekler, bir çalılığın ortasına, kuytuluğuna sığınıp, gözlerden uzak, ceplerinden çıkardıklarını, kuşkuyla yörelerine bakındıktan sonra yiyeceklerdi.) (Y.K. İnce Memed, 2007:244)

uza- “uzun duruma gelmek”→**uzun** “iki ucu arasında fazla uzaklık olan.”

sat- “bir değer karşılığında bir malı alıcıya vermek”→**satın** “-fiyatını vererek bir şey almak- anlamında kullanılan satın almak deyiminde geçer.”

429. "Cahilliğinden." diyor Dünder Öğretmen; açık çuvallarda satılan leblebi üzümünden birer avuç **satın** alıyor. (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:146)

Bu ekin fiilden isim olarak kullanımı Türkçe'nin bütün dönemlerinde mevcuttur ve örnekler de verilmiştir.

Ek, *kıyın*, *yagın*, *tügün* örneklerinde durum; *bulun* örneğinde kişileştirme; *uzun* örneğinde nitelik anlamı verir.

3.50. -nçİg :

Clauson, bunun açıklamasını -çig, -çig başlığı altında verir. Buekin sıfat yaptığını ve aynı zamanda isimden isim yapma eki olarakda kullanıldığını belirtir. İşlek olmayan bu ekin sadece dönüşlülük fiillerine getirildiğini aktarır. Ekin -ç ve -sığ/ -sig eklerinin kaynaşmasıyla meydana geldiğini zikreder (2007:193). Eraslan, ekin seyrek kullanılan birleşik bir ek olduğunu aktarır (2012:107). Aşçı, yapmış olduğu çalışmada bu ekin sadece bir örnekte sıfat yaptığını ve fiilden isim yapan -nç eki ile +sığ ekinde meydana gelen birleşik bir ek olduğunu belirtir (2019:934).

3.50.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde *-nçig*, *-nçig* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.50.2. Uygur Türkçesi Dönemi

küse- “dilemek, istemek”→**küsençig** “istenilen, sevimli, şirin”

430. kop törlüg **küsençig** mengilerke (UAY: 120/6)

(çok türlü arzulanen sevinçlere)

3.50.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-nçıġ*, *-nçıġ* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.50.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

ir- “yalnız kalmak; yabanileşmek” → **irinçig** “can sıkıcı; zavallı, acınacak durumda”

431. Bu **irinçig** keçer dünyāda (KE: 238r-16)

(Bu **can sıkıcı** keçer dünyada)

3.50.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

Kıpçak Türkçesi döneminde *-nçıġ*, *-nçıġ* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.50.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-nçıġ*, *-nçıġ* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.50.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-nçıġ*, *-nçıġ* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.50.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-nçıġ*, *-nçıġ* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.50.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

Türkiye Türkçesi döneminde *-nçıġ*, *-nçıġ* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

-nçıġ, *-nçıġ* ekinin kullanımı yukarıdan da anlaşılacağı üzere sadece Uygur Türkçesi ve Harezmi Türkçesi dönemlerinde mevcuttur ve örnek de verilmiştir. Ek,

Orhun Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde yoktur.

Bu ek, *küsençig*, *irinçig* örneklerinde durum ifade eder.

3.51. -p, -(I)p, -(U)p:

Clauson, bu ekin işlek olan bir zarf-fiil eki olduğunu aktarır. Eski Türkçe Grameri'nde -p eki ile biten tek heceli üç sözcüğün sıfat olarak kullanılan zarf-fiiller olduğunun belirtildiğini, ancak etimolojilerinin şüpheli olduğunu ve bunlara benzer iki heceli başka bir sözcüğün olmadığını belirtir (2007:192). Gabain, -p ekinin kullanımının çok seyrek olduğunu, artık canlı olmadığını eşsesli zarf-fiil eki ile aynı olduğunu söyler (1988:54). Tekin, bunun eylem zarfı eki olduğunu belirtir (2003:93). Gürer Gülsevin, ekin geçişli fiillerde kullanımını örneklendirmiştir (1998:143). Korkmaz, bunu zarf-fiil eki şeklinde ele almış, bu ekin şeklen dudak benzeşmesine uyarak yuvarlak ünlüler de aldığını belirterek çeşitli işlevlerine değinmiştir. -Ip/-Up zarf-fiil ekinin, bağlı olduğu asıl fiildeki hareketten önce gerçekleşmiş olan bir hareketi karşıladığını söyler. Bu kullanılışla ekin şekilsel olarak, asıl fiildeki kipin yerini doldurduğunu, arka arkaya aynı şekil yapısındaki kipilerin tekrarını önlemek için, önce bulunan fiilin çekim ekinin atıldığını ve yerine -Ip /-Up zarf-fiil ekinin getirildiğini belirtir. Bu zarf-fiil ekinin, daima kendinden sonraki fiile bağlı olduğunu aktaran Korkmaz, ekin fiildeki şahıs ve zaman kavramını kendi üzerine çektiğini söyler. Ekin bağlı olduğu cümleparçasının öznesi ile asıl fiilin öznesinin genellikle aynı olduğunu bildirir. Zarf-fiil ekinin bağlı olduğu özne ile esas fiilin öznesinin farklı olduğunu söyler. Böyle bir durumun çoğunlukla edilgen çatılı fiillerde arayab başka zarf-fiil ekinin girmesiyle görüldüğünü söyler. Bu zarf-fiil ekinin, esas fiille aynı zamanda yapılan bir hareketi karşıladığını ve -(y)ArAk ekine eşdeğer işlevde olduğunu belirtir. Asıl fiildeki herhangi bir hareketin devamlı ya da arka arkaya tekrarlanmasının, bu zarf-fiil ekinin art arda tekrarlanması ile karşılandığını söyler. Bu tekrarlanmanın da aynı fiilden yapılmış olan zarf-fiilin art arda tekrarı ile ve eş ya da zıt anlamlı iki zarf-fiil ekinin art arda tekrarı ile iki şekilde olduğunu aktarır. Bu ekin olumsuzluk bakımından da genellikle asıl fiile bağlı olduğunu, zarf-fiilin ekinin olumlu, asıl fiilin olumsuz; zarf-fiil ekinin olumsuz, asıl fiilin olumlu şekilde bulunması gibi değişik şekillerin de bulunduğunu söyler. Cümlede olumluluk

ve olumsuzluk açısından kararsızlık belirten bir durum söz konusu olduğu zaman, olumlu zarf-fiil ekinin, aynı kökten veya gövdeden türetilmiş olan olumsuz fiil şeklini izlediğini söyler. Bu zarf-fiil ekinden sonra DA bağiacı gelirse, zarf-fiilin anlamının güçlendirilmiş olacağını aktarır. Bu güçlendirmeyi zarf-fiilin hecesi üzerindeki kuvvetli vurgunun da etkilediğini söyler. Bu zarf-fiil ekinin başka bir zarf-fiil eki ile bir arada olduğu zaman, kendisinden sonra gelmiş olan zarf-fiilin işlevini yüklediğini belirtir (2009:999-1004). Ergin de bunun zarf-fiil eki olduğunu ve eskiden beri kullanıldığını belirtir. Eski Türkçede ekin aslı şeklinin -p olduğunu, Batı Türkçesinde ekin iki sesli kabul edildiğini söyler. Bu dönemin başlarında ekteki ünlünün daima yuvarlak olduğunu, Eski Anadolu Türkçesinde düz şekillerinin bu ilk devrenin sonlarında ortaya çıktığını, ancak yuvarlak şeklinin Osmanlıcada bir süre devam ettiğini aktarır. Bu ekin Eski Anadolu Türkçesi ve Azerbaycan sahasında öğrenilen geçmiş zaman için kullanıldığını belirtir (2013:341). Hatiboğlu, bu ekin fiillerin kök veya gövdelerine gelerek kendinden sonra gelen çekimli fiille veya fiilimsiyle biçim ve zaman bakımından bağlantı sağlayan zarf-fiil meydana getirdiğini aktarır (1974:132). Aşçı, bunun işlek olmayan fiilden isim yapma eki olduğunu söyler (2019:935).

3.51.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde -p, -ip, -up, -üp ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır. Ek, bu dönemde zarf-fiil görevinde kullanılmıştır.

3.51.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde -p, -ip, -up, -üp ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır. Bu dönemde ek zarf-fiil görevinde kullanılmıştır.

3.51.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde -p, -ip, -up, -üp ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır. Ek, bu dönemde zarf-fiil görevinde kullanılmıştır.

3.51.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

sar- “birini azarlamak ve koşmayı haşinleştirmek”→**sarp** “yaklaşılması güç olan, yabancı”

432. Bu Muhammedni tutsak takı bir **sarp** teweke bağlasak (NF: 19/8)

(Bu Muhammed’i tutsak dahi bir **sarp** deveye bağlasak)

3.51.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

Kıpçak Türkçesi döneminde *-p, -ip, -ip, -up, -üp* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır. Ekin zarf-fiil olarak kullanımı mevcuttur.

3.51.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-p, -ip, -ip, -up, -üp* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır. Bu dönemde ek, zarf-fiil görevinde kullanılmıştır.

3.51.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-p, -ip, -ip, -up, -üp* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır. Ek, zarf-fiil görevinde kullanılmıştır.

3.51.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde bu ekin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır. Bu dönemde ek, zarf-fiil görevinde kullanılmıştır.

3.51.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

Türkiye Türkçesi döneminde *-p, -ip, -ip, -up, -üp* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır. Bu dönemde ek, zarf-fiil görevinde kullanılmıştır.

Bu ekin Türkçe’nin bütün dönemlerinde zarf-fiil görevinde kullanıldığı görülmektedir. Ek sadece Harezmi Türkçesi döneminde fiilden isim yapma görevinde kullanılmıştır ve örnek verilmiştir.

Ek, *sarp* örneğinde nitelik ifade eder.

3.52. -pAk:

Ergin, bu ekin işlek olmadığını belirtir (2013:198). Mansuroğlu, ekin sadece *kaypak* kelimesinde bulunduğunu aktarır (2012:15).

3.52.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde *-pak*, *-pek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.52.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde *-pak*, *-pek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.52.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-pak*, *-pek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.52.4. Harezm Türkçesi Dönemi

Harezm Türkçesi döneminde *-pak*, *-pek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.52.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

Kıpçak Türkçesi döneminde *-pak*, *-pek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.52.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-pak*, *-pek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.52.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-pak*, *-pek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.52.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-pak*, *-pek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.52.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

kay- “kaymak”→**kaypak** “kaygan; sözünde durmaz, dönek”

433. Oysa o Memedlerin içinden öyle kaypak Memedler çıkardı ki İnce Memed’in şaşkınlıktan dudakları uçuklardı.(**Y.K. İnce Memed, 2007:450**)

Ekin kullanımı Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde yoktur. Ek, sadece Türkiye Türkçesi döneminde kullanılmıştır ve örnek de verilmiştir.

Bu ek, *kaypak* sözcüğünde nitelik ifade eder.

3.53. -r, -Ar, -Ir, -Ur:

Gabain bu ekin, çoğunlukla sıfat türettiğini ve geniş zaman olarak da kullanıldığını aktarır (1988:54). Hacıeminoğlu, bu eki “geniş zaman sıfat-fiilleri” başlığı altında verir (1996:165). Argunşah ve Güner, bu ekin eklenmiş olduğu fiile geniş zaman anlamı kattığını belirtir. Bir işin devamlılığını ve niteliğini ortaya koyan bir özelliği de yerine getirdiği söyler (2015:124). Argunşah, bu eki üç maddede açıklar. Ekin, geniş zaman sıfat-fiil eki olduğunu, bu ekin üzerine iyelik ekleri, belirtme eklerini ve yönelme eklerini alarak partisip özelliğini devam ettirebileceğini, partisip ekinden sonra durum eklerini alarak zarf-fiiller türettiğini ve araya iyelik eki alarak zarf-fiil fonksiyonunu devam ettirdiğini aktarır(2014:152). Korkmaz, işlek olan bu ekin geniş zamanın partisip eki olduğunu, bir diğer partisip

eki olan -An ekine oranla daha fazla süreklilik gösterdiğini belirtir. Ekin, eklendiği fiilin göstermiş olduğu işi nitelik olarak sürekli üzerinde bulundurma işleminde sıfatlar ve kalıcı isimler yaptığını söyler. Bu ek ile yapılan sıfatların çoğu kez belli isimlere sıfat olmuş kullanımda olduğunu; ekin dönüşlü ve edilgen fiil çatılarından oluşturmuş olduğu sıfatların olduğunu aktarır. Bu ekin sıfatlarının ikileme olarak kullanıldığını, ek ile kurulmuş olan sıfatların kalıcı adlara dönüştüğünü ve bunlardan bir bölümünün araç gereç ismi olduğunu söyler. Ekin Osmanlı Türkçesinden gelmiş olan bazı sözlere karşılık bulmak yahut yeni sözler türetmede faydalı olduğunu; yalın veya sıfat tamlaması biçiminde olan bir kısım birleşik ismin bu ekle türetildiğini belirtir (2009:104-105). Ergin, bu ekin kalıcıve geçici isimler yaptığını aktarır (2013:199). Hatiboğlu, ekin fiillerin kök veya gövdelerine getirilerek geniş zaman anlamını veren, sıfat veya isim görevinde kullanılan kelimeler türettiğini söyler (1974:133). Karadoğan, işlek olan bu ekin fiildeki oluşu veya hareketi isimleştiren sıfat-fiil eki olduğunu, kalıcıisimler türettiğini belirtir (2020:143). Güvenç, sıfat-fiil olan bu ekin kalıplaşma yoluyla adlar türettiğini, Harezmi Türkçesi döneminde büyük ünlü uyumuna bağlı iken küçük ünlü uyumuna tam olarak bağlanmadığını aktarır (2004:109).

3.53.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde -r, -ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.53.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde -r, -ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır. Ek bu dönemde sıfat-fiil göreviyle mevcuttur. Fiilimsiler ise bu tezin dışında tutulmuştur.

3.53.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

yara- “yaramak, uygun gelmek”→**yarar** “yarar, fayda”

434. kiçig kur bu yirke tege türçise (**KB: 4044**)

negüke **yararın** seçer beg basa

(Küçük rütbeli kimseler bu mertebeye erişince, bey bundan sonra onların yapacakları işleri tâyineder.)

3.53.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

teg- “değmek, ulaşmak, varmak; değer etmek” → **teger** “değer, kıymet”

435. Sendin adın kimersege **tegerlik** yok. (KE: 241v-1)

(Senden başka kimseye **değerlilik** yok.)

tug- “(güneş) doğmak” → **tugar** “doğu”

436. Kün **tuğardın** kün batarga nūḥ yalawaç da’veti (KE: 22v-9)

(Nuh peygamberin dâveti **doğudan** batıya her yerde idi.)

3.53.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

Kıpçak Türkçesi döneminde *-r, -ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır. Bu dönemde ek, sıfat-fiil görevinde kullanılmıştır. Tezin konusunu fiilden isim yapma ekleri oluşturduğu için fiilimsiler bu tezin dışında tutulmuştur.

3.53.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

yat- “yatmak” → **yatur** “yatılan yer”

437. ançada kıpar pır ‘aşası **yaturındın** (ÇGT: 178/13)

(*İhtiyar değneği **yatılan yerinden** öylece kalkar.*)

3.53.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

benze- “benzemek” → **benzer** “benzer, benzeyen”

438. Bakdı, gördi-kim ayun on dördine **benzer** bir maḥbub ala gözlü genç yigit burçaḳ burçaḳ derlemiş uyur, gelenden gidenden haberi yok. (DKH: DTN, 266/12)

(Baktı, gördü ki ayın on dördüne **benzer** bir güzel ela gözlü genç yiğit boncuk boncuk terlemiş uyur, gelenden gidenden haberi yok.)

çap- “koşmak, koşturmak, at sürmek, yağma etmek, akın etmek, dörtnala yetişmek, yarmak, kesmek”→**çapar** “dörtnal”

439. Kazan Bigün ınağı, boz aygırlı Beyrek **çapar** yetdi. (DKH: DTN, 61/6)

(Kazan Bigün inançlısı, boz aygırlı Beyrek **dörtnala** yetişti.)

3.53.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

çık-“çıkma”→**çık** “gizliden gizliye gözetilen ya da dolaylı olarak elde edilen yarar, kazanç”

440. Böyle siyasi işlerde maharet ise ancak tecrübe ile elde edilip, her şekildeki tecrübeye ise bir adamın ömrü yeterli ve bir asrın tecrübesi kâfi olmadığından *es-sa'id men et'aza bi-gayrihi* - (Mutlu kişi başkasından ders ve ibret alandır) hadis-i şerifi mânâsınca, her şeyi kendisinde tecrübeye kalkışmayarak diğerinden ibret ve nasihat alageldiklerinden devlet adamları ve ileri gelenler, tarih ilminden diğer kişiler gibi kendi ferdi durumlarınca istifade ettiklerinden başka devletin önemli işleri için de fayda ve **çık** sağlarlar. (TC)

3.53.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

çık-“çıkma”→**çık** “gizliden gizliye gözetilen ya da dolaylı olarak elde edilen yarar, kazanç”

441. (Bugünkü olaylar ve gidişat içinde sarayın yanmasındakimin **çık** var?)
(A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:371)

yat- “uyumak ya da dinlenmek için yatağa girmek”→**yatır** “belli bir yerde mezarı olan, doğaüstü gücü bulunduğu ve insanlara yardım ettiğine inanılan ölü, evliya.”

442. Keşiş mağarasından, **yatır** türbesinden, ıssız mezarlıktan kim korkmaz? (K.T. Devlet Ana, 2004:338)

gel- “gelmek”→**gelir** “bir kimseye veya topluluğa belli zamanlarda, belli yerlerden gelen para, varidat”

443. (Sekiz kişilik aile çok az bir **gelir** ile geçimini sağlamaya çalışıyordu.)

Fiilden isim yapan ek Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Kıpçak Türkçesi dönemlerinde yoktur. Ekin Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde kullanımına örnekler verilmiştir.

Bu ek, *tugar* örneğinde yön; *yatur* örneğinde yer; *benzer* örneğinde nitelik; *çıkır* örneğinde durum; *yatır* örneğinde kişileştirme anlamı verir.

3.54. -sAk:

Selma Gülsevin, işlek olmayan bu ekin, geçişli tek hecelilerde sıfat ve geçişsiz tek hecelilerde isim-sıfat olarak kullanımını örneklendirmiştir (1992:90). Ergin, ekin *tutsak* kelimesinde bulunduğunu, bu Eski Anadolu kelimesinin Azerbaycan Türkçesinde bugün de canlı olduğunu zikreder (2018:442). Hatiboğlu, -sak, -sek, -sık ekinin genellikle isim soylu kelimelerden *benzerlik*, *gibilik* kavramı veren kelimeler kurduğunu belirtirken (1974:138), Ergin, Türkiye Türkçesinde bu ekin işlek olmadığını aktarır (2013:197). Mansuroğlu, ekin sadece *tutsak* kelimesinde kullanıldığını belirtir (2012:16). Güzel, çalışmasında Türkiye Türkçesi ağızlarında bu ek ile türetilen kelime sayısının 16 olduğunu aktarır (2018:77). Tufar, fiilden isim soylu sözcükler yapan bu ekin, sıfat ve isim yapma şeklinde ikiayrı görevde ve yapıda kullanıldığını belirterek, kalıplaşmış olan bu ekin örneklerini vermiştir (2003:221). Mahcup, -sak, -sek ve -sık ekinin fiilden isim yaptığını, isim ve isim soylu sözcüklerle kullanıldığını belirterek, ekin eylemi gerçekleştiren veya üzerinde eylemin gerçekleştiği kişi, nesne anlamını verdiğini zikreder (2010:54). Korkmaz, bu ekin fiilden çok az isim ve sıfat türeten ölü birleşik bir ek olduğunu, elde iki örneğinin mevcut olduğunu, bu iki örnekte "fiilin gösterdiği işi üzerinde nitelik olarak taşıyan" ya da "o işe meyilli, istekli olan" anlamlarında isimler ve sıfatlar yaptığını belirtir (2009:105).

3.54.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde -sak, -sek ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.54.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde *-sak, -sek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.54.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-sak, -sek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.54.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

Harezmi Türkçesi döneminde *-sak, -sek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.54.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

444. tut- “tutmak”→**tutsak** “tutsak, rehin, esir” (TZ: 4a13)

3.54.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-sak, -sek* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.54.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

tut- “tutmak, yakalamak”→**tutsak** “esir”

445. Dirse Han **tutsak** oldıgıder. Dirse Hnun **tutsak** olduğından Oğuz biglerinün haberi yok. (DKH: DTN, 30/4)

(Dirse Han **esir** oldu gider. Dirse Han’ın **esir** olduğundan Oğuz beylerinin haberi yok.)

3.54.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

tut- “tutmak”→**tutsak** “esir”

446. Zindancı **tutsak** beklemekten halas olup, ikisi dahi Hak rahmetine vasil oldu. (KCN: C. II /3)

3.54.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

sav- “istenmeyen bir kimseyi, herhangi bir neden öne sürerek, yanından uzaklaştırmak, başından atmak”→**savsak** “işini ağırdan alan, gelişigüzel yapan ya da sonraya bırakan kimse.”

447. (O kız çok **savsak** bir insandı.)

tut- “alıkoymak”→**tutsak** “gitmesine engel olunan, serbestçe hareketine engel olunan, esir”

448. Tam o sırada ta baştan onu bulan, isyana kışkırtan, yıllar boyunca her şeyi ayarlayan, en son da İngilizlerin hesabına ikinci isyanı bastıran Marlon Brando zencinin **tutsak** edildiği çadıra giriyor ve iplerini kesip onu serbest bırakıyor.
(O.P. Kar, 2002:322)

tüm- “şişmek, tümseklenmek”→**tümsek** “küçük toprak yığını, küçük tepe”

449. Yolların **tümsek** oluşu şoförü zor durumda bırakıyordu.

-sak -sek ekine Kıpçak Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde rastlanmaktadır ve ekin bu dönemlerdeki örneklerine de yer verilmiştir. Ancak ek Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezm Türkçesi, Çağatay Türkçesi dönemlerinde mevcut değildir.

Bu ek, *tutsak* örneğinde kimse anlamı verir.

3.55. sAl:

Ergin, bunun işlek bir ek olmadığını belirtmiştir (2013:197). Hatiboğlu, bu ekin genellikle ismin kök ya da gövdesine getirilerek sıfat görevinde kelime yaptığını söyler (1974:139). Korkmaz, ekin sıfat anlamlı tek örneğinin *uysal* kelimesinde var olduğunu belirterek, Cumhuriyet döneminin yeni türetmelerinden olan *eğitsel*, *görsel*, *işitsel*, *öğretsel* gibi sıfatların da biçimsel olarak aynı yapıda olduğunu aktarır. Ancak, işlevsel olarak bu ekle değil; -sal, -sel "ilgi, nispet bildirme" ekiyle görevdeş olduğundan dolayı bu sözlerde bir yanlış türetmenin söz konusu olduğunu

bildirir (2009:105). Gürer Gülsevin, ekin geçişsiz fiillerde kullanımını Kamus-ı Türkî'yi esas alarak örneklendirmiştir (1998:143). Selma Gülsevin, işlek olmayan bu ekin sadece *uysal* kelimesinde bulunduğunu, sadece bu kelimedeki geçişsiz tek heceli fiile eklenmiş olduğunu ve sıfat yaptığını belirtir (1992:91). Mansuroğlu, bu ekin sadece *uysal* kelimesinde bulunduğunu aktarır (2012:16). Güzel, Türkiye Türkçesi ağzlarında bu ek ile türetilen kelime sayısının 9 olduğunu söyler (2018:77). Eren, bu ekin Türkçe kelimelerde kullanılması yanı sıra aynı zamanda doğu dillerinden kalma kelimelerde de yaygınlık gösterdiğini belirtir. Ekin geniş bir kullanım alanının olmadığını, anlamının genişletilerek her yerde kullanıldığını aktarır (2000:291-294). Akbaş, bu ekin Türkçede yalnızca **kumsal** ve **uysal** sözcüklerinde bulunduğunu, ekin birçok alıntı kelimenin sonuna getirildiğini yani kullanım alanının genişlediğini; ancak bunun kendine özgü anlamı olan bir isim olduğunu belirtir. Derleme Sözlüğü'nden örnekler vererek bunu somut bir hâle getirmiştir (2018:36). Karadoğan, ekin fiil köküyle “alakalı, bağlantılı olma” anlamını veren sözcükler türettiğini belirtir (2020:143). Temir, makalesinde bu sıfat ekinin asıl söylenişinin -sıl/-sil şeklinde olduğunu; örnek olarak *kumsal* kelimesinin *kumsıl* biçiminde okunması gerekirken, Osmanlıca eserlerdeki yazılışa göre ikinci hecesinin -sal şeklinde okunduğunu ve bu şekilde yayıldığını söyler. -sal,-sel ekinin nereden geldiğini, ekin diğer lehçelerde bir benzerinin ve dayanağının olup olmadığını tespit ettiğini; Oğuz Türkçesinde bu ekin mevcut olmadığını, ekin -sıl, -sil şeklinde Kıpçak-Tatar lehçelerinde mevcut olduğunu, Arapça imlâ ile yanlış yazılıp okunarak Türkiye Türkçesinde -sal,-sel biçiminde kullanıldığını belirtir (1999:4). Uçar, bu ekin geniş zamanı belirttiğini, kalıcı isim yapmadığı zaman sıfat-fiil işlevinde kullanıldığını söyler (2013:991).

3.55.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde *-sal*, *-sel* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.55.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde *-sal*, *-sel* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.55.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-sal*, *-sel* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.55.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

Harezmi Türkçesi döneminde *-sal*, *-sel* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.55.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

Kıpçak Türkçesi döneminde *-sal*, *-sel* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.55.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-sal*, *-sel* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.55.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-sal*, *-sel* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.55.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-sal*, *-sel* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.55.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

uy- “uygun düşmek”→**uysal** “başkalarına kolayca uyabilen, yumuşak başlı”

450. İlkokuldaki arkadaşlarım pistiler ama **uysaldılar**. (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:43)

Fiilden isim yapma eki olan *-sal*, *-sel*, sadece Türkiye Türkçesi döneminde kullanılmıştır. Ekin Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi

Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde kullanımı yoktur.

Ekin fiilden isim yapma dışında isimlerin kök veya gövdelerine getirilerek sıfat görevinde kelimeler (**kum-sal**) türetme işlevi de vardır.

Bu ek, *uysal* örneğinde kişileştirme anlamı verir.

3.56. -sIk, -sUk, -sIØ, -sUØ:

Gabain, bu ekin -g ve -g ‘li biçimiyle de çoğu defa sıfat yaptığını aktarır (1988:54). Tekin, bunun gelecek zaman gereklilik fiil isimleri eki olduğunu belirtir (2003:93). Argunşah, -sI ekinin birkaç sözcükte kullanıldığını aktarır (2014:111). Korkmaz, bunun daha çok isimler ve sıfatlar türettiğini; Türkiye Türkçesi döneminde bu ek ile kurulmuş olan sadece üç sözcüğün bulunduğunu, ekin işlevsel olarak bir değişikliğe uğrayıp uğramadığının bilinmediğini söyler (2009:105-106). Gürer Gülsevin, bu ekin geçişsiz fiillerde kullanımını örneklendirmiştir (1998:143). Güzel, yapmış olduğu çalışmasında Türkiye Türkçesi ağızlarında bu ek ile türemiş olan sözcük sayısının 5 olduğunu belirtir (2018:77). Güvenç, bu ekin Harezmi Türkçesi döneminde sadece bir sözcükte bulunduğunu söyler (2004: 184).

3.56.1. Orhun Türkçesi Dönemi

aç- “acıkmak”→**açsık** “acıkma, acıkacak olma”

to- “doymak”→**tosık** “doyma, doyacak olma”

451. ol yergerü barsar Türuk bodun ölteçi sen ötüken yir olurup arkış tirkış ısar
nen bunug yok ötüken yış olursar bengü il tuta olurtaçı sen türuk bodun tok arkuk
sen **açsık tosık** ömez sen bir todsar açsık ömez sen (**KTY: G, 8**)

(O yere doğru gidersen, (ey) Türk halkı, öleceksin! Ötüken topraklarında oturup (buradan Çin’e ve diğer ülkelere) kervanlar gönderirsen, sonsuza kadar devlet sahibi olup hükmedeceksin. (Ey) Türk halkı, (sen) tok (gözlü ve) aksisin: **Açlığı tokluğu** düşünmezsin; bir (de) doyarsan açlığı (hiç) düşünmezsin.)

3.56.2. Uygur Türkçesi Dönemi

UygurTürkçesi döneminde *-sık, -sik, -suk, -sük, -sı -si, -su, -sü* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.56.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-sık, -sik, -suk, -sük, -sı -si, -su, -sü* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.56.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

yat- “yatmak”→**yatsıg** “yatsı”

- 452.** Otuz yılı**yatsıg** namāzını yunuğı birle erte namāzını kıldı. (NF: 191/6)
(Oyuz yıl **yatsı** namazının abdesti ile sabah namazını kıldı.)

3.56.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

Kıpçak Türkçesi döneminde *-sık, -sik, -suk, -sük, -sı, -si, -su, -sü* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.56.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

yas- “yaymak”→**yassı** “yassı, düz; geniş”

- 453.** Qāsım Beg’nin mübālağası cihetidin Noyan Kökeldaş’nın bir ulug **yassı** kılıcını kim Semerkand’ta özi üçün yasatıp edi (BN: 97b/11)

(*Kasım Beg’in abartısı yönünden Noyan Kökeldaş’ın bir ulu **yassı** kılıcını ki Semerkand’ta kendi için düzenleyip idi*)

3.56.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-sık, -sik, -suk, -sük* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.56.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

yat- “uyumak ya da dinlenmek için yatağa girmek”→**yatsı** “güneşin batmasından bir buçuk, iki saat sonraki vakit”

454. Sözun kızası, kırdan kıra gidilip, bir kez gün doğumunda, bir kez **yatsı** vaktinde, ekin üzerine konarak atları dinlendirip, yemlendirip erkenden gidilirdi. (VSC)

3.56.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

yat-“uyumak ya da dinlenmek için yatağa girmek”→**yatsı** “güneşin batmasından bir buçuk, iki saat sonraki vakit”

455. Hemen ardından da, kimsenin ağzını açıp konuşmasına fırsat vermeden, bir iki aylık bebek ağırlığındaki çuvalları kucaklayıp kucaklayıp Hacı Musaların kağnisına yüklüyor ve bir **yatsı** ezanında, Çal'a doğru yürümeye başlıyor. (H.A.T. Kayıp Hayaller Kitabı, 1999:65)

tüt- “duman veya buhar çıkarmak”→**tütsü** “dini törenlerde çevrenin güzel kokmasını sağlamak, büyü veya ilaç yapmak amacıyla yakılan kokulu madde.”

456. Büyülerini, **tütsülerini** tuttum elimle... İçini çekerek yavaş yavaş ağlıyordu. (K.T. Devlet Ana, 2004:231)

Bu ekin Karahanlı Türkçesi, Kıpçak Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde kullanımı yoktur. Eke, Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde rastlanmaktadır ve buna örnekler de verilmiştir.

Ekin fiilden isim yapma dışında isimden isim yapma (**kadın-sı**), isimden fiil yapma (**yad-sı**) şeklinde işlevleri de mevcuttur.

Bu ek, *açsık*, *tosık* örneklerinde durum; *yatsı* örneğinde zaman; *yassı* örneğinde nitelik; *tütsü* örneğinde nesne anlamı verir.

3.57. -ş, -(I)ş, -(U)ş:

Hacıeminoğlu, bu ekin oldukça işlek olduğunu, soyut kavramlar ve eylemin ifade ettiği hareketi gösteren isimler türettiğini söyler (1996:26). Argunşah, bunun eylemlerin hareket isimlerini türettiğini belirtir (2014:109). Eckmann, ekin hareketi veya hareketin sonucunu belirten isimler türettiğini aktarır (1988:42). Berbercan,

eklenmiş olduğu fiilin hareket ismini yapan bu ekin kalıplaşarak kalıcı adlar oluşturduğunu söyler (2011:65). Akkuş ve Timurtaş, bu ekin genellikle hareket adları türettiğini ve mastar anlamında kullanıldığını bildirir (Akkuş, 1995:198-Timurtaş,1976:350). Ergin, -ış, -iş ekinin Dede Korkut'ta bugünkü kullanımdan sadece düz ünlülü olması farkının bulunduğunu aktarır. -ş ekinde ise Eski Anadolu ve Azeri hususiyetlerinin mevcut olduğunu söyler (2018:438). Gülsevin, bunun geçişsiz fiillere gelip bir işte çift olmayı gösterdiğini bildirir (1997:136). Hatiboğlu, ekin fiillerin kök veya gövdelerine gelerek isimler türettiğini belirtir (1974:142). Banguoğlu, bunun isim-fiil eklerinden bir tanesi olduğunu ve tarz adları olarak nitelendirildiklerini bildirir. Bu ekin dilimizde türemeli olduğunu ve çok azının sıfat olarak kullanıldığını aktarır (1986:261). Ergin, bu ekin hareket ifade eden fiil isimleri türettiğini, klişeleşerek nesne adı da olduğunu ve sıfat olarak kullanılmadıklarını aktarır (2013:187). Korkmaz, -(y)Iş, -(y)Uş / -ş, -(Iş), -(Uş) şeklinde ikiye ayırarak fiilden isim yapan bu ekleri ele almıştır. İlk olarak -(y)Iş, -(y)Uş eki üzerinde durmuştur. Bu ekin yapısal olarak isim-fiil eki olduğunu, tek ve çok heceli olan fiillerin kök veya gövdelerinden fiilin asıl mânâsını değiştirmeden, yapılan işin tarzını bildiren geçici kılış isimleri yaptığını belirtir. Ekin kullanım olarak, işteşlik çatısı dışında bazı istisnalarla dilde bulunan bütün fiilleri kapsayacak genişlikte olduğunu söyler. İkinci olarak ise -ş, -(/)ş 1-(U)ş ekini ele alır. Yapı ve işlev bakımından -(y)Iş, -(y)Uş ekinden farklı olduğunu, ünlü ile sonuçlanan fiillere doğrudan, ünsüz ile sonuçlananlara araya bir bağlantı ünlüsü alarak eklendiğini belirtir. Fiillerin kök veya gövdelerinden somut ve soyut kalıcı isimler türettiğini söyler. Ekin bu görevinin -(y)Iş 1 -(y)Uş ekli kılış isimlerinden kalıplaşma yoluyla vedaha sonraki gelişmelerle oluşmadığı görüşünde olduğunu söyler. Çünkü ekin, Eski Türkçe döneminden beri bu işleviyle kalıcı adlar türettiğini aktarır. Tarihi süreç içinde zamanla -(y)Iş 1-(y)Uş kılış adlarından kalıplaşma yoluyla kalıcı adlara dönüşmüş olanların dâbulundğunu söyler. Geçici kılış adlarından kalıcı adlara dönüşen örneklerin de bulunduğunu aktarır. Korkmaz, bu iki şekilli ekin dilimizdeki birçok Arap, Fars vb. kökenli yabancı isimlerin Türkçeleştirilmesinde bayağı işe yaradığını, bulunan karşılıkların bir kısmının yazılı kaynaklarda veya halk ağızlarında bulunan şekillerin yazı diline aktarılması biçiminde olduğunu, bir kısmını ise yeni türetmeler niteliğinde olduğunu belirtir (2009:106-107). Karadoğan, işlek olan bu ekin isim-fiil eki olduğunu ve kalıcı

isim yapma fonksiyonunda sözcükler türettiğini aktarır (2020:143). Tolkun, makalesinde dilimizin bütün dil ve lehçelerinde başlangıçtan itibaren bulunan fakat Orta Türkçe dönemi ve sonrası dönemde yaygın kullanılmaya başlayan bu ekin kökeninin ve fonksiyonlarının her zaman belli olmadığını, ekin bazı lehçelerde hareket ismi yaptığı kadar sıfat-fiiller de türettiğini söyler. Bütün sıfat-fiil eklerinin aynı zamanda mastar işlevinde kullanılabilmesi durumu dikkate alındığında bu ekin yüksek ihtimalle başlangıçta kalıcı isimler yapan, sonraları sıfat-fiil ve daha sonra ise mastar işleviyle yaygınlaşan bir ek olup ekin bu gelişim sürecinin değişik lehçelerde izlerinin hâlen bulunduğu söylenebileceğini aktarır (2018:321). Aşçı, bu ekin Türkçe'nin bütün dönemlerinde işlek olarak kullanıldığını, fiilden eylem adları ve kalıcı adlar yaptığını söyler (2019:950). Güvenç, bu ekin fiillerden hareket adları ve kalıcı adlar türettiğini ve Türkçe'nin bütün dönemlerinde işlek olduğunu belirtir (2004: 185).

3.57.1. Orhun Türkçesi Dönemi

teg- “değmek”→**tegiş** “düşmanla temas, çatışma”

457. Kül Tigin Azman akıg binip oplayu teğdi. Altı eriğ sançdı. Sü **tegişinte** yitiñç eriğ kılıçladı. Ekinti Koşulgakda Ediz birle süngüşdümüz. Kül Tigin Az yağızın binip oplayu teğip bir eriğ sançdı. (**KTY: K, 5**)

(Kül Tigin Azman kır atına binip sabırsızca hücum etti. Altı eri mızrakladı. Ordular **kapaştığında** (da) yedinci eri kılıçladı. İkinci olarak Koşulgak'ta Ediz'lerle savaştık. Kül Tigin Az yağızına binip sabırsızca hücum ederek bir eri mızrakladı.)

ur- “vurmak, dövmek; taşa yazmak, hakketmek”→**uruş** “savaş”

458. ekin ara teğ yağı bolmış teğmeçimen teyin sakındım tenri bilge kaganka sakınu işiğ küçiğ bersiğim bar ermiş erinç teğdükin üçün yıgdım ebke teğdükim **uruş** kılıp tægip inimäogluma ança ötlädim (**OY: 10**)

(İkisinin arasına kadar düşman olmuş. Değmeyim diye düşündüm. Tanrı Bilge hakanı düşünüp işini gücünü verdiğim var imiş. Değdiği için yendim. Eve

(=vatana) değdiğim (vakit) **harp** edip saldırıp erkek kardeşime oğluma öyle öğüt verdim)

***sün-** “mızraklamak”→**sünüş** “savaş, muharebe”

459. ebin barkın buzdum oguz bodun tokuz tatar birle tirilip kelti aguda eki ulug **sünüş** sünüşdüm süsin buzdum elin anta altım ança kazganıp yarlıkaduk üçün men otuz artukı üç yaşıma yok erti üdsig ötülüg kişi (**BKY: D, 34**)

(Evini barkını bozdum. Oğuz halkı, Dokuz Tatar’larla birlikte toparlanıp geldi. Ağu’da iki büyük **savaş** verdim. Askerlerini bozdum, devletini oraya zaptettim. Öylece kapanıp (Tanrı) buyurduğu için, ben otuz üç yaşında yok idi kişi)

3.57.2. Uygur Türkçesi Dönemi

***busa-** “acı, keder”→**busuş** “dert, kaygı, keder, acı, ızdırap”

460. Er **busuşlug**, tengri bulıtlıg boltı. [Bulıt] āra kün tugmış, busanç āra mengi kelmiş tir.

Ança bilingler: Edgü ol. (**IB: 52**)

(Adam **kaygılı**, gök bulutlu oldu. Bulutlar arasından güneş doğmuş, kaygılar arasından (da) sevinç gelmiş, der.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.)

3.57.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

bagda- “güreşte ayak yakalamak”→**bagdaş** “bağdaş”

461. yana **bağdaş** ilme yanın yatmağıl

ünün katğura sen katıg külmegil (**KB: 4114**)

(Bir de **bağdaş** kurma ve yan yatma; yüksek sesle kahkaha atma.)

bak- “bakmak, görmek, ibret almak”→**bakış** “bakış, gözle birbirine bakış, bakma”

462. yiti közlüg ol kör **bakışı** yırak

kayu işke tegse bekitür adağ (**KB: 1855**)

(Keskin gözlü ve uzak **görüşlüdür**; hangi işe el uzatırsa, ayağını sağlam basar.)

bil- “bilmek”→**biliş** “bildik, tanıdık”

463. kişike kerek tegme yirde **biliş**

biliş birle itlür kamuğ türlüg iş (**KB: 497**)

(İnsana her yerde **tanıdık** lâzımdır; her türlü iş **tanıdık** vasıtasıyla yoluna girer.)

uk- “anlamak, idrak etmek”→**ukuş** “akıl, anlayış”

464. kamuğ sözni yıgsa **ukuş** taplamaz

kerek sözni söyler kişikizlemez (**KB: 185**)

(Her sözü saklamayı da **anlayış** hoş görmez; insan lüzumlu olan sözü söyler, gizlemez.)

465. **öp-** “öpmek”→**öpüş** “öpücük” (**DLT**)

3.57.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

tokı- “dokumak; çarpmak, vurmak”→**tokuş** “savaş, dövüş”

466. Közüm birle kördüm ol kâfırları bedr **tokušında** (**NF: 12/13**)

(O kâfırları Bedir **savaşında** gözümle gördüm.)

karga- “lanetlemek, birinin kötülüklerini saymak”→**kargış** “beddua”

467. Olarga kargış du’ası kıldı. (**KE: 169v-9**)

(Onlara **beddua** etti.)

küse- “arzulamak, istemek, özlemek”→ **küsiş** “istenilen, değerli, nâdir”

468. İdris peygamber ‘aleyhi’s-selâm ol ‘ömri üküş didârı **küsiş** (**KE: 19V-12**)

(Ömrü uzun, yüzü **görölmeye değer** İdris peygamber as’dır.)

tut- “tutmak”→**tutuş** “sürekli, devamlı”

469. **Tutuş**rûza tutmağıl ‘ömür rûzasını. **NF: 260/15**)

(**Sürekli** oruç tutma ömür orucunu.)

ük- “toplamak, yığmak”→**üküş** “çok”

470. Medinede üküş saḥābalar bar erdi. (NF: 23/16)

(Medine’de **çok** sahabe vardı.)

3.57.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

471. **kene-** “danışmak, istişare etmek”→**keneş** “öğüt, nasihat” (CC: 6b/8)

bat- “batmak”→**batış** “batı”

472. **kün batışı** (CC: 37a/4)

473. **ker-** “germek”→**keriş** “kavga, tartışma, çekişme” (CC: 81b/35)

kon- “konmak, yerleşmek”→**konuş** “konaklama yeri, göçüp konulan yer”

474. aue dunjæbolmakdıkda feni taṇlaptr **konuşgæ** (CC: 70a/21)

(ave dünya bolmadıkda sēni taṇlaptr[ı]r **konuşga**)

475. **söv-** “sevmek”→**sövüş** “dost, arkadaş” (CC: 3a/10)

ur- “vurmak, dövmek”→**uruş** “savaş”

476. ḥāssa süngüng-ni ve’-selām taḳı süngüng-ni **uruş** vaktında on arşun kılğıl
(MG: 27a-6)

(Bilhassa süngüyü işte bu kadar dahi süngüyü **savaş** vaktinde on arşın yap.)

3.57.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

keç- “geçmek”→**keçiş** “geçiş”

477. yélge oḥşar bu ʿömrünj **kéçişi** (ÇGT: 3/6)

(Bu ömrünün **geçişi** rüzgâra benzer.)

kork- “korkmak”→**korkuş** “korku”

478. bolmasa ğamınj émdi bize **ķorķuş** yok (ÇGT: 38/4)

(Gamin olmasa şimdi bize **korku** yok.)

3.57.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

oyna- “oyynamak”→**oynaş** “oynaş, ahlâksız kadının dostu; ahlâksız kadının oynadığı, düşüp kalktığı kimse”

479. Senün adun kırk **oynaşlu** Boğazca Fatma değül-mi-y-idi (**DKH: DTN, 114/2**)
(Senin adın kırk **oynaşlı** Boğazca Fatma değil miydi?)

bak- “bakmak”→**bakış** “bakış”

480. Kandırıluban **bakışundan**
Ağam Beyrege benzedürem ozan seni (**DKH: DTN, 106/10**)
(Ters bükülen **bakışından**
Ağam Beyrek’e benzetirim ozan seni)

yanıl- “yanılmak”→**yanlış** “yanlış”

481. eger terāzūyı tartılır görse ol şehrin kādısı **yanlış** hüküm eyliye ol velāyete belā ve āfet gele. (**DN: 11b/1**)
(eğer teraziyi tartılır görse o şehrin kadısı **yanlış** hüküm eyleye o veliliğe bela ve afet gele.)

segirt- “seğirtmek, koşturmak, koşturmak”→**segirdiş** “seğirtme, koşturma, koşturmuş, koşturmuş”

482. Babam at **seğirdişüme** baksun kıvansun, oğ atışuma baksun (**DKH: DTN, 22/5**)
(Babam at **koşturduğuma** baksın kıvansın, ok atışıma baksın.)

gör- “görmek, bakmak”→**görüş** “görmek, bakmak, görüş”

483. Anı bunda indeyelüm soralum düşün
Ol hōd bize eydivirür **görüşin** (**YZ: 3/35**)
(Onu bunda çağırılım soralım rüyasını
O kendi kendine söyler **gördüğünü**)

gir- “girmek”→**giriş** “giriş”

484. Pes evvel budurur söze **girişte** (**BH: 19a 417**)
Edeb saklaya gişi her bir işde
(O hâlde önce buyurur söze **girişte**)

Edep saklaya kişi her bir işte)

3.57.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

var- “varmak, ulaşmak”→**varış** “varış, varma”

gel- “gelmek”→**geliş** “geliş, gelme”

485. Ya bu vilâyetle bunların Beyleri olup, düğün eyleyip, birbirine**varış geliş** ettikleri nedir? (**KCN: C. II / 9**)

(Ya bu vilayette bunların Beyleri olup, düğün yapıp, birbirine **varış geliş** ettikleri nedir?)

3.57.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

tanı- “daha önce görülen, bilinen bir kimse veya şeyle karşılaşıldığında, bunun kim veya ne olduğnu hatırlamak”→ **tanış** “tanıdık, bildik kimse veya yer”

486. (*Yan masadaki yaşlı adam **tanış** çıktı.*)

davran- “bir kimseye veya bir şeye karşı belli tavır takınmak”→**davranış** “davranmak işi veya biçimi, tutum, muamele, hareket”

487. Bulgar Kralı Boris, rnek bir **davranışta** bulunmuş, Noeli sınırda, askerlerinin yanında geçirmiştir. (**A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:95**)

diren- “herhangi bir düşüncede, bir istekte veya bir durumda karşı koymak, ayak diremek, inat etmek, ısrar etmek, taannt etmek”→**direniş** “direnmekişi veya biçimi, karşı koyma, dayanma, mukavemet”

488. Öğretmen Zeki Nejad, o tuhaf insanların doldurduğ kasaba, kendi ölüsünü deveye yklemişalıp götüren Ali’nin resmi, Baba İşhaklılann ovadaki savaşlan, kadınların son kadın kalıncaya kadar **direnişleri**, Seyran, Seyran onların arasında olsaydı, onun nasıl dvşeceğ hiç aklından çıkmıyordu. (**Y.K. İnce Memed, 2007:364-365**)

bul- “arayarak veya aramadan, bir şeyle, bir kimse ile karşılaşmak; bir şeyi elde etmek” →**buluş** “ilk defa yeni bir şey yaratma, icat”

489. (Zülfünün bu **buluşu** dâhiyâneydi.) (Y.K. İnce Memed, 2007:376)

göl- “hoşa veya tuhafa giden olaylar, durumlar karşısında, genellikle sesli bir biçimde duygusunu açığa vurmak”→**gülüş** “gülmek işi veya biçimi”

490. Sonra her zamanki gibi iyice bakıyordu orada **gülüşlere**, seslere uzun uzadıya dakunuyor ya da kahvenin havasında nice kıpırtıvarsın insana ve yaşamaya dair, ince ince ayıklayıp belleğinin bir köşesine dolduruyordu. (H.A.T. Kayıp Hayaller Kitabı, 1999:31)

Fiilden isim yapan ek Orhun Türkçesinden Türkiye Türkçesine kadar bütün dönemlerde görülmektedir ve ekin örneklerine de her dönemde ayrı bir şekilde yer verilmiştir.

Ekin fiilden isim yapma dışında fiilden fiil yapma (**vur-uş-tuk**), kalıplaşarak isim görevinde kullanılma (**var-ış**), özel isimlerde kullanılma (**Suziş**), işteş çatı kurarak (**tanı-ş-mak**), dönüşlü çatı kurarak (**titre-ş- mek**) gibi işlevleri de vardır.

Bu ek, *tegiş*, *uruş*, *sünüş*, *busuş* gibi örneklerde durum; *tutuş* örneğinde tekrar; *batış* örneğinde yön; *konusuş* örneğinde yer anlamı verir.

3.58. -t, -(I)t, -(U)t:

Hacıeminoğlu, bu ekin Eski Türkçeden beri var olduğunu ve Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinde kullanıldığını aktarır (1996:27). Argunşah ve Güner, bunun somut ve soyut isimler türettiğini belirtir (2015:84). Argunşah, ekin somut ve soyu adlar türettiğini söyler (2014:111). Gülsevin, ekin geçişli fiillere gelerek adlar türettiğini aktarır (1997:136). Ergin, bu ekin bugünkü kullanımdan daha çok işlek olduğunu, bunlar içerisinde bugün kullanılmayan sözcüklerin Dede Korkut’a özgü olduğunu ve -t ekinin, daha eski bir biçim olan -ut, -üt eki ile karıştırıldığını söyler (2018:441). Timurtaş, ekin daha ziyâde yer ve araç bildirdiğini söyler (1976:350). Hatiboğlu, bu ekin isim veya fiillerin kök ya da gövdelerinden isimler türettiğini belirtir (1974:146). Korkmaz, bu ekin Türkiye Türkçesi döneminde çok işlek olmadığını, geçişli veya geçişsiz tek heceli ve çok heceli fiillerden isim, sıfat ve fiillerden somut isimler ve soyut isimler türettiği söyler. Bu isimlerin yer ismi, fiilingöstermiş olduğu nesne isimleri, yiyecek isimleri ve araç gereç isimleri olduğunu

zikreder (2009:107). Karadoğan, ekin anlam çeşitliliğinin az, fakat türetme işlekliliğinin fazla olduğunu, fiilin bildirmiş olduğu işin gerçekleşmesine yardımcı olan araç, nesne; fiilde bildirilen işin sonucunda meydana gelen ürün anlamında kullanıldığını belirtir (2020:143). Aşçı, bunun geçişli veya geçişsiz fiillerden isim yapan işlek bir ek olduğunu, Türkçe'nin bütün dönemlerinde kullanıldığını, ünlüyle biten fiillere doğrudan, ünsüzle biten fiillere yardımcı ünlülerle eklendiğini aktarır (2019:965).

3.58.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde *-t, -it, -ut, -üt* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.58.2. Uygur Türkçesi Dönemi

adır-“ayırmak”→**adırt** “ayırma, fark; geniş”

491. tatıglıg ertükin **adırt** üdürt (**UAY: 334/3**)

(tatlı olduğunu **ayırma** ayırma)

boşgur-“öğretmek” → **boşgut** “öğrenme, ders, talim; öğretmen”

492. boşgunguluk **boşgut** tözlüg nom ukguluk (**UAY: 249/10**)

(öğrenmek **öğrenme** esaslı öğreti anlamak)

3.58.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

baya- “zengin olmak” → **bayat** “Allah”

493. **Bayat** birdi erse sanga sen me bir (**AH: A58-246**)

(**Tanrı** sana verdi ise, sen de ver.)

art- “artmak, çoğalmak”→**artut** “armağan”

494. kamuğ işçi barça körüdi kelip

tapuğ tozğu birle neng **artut** kılıp (**KB: 1769**)

(Hizmetinde bulunanların hepsi gelip tebrik ettiler; **hediye** olarak, yiyecek ve giyecekbirçok şeyler takdim ettiler.)

495. **köç-** “göçmek”→**köçüt**“at” (DLT)

3.58.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

ayır- “ayırarak”→**ayrıt** “fark, ayrılık”

496. **ayrıt** kemişdi nemeler arasında (ME: 84/4)

(Nesneler arasında **ayrılık** attı.)

mün- “binmek”→**münüt** “binit, binek atı”

497. **münüt** berdi anga atnı (ME: 4/3)

(Atı ona **binit** olarak verdi.)

3.58.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

sarh- “artmak”→**sarhıt** “artık, geri kalan”

498. **farxıt** superfluum (CC: 57b/14)

(**sarhıt**)

key-“giymek”→**keyit** “elbise”

499. aue xatûlarnıñ daçı ogulıñ faa **keydrdi**. (CC: 71a/4)

(ave hatunların daçı ogulıñ saa **kêyd[i]rdi**)

3.58.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

uya- “utanmak”→ **uyatka** “edep, ahlak; utanma, utanç, utanılan, ayıp sayılan”

500. Unıtsadād édisi-din **uyatka** sandursa benı ādem a’zāsı barı bir ol yaratqanda mecmū’ bir gevher olqayu ‘uzvdın āğrısa birisi sirāyet kılıp āğrıyur barısı (ÇGT: 32/4)

(Unutsa adaletinden **ahlaka** düşündürse beni insan organları var bir o yaratanda toplanmış bir cevher o hangi organdan āğrısa birisi sirayet kılıp hepsi āğrıyor.)

3.58.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

yükle- “yüklemek”→**yüklet** “yük taşıyan; yük vurulan, yük yüklenen hayvan”

501. **Yüklet** olsun hünrlüdür

Altın başlı ban iv virgil (DKH: DTN, 18/3)

(Yük taşıyıcı olsun hünerlidir

Altın başlı otağ ver)

ayır- “ayırmak”→**ayrıt** “ayrılma yeri, kavşak”

502. Yidi kız kardaşun yedi yol **ayrıtında** ağlar gördüm Bamsı (DKH: DT, 96/7)

(Yedi kız kardeşini yedi yol **ayrımında** ağlar gördüm Bamsı.)

bin- “binmek”→**binit** “binilecekşey, binek hayvanı”

503. Tavlatavla şahbaz atları sorar olsam **binit** kimün

Ėatar Ėatar develeri sorar olsamyüklet kimün (DKH: DT, 103/2)

(Tavla tavla koğ atları sorar olsam **binek** kimin

Katar katar develeri sorar olsam yük taşıyıcı kimin)

um- “ummak”→**umut** “umut, ümit”

504. Ėalın Oğuz bigleri Beyrek için ‘azim yas tutdılar, **umud** üzdiler. (DKH: DTN, 92/12)

(Kudretli Oğuz beyleri Beyrek için büyükyas tuttular, **ümit** kestiler.)

aş- “aşmak, geçmek” →**aşut** “aşıt, aşılacak yer”

505. Ėarşu yatan Ėara Ėarlu tağlardan aşar olsa

Allah Te’ala senün oğluna **aşut** virsün (DKH: DT, 75/7)

(Ėarşı yatan Ėara Ėarlı dağlardan aşar olsa

Allah Te’ala senin oğluna **aşıt** versin)

ög- “övmek, medhetmek, medh ü sena etmek, överek teşvik ve teşci etmek”→**ögüt**
“ögüt, nasihat, ders”

506. ağ ışuklu alpları yanuma saldum, ağ sakallu Dede Korkutdan **ögüt** aldum
(DKH: DT, 206/11)

(Ak miğferli alpları yanıma aldım. Aksakallı Dede Korkut’tan **ögüt** aldım.)

3.58.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

ög- “övmek, medhetmek, medh ü sena etmek, överek teşvik ve teşci etmek”→**ögüt** “ögüt, nasihat, ders”

507. Ebedlere kadar devam edesi Yüce Osmanlı Devleti’nin güzel geleneklerinden süzülen nasihat ve **ögütleri** içeren, hikmet dolu, gönül alıcı sözlerle dolu mektuplar yukarıdaki mânâları da içerecek şekilde Sadrazamlık makamı tarafından yazdırılmalıdır. **(İT)**

3.58.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

kuru-“ıslaklığını, nemini yitirerek kuru duruma gelmek”→**kurut** “kurutulmuş süt ürünü”

508. *(Komşunun gönderdiği **kurutun** tadı çok güzeldi.)*

yak- “yakmak”→**yakıt** “odun, kömür, mazot, gazyağı, doğalgaz gibi ısı elde etmek amacıyla yakılan özdeklerin ortak adı, yakacak.”

509. *(Bu kadar **yakıt** bizi yaza çıkarmaz.)*

bin- “yüksek bir şeyin veya bir hayvanın üstüne çıkıp ayaklarını sallandırarak oturmak”→**binir**“üstüne binilen hayvan, binek atı”

510. (Köroğlu’nun ah da öyle, Genç Osman’ın, Ali’nin, Muhammed’in **binirleri** de hep öyle...(Y.K. İnce Memed, 2007:128)

kon- “konmak”→**konut** “bir insanın yatıp kalktığı, iş zamanı dışında kaldığı veya tüzel kişiliği olan bir kuruluşun bulunduğu ev, apartman gibi yer, mesken, ikametgâh”

511. Çalıştığım şirketin belediye ve iktidar partisi ile arası iyi olduğu için, imar planı, yani kat yükseklikleri değişecek ve yeni yollar geçecek yerlerden arsalar alıyor, toplu **konut** kredilerinden rahatça yararlanabiliyorduk. **(O.P. Kırmızı Saçlı Kadın, 2016:134)**

öğ- “övmek”→**öğüt** “bir kimseye yapması ve yapmaması gereken şeyler için söylenen sözler, nasihat”

512. Kız kısmının akşam karanlığından sonra evinin kapısından burnunun ucunu bile çıkarmaması gerektiği üstüne ona da, annesine de verdiği **öğütleri** unutmuş gibiydi. (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:227)

Bu ek sadece Orhun Türkçesi döneminde yoktur. Diğer bütün dönemlerde ek mevcut olup eke örnekler verilmiştir.

Fiilden isim yapan bu ek aynı zamanda isimden isim yapma fonksiyonuna da sahiptir (**eşit, yaşıt**).

Bu ek, *boşgut, uyatka* örneklerinde durum; *artut, münüt, keyit, yakıt*, örneklerinde nesne; *aşut, konut* örneklerinde yer; *kurut* örneğinde ise yemek anlamı verir.

3.59. -v, -Av, -İv, -Ov, -Uv:

Gürer Gülsevin, -v ekinin tek bir ünlü ile yapılan adlar olduğunu belirtir. Eski Türkçede mevcut olan “g”lerin sızıcılaşarak ortadan kalkması sonucu, bu ünsüzü barındıran farklı eklerin Eski Anadolu Türkçesi döneminde tek ünlü ile karşılandığını aktarır (1997:136). Uygur, makalesinde, -iv, -iv, -av, -ev ekinin Türk lehçe ve şivelerinde bulunduğunu ve çeşitli işlevlerde yaygın bir şekilde kullanıldığını söyler. Ekte bulunan "v" sesinin aslî olmadığını ve Eski Türkçedeki "ğ/g" sesinden dönüştüğünü aktarır. Türkiye Türkçesinde sondönemlerde yapılmış olan bu eki taşıyan bazı sözcüklerden bahsederek, Türkçe'nin lehçe ve şiveleri arasında belli ölçüler içinde olmak şartıyla kelime ve ek alışverişinin doğal karşılanması gerektiğini belirtir (1996:12). Korkmaz, Oğuz ve Türkmen Lehçelerinde bu ekin mevcut olmadığını, Kıpçak lehçelerine has olan bu ekin -AgUekin gelişmiş olduğunu, dil devriminin başlamış olduğu yıllarında o lehçelerde bulunan örneklerle benzetilerek birkaç sözcük türetilirken kullanıldığını ve ekin, bir hareket sonucunda oluşan olan isimler türettiğini zikreder (2009:108).

3.59.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde ekin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.59.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde bu ekin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.59.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde bu ekin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.59.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

Harezmi Türkçesi döneminde ekin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.59.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

513. bile-“bileyilemek, eğelemek, keskinleştirmek”→**bilev** “bileği, bileği taşı”
(CC:44a/1)

kez- “gezmek, dolaşmak, yürümek” →**keziv** “salgın”

514. keziv di zucht-íæŋ (CC: 80b/3)

(**kêziv** ~ yaŋ)

tat- “tatmak” →**tatov** “tat”

515. [ta]tov ʃmak ygiʃi odor (CC: 57a/30)

([**tatov**] ıyısı)

küt- “gütmek, otlatmak”→**kütöv** “otlak, mera, sürü, topluluk”

516. toʃmeʃe ol tengirniḡ kwtōuden köpden kemízzildi (CC: 63a/40)

(tözmese ol teŋirniḡ **kütöv[ün]**den köpden kemişildi)

açı- “acımak”→**açuv** “yas, matem, keder, üzüntü”

517. Јовѣгѧ **аѣувѣ** тѣнді ѻлвиндѧ kaçan koptí (**CC: 70a/16**)
(sövuñçe **аѣувѣ** tñndi ölüminden kaçan koptı)

er- “olmak, olgunlaşmak”→**erüv** “çabuk, hızlı, enerjik”

518. **ervv** riş. vel tírak (**CC: 57b/7**)
(**érüv** ~ tırak)
3.59.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

küy- “yanmak”→**küev** “damat, güvey”

519. **küevi** Ya’küb Eyyüb’ını elçilikke yiberip kulluk ve devlet ʿāhlık izhār kılıp
istid’ā kılıptur (**BN: 123a/9**)
(***Güveyi** Ya’küp Eyyüb’ı elçiliğe gönderip kulluk ve mevki ve zenginlik
düşkünlüğü gösterip rica kılıptır.*)
3.59.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Eski Anadolu Türkçesi döneminde bu ekin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.59.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde ekin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.59.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

söyle- “düşündüğünü veya bildiğini sözle anlatmak”→**söylev** “bir topluluğa duygular
veyadüşünceler aktarmak için söylenen, uzunca, coşkulu ve güzel söz”

520. 23 Nisan Bayramı'nda, Cumhuriyet Alanı'nda vereceği **söylev** için iyi bir
örnekti şimdi şuRıza'nın oğlu.(**A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:258**)

Bu ek Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde mevcut

değildir. Ekin kullanımına Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde rastlanmıştır ve örnekler verilmiştir.

Bu ek, *bilev* örneğinde nesne; *keziv*, *tatovgibi* örneklerde durum; *kütöv* örneğinde yer; *erüv*, *küyev* örneklerinde kişileştirme anlamı verir.

3.60. -vAn:

Gürer Gülsevin, bu ekin geçişli fiillerde kullanımını örneklendirmiştir (1998:143). Selma Gülsevin, işlek olmayan ekin sadece bir örneğinin mevcut olduğunu, *yayvan* sözcüğünde geçişli tek heceli fiile eklendiğini ve sıfat yaptığını zikreder (1992:95-96). Ergin, bu ekin işlek olmadığını aktarır (2013:198).Şahin, Türkçede bu ekin işlek olmadığını ve sadece *yayvan* sözcüğünde görüldüğünü belirtir (2013:32).

3.60.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde *-van*, *-ven* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.60.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde *-van*, *-ven* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.60.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-van*, *-ven* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.60.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

Harezmi Türkçesi döneminde *-van*, *-ven* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.60.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

Kıpçak Türkçesi döneminde *-van*, *-ven* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.60.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-van*, *-ven* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.60.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-van*, *-ven* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.60.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-van*, *-ven* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.60.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

yay- “bir şeyi açarak, düzelterek bir alanı örtecek biçimde sermek”→**yayvan** “eni boyundan ve derinliğinden çok olan, basık ve geniş”

521. Anavarzanın üstbaşında, Bozkuyuyla Cıgıcık köyünün altında boz topraklı **yayvan** geniş bir yığıntı vardır. (Y.K. İnce Memed, 2007:117)

-van, *-ven* ekinin Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezm Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesine Osmanlı Türkçesi dönemlerinde kullanımı yoktur. Eke sadece Türkiye Türkçesi daöneminde rastlanmıştır ve buna da örnek verilmiştir.

Bu ek, *yayvan* örneğinde nitelik anlamı verir.

3.61. -vUk:

Argunşah ve Güner, *-vuk*, *-vük* ekinin yansıma isimlerden türemiş fiil gövdelerine gelip onlardan isimler türettiğini belirtirken (2015:84), Güzel, çalışmasında Türkiye Türkçesi ağızlarında bu ek ile türemiş olan sözcük sayısının 81 olduğunu söyler (2018:78).

3.61.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde *-vuk*, *-vük* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.61.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde *-vuk*, *-vük* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.61.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-vuk*, *-vük* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.61.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

Harezmi Türkçesi döneminde *-vuk*, *-vük* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.61.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

522. çatla- “çatlamak, çat diye ses çıkarmak” → **çatlavuk** “fındık” (CC: 53b/2)

3.61.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

Çağatay Türkçesi döneminde *-vuk*, *-vük* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.61.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-vuk*, *-vük* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.61.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

Osmanlı Türkçesi döneminde *-vuk*, *-vük* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.61.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

Türkiye Türkçesi döneminde *-vuk*, *-vük* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

Fiilden isim yapan *-vuk*, *-vük* ekinin kullanımı Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezm Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde yoktur. Eke sadece Kıpçak Türkçesi döneminde rastlanmaktadır. Buna da örnek verilmiştir.

Bu ek, *çatlavuk* örneğinde yemek anlamı verir.

3.62. -vul, -avul :

Eckmann, bu ekin bazen Türkçe sözcüklere de getirildiğini söyler (1988:43). Argunşah, bu ekin Moğolca kökenli olduğunu ve Türkçe sözcüklere de geldiğini aktarır (2014:111). Güvenç, Harezm Türkçesinde buekin iki sözcükte tespit edildiğini ve fiilin göstermiş olduğu hareketin anlamını görev olarak üstlenen kişileri ifade eden isimler türettiğini belirtir (2004:191). Aşçı, bu ekin Harezm Türkçesinde sadece üç sözcükte bulunduğunu, fiilin göstermiş olduğu hareketin anlamını görev olarak üstlenmiş kişi, unvan ve mekân ifade eden adlar türettiğini söyler (2019:972).

3.62.1. Orhun Türkçesi Dönemi

Orhun Türkçesi döneminde *-vul*, *-avul* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.62.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi döneminde *-vul*, *-avul* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.62.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

Karahanlı Türkçesi döneminde *-vul*, *-avul* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.62.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

kara-“bakmak”→**karavul**“karakol”

523. Muhammed bin ebi bekr üç künlük yer bardı erse bir **karavulnı** kördi. (KE: 240r-5)

(Muhammet bin Ebu Bekir üç günlük mesafedeki yere vardığında bir **karakol** gördü.)

3.62.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

Kıpçak Türkçesi döneminde *-vul*, *-avul* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.62.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

524. **çap-** “koşmak, akın etmek”→**çapavul** “çapul, yağma” (MMH:204v)

525. **yort-** “koşmak, akın etmek”→**yortavul** “akıncı” (MMH:8)

3.62.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-vul*, *-avul* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

3.62.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

kara- “bakmak”→**karavul** “karakol”

526. Ol gice iki çeriden **kara-vula** çıkub uyumayub, sabahı gözetdiler. (KCN: C. I/9)

3.62.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

Türkiye Türkçesi döneminde *-vul*, *-avul* ekinin fiilden isim yapma görevinde kullanımına rastlanmamıştır.

Bu ekin Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde kullanımı yoktur. Ek, Harezmi Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi döneminde kullanılmıştır ve eke örnek de verilmiştir.

Bu ek, *karavul* örneğinde yer ifade eder.

3.63. -yIk, -yUk, -G, -ØIG, -ØUG:

Clauson, bu ekin en çok kullanılan fiilden isim yapma eki olduğunu; bunun -ık, -ik, -uk, -ük eki ile anlam farkının belli olmadığını ve günümüzde bazı Türk lehçelerinde -ıv, -iv, -uv, -üv şekliyle işlekliliğinin hâlâ mevcut olduğunu belirtir (2007:193). Gabain, bu eki °ğ / °g şeklinde vererek ekin, yapılan işin neticesinde ortaya çıkan şey, aktif isim ve diğerleri şeklinde çeşitli anlamlar verdiğini ve Moğolca'da da aynı olduğunu belirtir (1988:51). -k, -k, -uk, -ük ekinin ise anlam bakımından °ğ eki ile yapılanlardan farkını kesin bir şekilde ortaya koymanın mümkün olmadığını, söz konusu olan ek ile türetilen adların edilgenlik veya yapılan işin sonucunu belirttiğini ve çoğunlukla sıfat olarak kullanıldığını zikreder (1988:54). -yuk, -yük ekinin sıklıkla görülen yüklem adı, yani çoğunlukla sıfat olarak kullanıldığını (1988:55), aynı zamanda, sık sık görülen geçmiş zaman anlamıyla kullanıldığını ve sıfat olarak da görüldüğünü belirterek (1988:58), “-t” ve “-d” ekinden daha az kullanılan ve yazıtlarda hiç rastlanılmayan bu görülen geçmiş zaman ekinin, çoğunlukla sıfat, ender olarak isim ve en çok da çekimli fiil olarak kullanıldığını aktarır (1988:81). Tekin, -g, -ıg, -ig, -ug, -üg ekinin fiilin sonucunu bildiren adlar türettiğini; (2003:89). -k, -uk, -ük ekinin ise eylem sonucu isimler ve nitelikler türettiğini söyler (2003:90). Hacıeminoğlu, -ğ, -g ekinin kullanımının çok olduğunu, yer adları ve soyut adlar yaptığını, yapılan iş neticesinde ortaya çıkan şeyi gösterdiğini (1996:18); -k, -k ekinin ise işlekliliğinin çok olduğunu, fiilden sıfat, soyut adlar, alet ve eşya adları yaptığını belirtir (1996:20). -yuk, -yük ekinin geçmiş zaman sıfat-fiil eki olduğunu belirterek, Eski Türkçede daha çok kullanıldığını, ancak Karahanlı döneminde az kullanıldığını söyler (1996:164). Eckmann, -ğ ve -g ‘nin sedasızlaşmış şekillerinin de kullanıldığını; ekin sıfatlar, iş ya da hareket bildiren mücerret adlar ve bazen de müşahhas adlar için de kullanıldığını belirtir (1988:37). Bir başka yerde -k, /-k, -ak/ -ek, -uk /-ük başlığını vererek -k ‘nın bazen -ğ olduğunu aktarır. Ekin, bir hareketin yerini ya da sonucunu bildiren adlar, bazen de alet adları yapması yanı sıra aynı zamanda pasif anlamlı geçişli fiillerden türetilmiş olan sıfatlar yaptığını örnekler vererek aktarır (1988:41-42). Argunşah ve Güner, bu ekin Çağatay Türkçesi döneminde çoğunlukla eylemin sonucunu bildiren somut ve soyut isimler

türettiğini; bu dönem eseri olan Codex Cumanicus'ta söz konusu ekin çeşitlilik gösterdiğini zikreder. Ekin birden çok heceli sözcüklerin sonunda -g şeklinde bulunduğu gibi aynı zamanda sızıcılaşma sonucu -v şeklinde de kullanıldığını ve dar olan ünlüsünün de yuvarlaklaştığına dair örneklerin mevcut olduğunu belirtir (2015:80). Yine Argunşah, kitabında iki heceli olan sözcüklerin sonlarında bulunan -g yapım ekinin birçok sözcükte düşmüş olmasına rağmen eskicil olarak korunanlarının da mevcut olduğunu; sıfatların yanı sıra aynı zamanda fiillerin sonucunu bildiren adlar datürettiğini söyler (2014:108). Gürer Gülsevin, Eski Türkçedeki -ıg, -ig eki ünsüzünün Eski Anadolu Türkçesinde eriyerek kaybolmasından dolayı, bu ek ile türemiş olan şekillerin 'g'siz kaldığını; tek ünlüden ibaret olan fiiller üzerinde ise 'g' nin saklandığını aktarır (1997:134). Ergin, -k, -k ekinin bugünkü mevcut olan kullanımdan bir farkının olmadığını, örneklerin çoğunun Eski Anadolu Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinin sözcükleri olduğunu aktarır. Eski Türkçedeki -uk, -ük ekinin ise Dede Korkut'ta devam ettiğini, k/h değişikliği ile ekin h'li şekillerinin de mevcut olduğunu belirtir. Bu ekin ünsüzle biten sözcüklere getirildiğini ancak uyum dışında kalmasının eski -uk, -ük'ün devamı olduğunu gösterdiğini, bu ekin tamamen Eski Anadolu Türkçesinin ürünü olduğunu ve Eski Türkçe'nin Eski Anadolu'daki izlerinden biri olduğunu söyler. Sonradan -k, -k ile birleştiğini ve ortadan kalktığını, günümüzde Azerbaycan sahasında sadece Çinçavat ağzında görüldüğünü belirtir (2018:439). Banguoğlu, Eski Türkçe döneminde fiilden ad türeten -ik ekinin aynı şekliyle, -ig ekinin ise damak sesini kaybederek dilimize geldiğini ve bu iki ekin karıştırıldığını söyler.-ig ekinin daha ziyade isim, -ik ekinin ise sıfat türettiğini vurgular (1986:248). -ig ekinin eski ve yaygın bir sıfat-fiil eki olduğunu, Eski Türkçe döneminde damak sesinin tek tük düştüğünü, Batı Türkçesinde ise ekin son damak sesini yitirdiğini, eylemden isimler ve sıfatlar türettiğini ve ekin daima tek heceli olan tabanlara geldiğini belirtir (1986:244). Gökçe, makalesinde isimden veya fiilden türetme fonksiyonlarını dikkate alarak bünyesinde ön seste ya da son seste arka damak veya ön damak /g/ ünsüz seslerinden birini taşıyan yapım eklerinin Eski Türkçe döneminden başlayarak Eski Anadolu Türkçesine kadarki tarihi seyrini ele almış ve bütün tarihî Türk yazı dillerinden örnekler verilmiştir. Gökçe, -ğ, -g ekinin eylemin sonucunu bildiren adlar ve eylem sonucu ortaya çıkan şeyin adı olan isimler türettiğini zikreder (2009:345).

Ergin, Eski Türkçedeki -uk, -ük ekinin Dede Korkut'ta devam ettiğini, ekin h'li biçiminin de mevcut olduğunu ve ekin sürekli ünsüzle biten sözcüklere getirildiğini söyler. Ancak ekin uyum dışında kalmasının eski -uk, -ük'ün devamı olduğunun göstergesi olduğunu, bütün yapısı ile Eski Anadolu Türkçesinin ürünü olduğunu, sonradan -k, -k ile birleşmiş ve ortadan kalkmış olduğunu, bugün Azerbaycan sahasında sadece Çinçavat ağzında bulunduğunu belirtir (2018:439). Korkmaz, bu ekin geçişli fiillere, geçişsiz tek heceli ve çok heceli fiillere gelip sıfatlar veya isimler yapan işlek bir ek olduğunu aktarır. Ek ile yapılmış olan türetmelerin bilhassa sıfatlarda, yapılmış olan bir işi özellik olarak taşıdığını belirten Korkmaz, bu sonuca varılmasının ekin Eski Türkçede -yuk/ -yük kökenli olmasıyla alakalı olduğunu söyler (2009:84). “-ık, -ik, -uk, -ük” eki ile ilgili bir çok bilgiler veren Korkmaz, bu ek ile yapılmış olan türetmelerde "olmuş, bitmiş olanı gösterme ve -mış ekine paralel bir işlev taşıma" özelliğini gördüğünden dolayı eki Eski Türkçede -yuk, -yük ekine bağlamayı gerekli gördüğünü belirterek, ‘y’ ünsüzünün dilimizde kolayca eriyip kaybolma özelliği taşımasının eki -yuk, -yük’ten -ık, -ik, -uk, -ük şekline dönüştürdüğü yargısına vardığını belirtir (2009:85). Hatiboğlu, bu ekin fiillerin kök veya gövdelerinden sıfat görevinde kullanılan kelimeler türettiğini aktarır (1974:80). Gürer Gülsevin, bu ekin geçişli fiillerde, geçişsiz fiillerde, işteş çatı üzerinde, dönüşlü çatı üzerinde ve oldurgan çatı üzerinde kullanımını örneklemiştir. (1998:141). Güzel, yapmış olduğu çalışmada Türkiye Türkçesi ağızlarında -ık, -ik, -uk, -ük ile türemiş olan kelime sayısının 933 olduğunu; -yık, -yik- -yuk, -yük eki ile türemiş olan kelime sayısının ise 81 olduğunu zikreder (2018:78). Mahçup, bu ekin fiilden isim ve isim soylu kelimeler türettiğini, sıfat türettiğini belirtir (2010:51). Özek, -ık, -ik ekinin Eski Türkçe döneminden itibaren kullanıldığını, sevgi ve küçültme bildiren bir ek olduğunu belirtir. Ekin kullanımının, Türkçe'nin tarihî ve çağdaş dönemlerinde sınırlı olduğunu aktarır. Ekin, Türkiye Türkçesi'nin yazı dilinde, sadece birkaç kelimeye kalıplaşmış olduğunu ve Türkiye Türkçesi ağızlarında da görüldüğünü belirtir. Özak, Derleme Sözlüğü'nden hareketle ek ile ilgili örnekler tespit ettiğini, ekin ağızlarda daha canlı olduğunu aktarır. Ayrıca, ekin yeni işlevler de kazandığını söyler. Makalesinde bu ekin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki genel görünümünü ve fonksiyonlarını ortaya koymayı amaçladığını belirtir (2015:57). Akçataş ve Taşdemir, işlek olan bu ekin eklenmiş olduğu fiil

tabanlı kelimelerden birçok isimler ve sıfatlar türettiğini söyler (2019:141). Özkan, makalesinde -vIk/-vUk ve -yIk/-yUk eklerinin kullanımı, işlevleri ve Anadolu ağızlarında bu eklerle oluşturulan sözcükler üzerinde durmuştur. Anadolu ağızlarında işlek olarak kullanılan bu fiilden isim ve sıfat yapan eklerin Türkiye Türkçesinin yazı dilinde görülmediğini ve daha çok ses yansımali sözcük tabanlarına getirildiğini aktarır (2007:40-57). Aşçı, ekin fiilin sonucunu ifade eden somut ve soyut adlar, bazen de sıfatlar türettiğini, Eski Türkçeden itibaren çok işlek olan bu ekin Eski Türkçeden güneybatı Türk lehçelerine uzanan sürecinde eriyerek ortadan kalktığını, fiilin son ses ünsüzü ile ekikaynaştıran bağlayıcı ünlülerin (/I/, /U/) -g ekinin yerini aldığını belirtir (2019:590). Uçar, -Ak, -k, -Ik \-Uk eklerini bir arada vererek bu eklerin kalıcı isim yapma ve sıfat-fiil eki olarak kullanılma işlevlerinin olduğunu söyler (2013:989). Güvenç, Eski Türkçe döneminden beri işlek olan -g ekinin fiillerin göstermiş olduğu hareket ile ilgili somut ve soyut adlar bazen de sıfatlar türettiğini aktarır (2004:124).

3.63.1. Orhun Türkçesi Dönemi

tu- “kapanmak”→**tug** “engel, mania”

527. Yuğurça ıdıpı bar baş aşdımız. Yubulu intimiz. On tünke yantakı **tuğ** ebirü bardımız. Yerçi yer yangılıg boğuzlantı. Bungadıp kağan “Yelü kör” temiş. (TY: K, 2)

((Karlari) yoğururcasına yürütüp ormanla kaplı doruğu aştık. (Ondan sonra) yuvarlanarak indik. On gecede yandaki **engeli** dolanarak gittik. Kılavuz yanıldı ve boğazlandı. Sıkılıp kağan “Sürün atları!” demiş.)

küre- “kaçmak”→**küreg** “kaçak”

528. Keyik yiyü, tabışgan yeyü olurur ertimiz. Bodun boğuzı tok erti. Yağımız teğre oçuk teğ erti; biz aş <t>eğ ertimiz. Ança olurur erkli Oğuzduntan **küreğ** kelti. (TY: G, 1)

(yaban hayvanları yiyerek, tavşan yiyerek yaşıyorduk. Halkın boğazı tok idi. Düşmanlarımız çepeçevre ocak gibi idi; biz (ortadaki) aş gibi idik. Böylece oturur iken Oğuz’lardan bir **kaçak** geldi.)

***kap-** “kapamak”→**kapıg** “kapı”

529. tört yegirmi yaşımka tarduş bodun üze şad olurtum eçim kagan birle ilgerü yaşıl ügüz şantun yazıka tegi süledimiz, kuurıgaru temir **kapıgka** tegi süledimiz kögmen aşa kırkız yerine tegi süledimiz kamağı biş otuz süledimiz üç yegirmi sünüşdümüz. İlligig ilsiretdimiz, kaganlıgıg kagansıratdımız. **(BKY: D, 15)**

(On dört yaşında Tarduş halkı üzerine Şad oturdum. Amcam Hakan ile doğuda Sarı ırmak (ve) Şantung ovasına kadarsefer ettik., batıda Demir **Kapı’ya** kadar sefer ettik, Kögmen (dağlarının) ötesinde Kırgız ülkesine kadar sefer ettik. Toplam yirmi beş (kez) sefer ettik, on üç (kez) savaştık. Devletliyi devletsiz bıraktık, hakanlıyı hakansız bıraktık.)

bil- “bilmek, ayırt etmek”→**bilig** “bilgi, akıl, hikmet, zihin”

530. Töğültün yazı koonayın tiser türük bodun ölsikig anta anıg kişi ança boşgurur ermiş irak erser yablak ağı birür yaguk erser edgü ağı birür tip ança boşgurur ermiş **bilig** bilmez kişi ol sabıg alıp yagru barıp üküş kişi öltüg **(KTY: G,7)**
(Töğültün ovasına konayım dersin, (ey) Türk halkı, öleceksin! Orada kötü (niyetli) kimseler şöyle akıl verirler imiş: “(Çinliler, bir halk) uzak(ta yaşıyor) ise, kötü hediyeler verir, yakın(da yaşıyor) ise iyi hediyeler verir” deyip öyle akıl verirler imiş. (Ey) cahil kişiler, bu sözlere kanıp, (Çinlilere) yakın gidip, çok sayıda öldünüz.)

***sün-** “mızraklamak”→**sünüg** “mızrak”

531. Kül Tigin altı otuz yaşına kırkız tapa süledimiz **sünüg** batımı karıg söküp kögmen yıışg toga yorıp kırkız bodunug uda basdımız kaganın birle sona yışda sünüşdümüz kül tigin bayırkuunun ak adgırıgbinip oplayu tegdi. **(KTY: D, 35)**

(Kül Tigin yirmi altı yaşında (iken) Kırgız’lara doğru sefer ettik. **Mızrak** batımı karı söküp Kögmen dağlarını aşarak Kırgız halkını uykuda (iken) bastık. Hakanları ile Songa dağında savaştık. Kül Tigin Bayırku’ların ak aygırına binip süratle atılarak hücum etti.)

***barı**- “inşa etmek, yapmak”→**bark** “bina, anıt-mezar”

532. Türuk bodun edgü körteçi sen ebine kirteçi sen bunsuz boltaçı sen anta kisre tabgaç kaganta bedizçi koop kelürtüm menin sabımın sımadı içreki bedizçiğ itti anar adınçığ **bark** yaratdım için taşın adınçığ bediz urturtum taş tokıtdım könülteki sabımın urturtum (**BKY: K, 14**)

(Ey Türk (halkı), iyilik göreceksin, evine gireceksin (ve) dertsiz olacaksın. Ondan sonra Çin hakanından çok sanatkârlar getirttim. (Çin halkı) benim sözümü kırmadı, (kendi) saray sanatkârlarını gönderdi. Onlara olağanüstü (bir) **tapınak** yaptırtım. İçini (ve) dışını olağanüstü resim ve heykellerle süslettim. (Ebedi) taş kazdırtım, (üzerine) gönlümdeki sözlerimi hâkkettirdim.)

bedü- “büyümek”→**bedük** “büyük”

533. Tenrikenke işiğ bertin teyin yarlıkamış şad atıg anda bermiş boltukda tokuz oguz teğ yağı ermiş **bedük** ermiş tenriken yorımış (**O:6**)

(Tenrikene işini verdin diye taltif etmiş. Şad adını orada vermiş oldukta dokuz Oğuzlara kadar düşman imiş, **büyük** imiş Tenriken yürümüş)

***buyur**- “emretmek”→**buyruk** “kumandan, amir” (**KTY: G, 1**)

534. Tenri teg tenride bolmış türük bilge kagan bu ödke olurtum sabımın tüketi eşidgil ulayu iniygünüm oğlanım biriki uguşum bodunum biriye şadapıt begler yırıya tarkat **buyruk** begler

(Ben), Tanrı gibi (ve;) Tanrı’dan olmuş Türk Bilge Hakan, bu devirde (tahta) oturdum. Sözlerimi baştan sona işitin, önce (siz) erkek kardeşlerim (ve) oğullarım, birleşik boyum (ve) halkım, sağdaki Şadapıt beyler, soldaki Tarkan’lar (ve) **kumandan** beyler,)

3.63.2. Uygur Türkçesi Dönemi

***isi**- “ısınmak, sıcak olmak”→**isig** “aziz, sevgili”

535. Bars yıl, ekinti ay, bir yigirmike Tay-gün-tan manıstantakı kiçig dintar burua guru eşidip içimiz **isig** Sangun itaçuk üçün bitidim (**IB: 67**)

(Kaplan yılı(nda), ikinci ayın on beşinde, Taygüntan manastırında, (ben) genç dindar (mürüt), mürşit kâhinden işitip, ağabeyimiz **aziz** Sangun İtaçuk için (bu kitabı) yazdım.)

yayla- “yaylamak, yazı geçirmek”→**yaylag** “yayla, yazı geçirecek yer”

kışla- “kışlamak, kışı geçirmek”→**kışlag** “kışı geçirecek yer”

536. Talım kara kuş men. Yaşıl kaya **yaylagım**, kızıl kaya **kışlağım** ol. Tagda turupan mengileyür men.

Ança bilingler: [Edgü ol].(IB: 51)

(Yırtıcı kartalım. Yeşil kayalar **yazlığım**, kızıl kayalar **kışlığım**. Dağlarda kaldığım için mutluyum.

Öylece biliniz:)

arı- “temizlenmek”→**arig** “temiz, arı, saf, kusursuz, mukaddes”

537. **arig** tunig arhant dıntar-larig öldürdüm (AY: III, 4b/14)

(**arı** duru aziz(leri), seçilmişleri öldürdüm)

biti- “yazmak”→**bitig** “yazı, yazıt, kitabe, kitap”

538. Ulu yılıka Ötüken ortosınta, As Önüz Baş, Kan Iduk Baş kedininte yayladım. Örgin bunta yaratıtdım, çit bunta tokıtdım. Bin yıllık, tümen künlik **bitigimin** belgümin bunta yası taşka yaratıtdım (TYY: B/2)

(Ejderha yılına Ötüken ortasında, As Önüz Baş, Kan Iduk Baş arkasında yazı geçirdim. Taht burada yazıt diktirdim, çit burada yazı yazdırtım. Bin yıllık, on bin günlük **yazıtımın** işaretimin burada yassı taş diktirdim.)

bil- “bilmek, tanımak; farkında olmak, ayırımına varmak”→**bilig** “bilgi, bilinç”

539. bilgä **bilig** burhanlar (HU:221)

(erdem, peygamberlerin nişanıdır.)

bol- “olmak, mevcut olmak, var olmak” → **bolug** “var olma, varlık”

***öt-** “rica etmek, dilemek”→**ötün-** “rica etmek, arz etmek” →**ötüg** “rica, maruzat”

540. Ak at karşısın üç **bolugta** talulapan agınka **ötügke** ıdmiş tir. Korkma, edgüti ötün; ayınma, edgüti yalbar! tir.

Ança biling: Edgü ol. (IB: 19)

(Kır at, rakibini üç arayışta seçerek bir dilsiz duaya yollamış, der. Korkma, iyi dua et; korkma, iyi yalvar! der.

Öylece bilin: (Bu fal) iyidir.)

yaru- “ışınmak, parlamak, aydınlanmak”→**yaruk** “parlak, aydınlık, güneş”

541. Tang tanglardı, udu yir yarudı, udu kün tugdı. Kamag üze **yaruk** boltı tir.

Ança biling: Edgü ol. (IB:26)

(Şafak söktü ve yer aydınlandı ve güneş doğdu. Her şeyin üzeri **aydınlık** oldu, der.

Öylece bilin: Bu fal) iyidir.)

baça- “oruç tutmak”→**baçak** “oruç”

542. yanılı **baçak** baçadımız (HU:176)

(yanılıp ne kadar (onlar için) **oruç tuttuysak**)

anu- “hazır olmak, hazır etmek”→**anuk** “hazır, hazırlık”

543. Neteg yılkaşar anı bütürgeki **anuk** turunmn. munta ınaru ay-ı irak (ÇBH: 155-156)

(Her ne buyurursan onu yerine getirmeye **hazır** duruyorum. Buradan ileri, çok uzak)

***köp-** “köpürmek”→**köpük** “köpük”

544. Titir bugra men. Ürüng **köpükümin** saçar men. Üze tengrike tegir, asra yirke kirür tir. Udımag odguru, yatıglı turguru yorıyur men. Antag küçlög men.

Ança bilingler: edgü ol.(IB: 20)

(Dişi deve(li) (bir) erkek deveyim. Ak **köpüklerimi** (ağızımdan öyle) saçarım (ki) yukarıda göklere erişir, aşağıda yer(in dibin)e girer. Uyuyanları uyandırıp yatanları kaldırıyorum. Onca güçlüyüm.

Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.)

sı-“kırmak, kırılmak”→**sıyuk**“kırık, parça”

545. Yima ariy caqsapatliy tinliylar az, caqsapatı**sıyuk** tinliylar öküş (SK: 19)

(Yine temiz imanlı canlılar az, imanı **kırık** (eksik, zayıf) olanlar çok.)

3.63.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

arı- “temizlenmek, temiz olmak, arımak”→**arığ** “temiz, arı, pak”

546. toğar kün **arığ** ya arıgsız timez

ķamuğķa yarukluk birür eksümez (KB: 831)

(Güneş doğar, **temiz** veya kirli demeden, her şeye aydınlık verir; kendisinden bir şey eksilmez.)

biti- “yazmak, takdir etmek, nasip etmek”→**bitig** “kitap, mektup”

547. sözüm sözledim men bitidim **bitig**

sunup iki ajunni tutğu elig (KB: 351)

(Ben sözümü söyledim ve **kitabı** yazdım; bu kitap uzanıp her iki dünyayı tutan bir eldir.)

tıd- “geri koymak, mani olmak, engel olmak”→**tıdıg** “bir şeyden alıkoyma, engel olma, yasak”

548. biri sözlegü ol toķuzı **tıdıg**

tıdıg söz tüpi aslı barķa yıdıg (KB: 999)

(biri söylenebilir, dokuzunun söylenmesi **yasaktır**; **yasak** sözler aslında-esasında hep fenadır.)

ögret- “öğretmek, alıştırmak”→**ögretig** “terbiye”

549. ķarında törümiş ķılınķ **ögretig**

yağız yir ķatında kiter ay tetig (KB: 883)

(ana karnında teşekkül eden tabiat ve **terbiye** ancak kara toprak altında insanı terk edip gider; ey zeki insan.)

kap- “kapmak, ortadan kaldırmak, sindirmek”→**kapug** “kapı”

550. biligke turur bu ağırılık **ķamuğ**

ajunķa kerek tōr kerek il **ķapuğ** (KB: 264)

(bütün bu saygı bilgi içindir; dünyada yeri ister baş-kōşe, ister **eşik** olsun.)

ōrt- “örtmek, kapatmak”→**ōrtüg** “örtü, perde, elbise, kılıf”

551. ķamuğ nengke **ōrtüg** bolur baķsa kōz

kōngülke yok **ōrtüg** munı bilgü öz (KB: 1897)

(Göz için, bakarken, her şey **ōrtülü** olabilir; fakat gönül için **ōrtü** yoktur; bunu bilmelisin.)

aksa- “aksamak”→**aksak** “topal, aksak”

552. telim ögsüzüg kör ya tul tulsakığ

ya közsüz ya oldrum yime **aķsakığ** (KB: 3238)

(Bak burada birçok yetim, dul, âciz, kör, kötürüm ve **topallar** vardır.)

kō- “bağlamak”→**kōk**“kōk, asıl”

553. **Kōki** körklüg erning huyı körklüg ol (AH: B33-317)

(**Aşlı** güzel olan adamın huyu güzel olur;)

beze- “süslemek, nakşetmek, bezemek”→**bezek** “ziynet eşyası, süs, nakış, ”

554. Ağız til **bezeki** kōni söz turur (AH: A34-155)

(Ağzın ve dilin **ziyneti** doğru sözdür;)

tanu- “tanımak”→**tanuk** “tanık, şahit”

555. sening barlıkınķa **tanuķluk** birür

cemad canvar uçğan yügürgen nenge (AH:A3/5-6)

(Canlı, cansız, uçan ve koşan (her) şey senin varlığına **tanıklık** eder.)

bulgan- “bulanmak, kızmak”→**bulganuk** “bulanık”

556. neçe **bulğanuķ** işke tegse süzer

neçe ters tügen erse baksa yazar (KB: 1856)

(El sürdüğü iş ne kadar **bulanık** olursa olsun, süzölmüş, saf bir hâle gelir: ne kadar ters düğüm varsa, bir bakışla onu çözer.)

adır- “ayırmaq”→**adruk** “farklı, fark; başka, öteki”

557. kişide kişi **adrukı** bar telim

bu **adruk** biligdin ayur bu tilim (KB: 201)

(insandan insana çok **fark** vardır; bu **fark** bilgidin ileri gelir, sözüm buna dâirdir.)

3.63.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

agrı- “ağrımaq”→**agrig** “ağrı, sancı”

558. Hêç tenimde sökellik yok ısıtmakı yok baş **agrigı** takı yok (NF: 167/2)

(Vücudumda hiç hastalık, ateş yok; baş **agrisı** dahi yok.)

yun- “yıkanmaq”→**yunug** “abdest”

559. **yunug** bozar iş kıldı er (ME: 6/8)

(Erkek, **abdest** bozacak iş yaptı.)

kon- “konmaq”→**konuk** “misafir”

560. Koylar yırak erdi, ewde sağar koy yok erdi. Bu süt kıandın keldi? tedi erse, Umm-i Mu’id aydı: Bizke bir **konuk** keldi (NF: 22/14)

(Koyunlar uzak idi, evde sağacak koyun yoktu. Bu süt nereden geldi? Dedi ise, Umm-i Mu’id dedi: Bize bir **misafir** geldi)

3.63.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

ba- “bağlamak”→**bag** “bağ, kuşak, ip”

561. ğuhutlar anı tutular dage **bageladiler** dage iâgakna boy (CC: 63b/17)

(cuhutlar anı tuttular dağı **bagladılar** dağı yanagına boynuna)

amra- “sevmek”→**amrak** “aziz, sevgili”

562. **amrakdír** (CC: 81b/39b)

(amrakdır)

563. **biti-** “yazmak”→**bitik** “kitap, yazı, mektup” (CC: 30a/2)

beyi- “büyümek”→**beyik** “büyük, yüce”

564. **beík hoch** (CC: 58a/34)

(bê[y]ik)

sın- “kırılmak”→**sınık** “kırık”

565. almaklık bâbı turur süngü **sınığındın** bir uzun (MG: 72b-1)

(almak kısmı durur süngü **kırığından** bir uzun)

şış- “şişmek, kabarmak”→**şışik** “şişik, şişmiş, kabartı”

566. **şışik** kêtken (CC: 38a/1)

süz- “süzme, temizlemek”→**süzük** “süzülmüş, berrak, temiz, duru”

567. **fuzuk** fu lutir waǰfir (CC: 58b/14)

(**süzük** su)

3.63.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

agrı- “hasta olmak; hastalanmak; ağrımak”→**agrığ** “hastalık; hasta, ağrı”

568. kaçan kâfile naḥle-i maḥmüdiyye-ka yetti érse, bay-ka āğır **agrığ** kélip ayak-
dıntüşürdi. (ÇGT: 84/3)

(*Ne zaman grup Mahmudiye'ye yetişti ise, zengine ağır hastalık gelip
ayaktan düşürdü.*)

kat- “katmak, eklemek”→**katıg** “katı, sert; zor, güç”

569. zâhirleri **katıg** kön dék ve bâtın-ları karangu tün dék ḥaqq kabûlîge
kâbiliyyet-leri ma'dûm taqı 'ilm ü hüner ehliğa câhiliyyet-leri ma'lûm kördüm
(ÇGT: 79/5-7)

(Açıkları **katı** deri gibi ve gizlileri karanlık gece gibi hak kabulüne kabiliyetleri yok olan ve ilm ü hüner ehline cahiliyetleri malum gördüm.)

tap- “bulmak”→**tapug** “hizmet; huzur, kat; ön”

570. başçı-sız barma şeh **tapuğığa** köreyin tése[n]gen likāsını (ÇGT: 24-13)
(Yüzünü göreyim desen hükümdar **huzuruna** aracısız gitme.)

öl- “ölmek”→**ölüg** “ölü”

571. āl gül-dék yüzün kılur yaratқан yā lahd açsañ **ölügñi** bilmege sén (ÇGT: 51/10)

(Kırmızı gül gibi yüzünü eyler yzaratan ya mezar açsan **ölünü** bilmeye sen)

yıra- “uzaklaşmak”→**yırak** “uzak”

572. aytım sübhān-allah yok-lar **yırak** ve **yırak-lar** yok. (ÇGT: 80/7)
(Söyledim sübhanallah yoklar **uzak** ve **uzaklar** yok.)

tile- “dilemek, istemek; çağırmak”→**tilek** “dilek, istek”

573. çığay-lar ümîdi baylarnıñ keremidin turur taķı gedāy-lar yemi tileki {-mi}
ğani -lerniñ dīnār u deremidin turur.(ÇGT: 200/9-10)

(Yoksulların ümidi zenginlerin keremindendir dahi fakirler yiyeceği **dileği** çingenelerin parasından ve dirhemindendir.)

tüz- “düzenlemek, düzeltmek”→**tüzük** “nizam, yasa, yönetim”

574. Moğul arasında Çengiz Han’nın **tüzüki** hālāğaça Çengiz Han yasap koyğan dek oktur: baranğar baranğar, cavanğar cavanğar, gol gol, ebā’anced yerlig yeride ok turar.(BN: 100b/6-7)

(Moğol arasında Çengiz Han’ın **yasası** şimdi Çengiz Han düzenleyip bırakan kadardır: Ordunun sağ tarafı ordunun sağ tarafı, ordunun sol tarafı ordunun sol tarafı, saf ve alay saf ve alay, babadan babaya yerli yerindedir.)

3.63.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

tanı- “tanımak”→**tanık** “şâhit, tanık”

575. **Tanuqluğa** varursın Hâk evine

Bir iş işle ki cânun da sevine (**KEMŞ: 9a/7**)

(**Tanıklığa** varırsın Hak evine

Bir iş yap ki canında sevine)

esrü- “sarhoş olmak”→**esrük** “kendinden geçmiş, sarhoş”

576. **Esrük** görse ya içse esrimiye harām māl eline gire. (**DN: 38b/2**)

(**Sarhoş** görse veya içse esrimiye haram mal eline gire.)

bize- “süslemek, bezemek”→**bizek** “süs, ziynet, süs eşyası”

577. Zıkr-i Bismillāhirrahmānirrahīm

Ꞑamu nesne **bize gidür** iy hâkim (**İN: A,B 1^b/1**)

(Bismillāhirrahmānirrahīm zikri

Bütün nesne **süsüdür** ey her şeyi bilen)

öde- “ödemek, vermek”→**ödek** “tazminat, ödenmesi gereken şey; borç.”

578. **ödek** düşmez ve eger od urduğında yıl kopmış olsa (**KG: 99b/10**)

(Eğer ateş vurduğunda yıl kopmuş olsa **borç** düşmez.)

kuşa- “kuşatmak, çevirmek”→**kuşak** “belisıkı tutmak için sarılan sargı, kumaş”

579. **Ꞑuşak** bağlar Yusufun berk biline

Viridi elin Ꞑardaşları eline (**YZ: 4/54**)

(**Ꞑuşak** bağlar Yusuf’un sağlam beline

Verdi elini kardeşlerinin eline)

yüğü- “koşmak”→**yügrük** “koşucu, koşan, hızlı giden, sür’atli”

580. Keser günde ser çeşme **yügrük** yahşı

Dāyim geldüğünde tursa devlet yahşı (**DKH: DT, 208/6**)

(Kesme gününde kumandan **hızlı** güzel

Daim geldiğince dursa devlet güzel)

bil- “bilmek”→**bilig** “bilgi, anlayış”

581. Menüm dahi içinde bir ‘aklı şaşmış **biligi** yitmiş koca babam var.(DKH: DTN, 34-2)

(Benim dahi içinde bir akli şaşmış **şuuru** yitmiş ihtiyar babam var.)

buyur- “buyurmak”→**buyrug**“emir, ferman”

582. Eyitdiler sultân olursa ol bize
Buyruğ idiserdür kânumuza (YZ: 3/33)
(Söylediler sultan olursa o bize
Emredecektir hepimize)

art- “çoğalmak, fazlalaşmak”→**artug** “artık, fazla”

583. İki yüz kâravaş **artuğ**ıdı (SN: 27/11)
Ki her biri başına bir tuğıdı
(İki yüz cariye **fazla idi**
Ki her biri başına bir sorguç idi)

aç- “açmak”→**açuk**“açık”

584. Bu boy Deli Dumrulu olsun, menden sonra alp ozanlar söylesün, alnı **açuk**
cömerd erenler dinlesün didi. (DKH: DTN, 169/11)
(Bu destan Deli Dumrul’un olsun, benden sonra alp ozanlar söylesin, alnı **açık**
cömert erenler dinlesin dedi.)

del- “delmek”→**delük** “delik”

585. Eger bigler geyik alsa kulağı **delük** olsa Begil sevincidür (DKH: DTN, 238/3)

(Eğer beyler geyik avlasa, kulağı **delik** olsa, Begil sevincidir.)

böl- “bölmek”→**bölük** “parça, kısım”

586. Andan gecdiler. Bir **bölük** ferîşteye irişdiler kim otururlar idi.(MRN: 18a/3)
(Ondan geçtiler. Bir **kısım** meleğe eriştiler ki otururlar idi.)

yırt- “yırtmak”→**yırtuh** “yırtık, yırtmaç”

587. Yidi bin kaftanınun ardı **yırtuḥlu** yarımından kara saçlu sası dinlü din düşmeni alaca atlu kâfir bindi, yığadı, dün puçuğında Kazan Bigün ordusına geldi. (DKH: DT, 38/2-5)

(Yedi bin kaftanınun ardı **yırtmaçlı**, yarısından kara saçlı, pis dinli, din düşmanı alaca atlı kâfir bindi, dörtlale hücum etti, gece yarısında Kazan Bey'in yurduna geldi.)

sın- “kırılmak, parçalanmak”→**sınuk** “sınık, kırılmış”

yık- “yıkmaq, yok etmek”→**yıkuk** “yıkılmış olan, harap, viran”

588. Âh yıkuḳla **sınuḳlardan** gelür
Hak **yıkuḳ** sınuk gönüllerde olur (İN: B3^b / 51)
(Âh yıkılmış olanla kırılmışlardan gelir.
Allah yıkılmış olan kırılmış gönüllerde olur.)

bulan- “bulanmak”→**bulanuk** “bulanmış olan, bulanık”

589. Degüldür yigide ‘ayb olsa ‘aşık (PN: 31b 9)
Turılmaz olmayınca su **bulanuk**
(Yigide âşık olsa ayıp değildir
Su **bulanık** olmayınca durulmaz)

art- “sayıca ve miktarca çoğalmak”→**artuk** “kullanılandan arta kalan, artan şey”

590. Ol ki kendüden **artukdur** sıl ider denizlere karışur. (AMT: 48a/4)
(O ki kendinden **fazladır**. Sel eder denizlere karışır.)

kon- “uçmasına son verip, bir yerde durmak”→**konuk** “misafir”

591. Hâliyâ siz bize **konuksız** üç güne degin, andın sonra kerem idünüz yine gidünüz (AMT: 217b/7)
(Şimdi siz bize **misafirsiniz** üç hüne kadar, ondan sonra kerem ediniz yine gidiniz)

3.63.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

aç-“açmak”→**açık** “kapalı durumda olmayan”

592. Şimden geri biz **açık** yerde bulunmağın faydası yoktur. Heman Selâsil kalesinedek gitmek gerektir. (KCN: C. II / 9)

böl- “bir bütünü iki ya da daha çok parçaya ayırmak”→**bölük** “bir bütünden ayrılmış olan parça; idari bakımdan tam bir birim oluşturan en küçük askeri birim”

593. Daha once birkaç defa anlatıldığı şekilde devşirme çocuklarının göze batanları ve seçilmişleri Edirne ve İstanbul’daki saraylara alınıp eğitildikten ve İslamın şartları kendilerine öğretildikten sonra, mevcutları sipahi ocağına, silahdar ocağına, sağ ve sol ulufeciler cemaatlerine, sağ ve sol garipler denilen süvari **bölüklerine** dağıtılırdı.(Aİ)

3.63.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

dile- “birinden bir şeyin yapılmasını istemek, rica etmek, arzu etmek”→**dilek**”bir kimsenin dilediği şey, istek, talep, rica, murat”

594. Ne yapacağız birikenî? "Salı Pazarı'ndaki Karagöz'lü, Halkevi Köycü Akşamı'nda derdini dinleyip, gerçekleşmesi zaman isteyen **dileklerini** bir köşeye not ettiğimiz efendimiz... Yaklaşın. Size bir çift sözümüz var!" mı diyeceğiz? (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:285)

buna-“frengi, alkolizm gibi dış sebeplerden veya yaşlılık, damar tıkanması gibi iç sebeplerle zihni bağıntı kopmak, ateh getirmek”→**bunak** “bunamış olan kimse, ateh getirmiş olan kimse, matuh”

595. Nihayet sonra, Yaşar o ak saçlı budala, o anadan doğma **bunak** ona hiç yere düşmandı. (A.H.T. Huzur, 1949:218)

alış- “yadırgamaz duruma gelmek”→**alışık** “herhangi bir duruma alışmış olan”

596. (Ferhat Hoca: "Âşık Veli," dedi en yumuşak sesiyle, "Şu İnce Memed türküsünü kes. Bak Memed nasıl terledi. Anlarsın ya, o böyle şeylere **alışık** değil.") (Y.K. İnce Memed, 2007:576)

yen- "savaş veya yarışmada üstünlük sağlamak, üstün gelmek"→**yenik** "savaş veya yarışmada yenilmiş, mağlup"

597. (Bu yıl da olmasaydı, Öğretmen Dünder karalar bağlayacaktı. Beceriksiz, **yenik**, ülküye sırt çevirmiş olacaktı.) (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:13)

sol- "rengini yitirmek, rengi uçmak"→**soluk** "rengi atmış olan"

598. Hâlâ iki örgü hâlindeki saçları, kolunun altında kitaplarıyla herkesinkinden uzun, **soluk** mantosu içinde görür onu. (A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:153)

öksür- "solunum yolları zarlarının rahatsızlığı sebebiyle akciğerlerdeki havayı birdenbire ve gürültülü bir sesle dışarı vermek"→**öksürük** "ciğerlerdeki havanın, solunum organlarının kasılması ve zorlanmasıyla ağızdan gürültü ile çıkması"

599. (Ben de kalktım o zaman; muşamba kaplı masaları, kıvranıp kıvranıp tavana doğru yükselen sigara dumanını, boğuk **öksürükleri**, uykulu kaşık şıkırtılarını ve domino oynayanların suskunluğunu orada öylece bırakıp hemen dışarı attım kendimi.)

Fiilden isim yapan bu ek, Orhun Türkçesinden Türkiye Türkçesi dönemine kadar Türkçe'nin bütün dönemlerinde kullanılmıştır ve oldukça işlek bir ektir. Bundan dolayı her dönem için örnekler fazlaca verilmiştir.

Bu ek, *tuggibi* örneklerde durum; *küreg*, *buyruk*, *isig*, *yaylag*, *kışlag* gibi örneklerde kişileştirme anlamında; *kapıg*, *sünüg*, *örtüg*, *kuşak* gibi örneklerde nesne; *bark* örneğinde yer; *bedük*, *arıggibi* örneklerde nitelik anlamı verir.

3.64. -z, -Az, -Iz, -Uz:

Gabain, bu ekin artık canlı olmadığını ve sıfat da yaptığını aktarır (1988:55). Hacıeminoğlu, bu ekin Eski Türkçede mevcut olduğunu ve Karahanlı Türkçesi

dönemi metinlerinde müstakil isimler yaptığını söyler. -z ile biten bazı sözcüklerin, bilhassa tek heceli olan adların sonundaki -z ekinin fiilden ad yapım eki olduğunu, bundan dolayı böyle sözcükleri tahlil ederek, bunun bir yapım eki olduğunu gösterir. Bunun yanı sıra birden fazla heceli kelimelerde de bunun yapım eki olarak kullanıldığını belirtir. Kalsın, bu ekin eskiden beri organ isimleri, somut, soyut isimler ve sıfat olarak kullanılan isimler türettiğini belirterek, Harezmi Türkçesi döneminde yaygın bir kullanımının olduğunu, organ isimleri, somut, soyut isimler ve sıfat olarak kullanılan isimler türettiğini zikreder (2013:116). Argunşah ve Güner ekin, Kıpçak Türkçesi döneminde çoğunlukla organ ismi ve soyut isimler türettiğini aktarır (2015:84). Argunşah, Çağatay Türkçesi döneminde bu ekin organ adları türettiğini söyler (2014:111). Korkmaz, bu ekin bugün işlekliliğini kaybetmiş çok eski bir türetme eki olduğunu, ekin kök ile kaynaşmasından dolayı çoğu varlığını hissettirmediğini, ancak Eski Türkçe ile yapılan karşılaştırmaların ekin varlığını aydınlığa çıkardığını belirtir. Ekin tek heceli bazen de çift heceli geçişli ve çoğunlukla geçişsiz fiillerden fiilin göstermiş olduğu işi yapan veya bu işten etkileneni anlamında sıfatlar ve isimler türettiğini söyler(2009:109). Hatiboğlu, genellikle kök anlama bağlı isim veya fiil kökünden isim soylu kelimeler kurduğunu zikreder (1974:164). Güner, ekin organ ismi ve soyut isim türettiğini belirtir (2013:1608). Güner Gülsevin, ekin geçişli ve geçişsiz fiillerde kullanımını örneklendirmiştir (1998:143). Selma Gülsevin, işlek olmayan bu ekin geçişli ve geçişsiz tek hecelilerde isim, geçişli çok hecelilerde sıfat olarak kullanımını örneklendirmiştir (1992:96). Şahin, fiilin göstermiş olduğu işten etkilenen anlamında isimler yapan bu ekin günümüzde işlekliliğini kaybeden eski bir ek olduğunu söyler (2013:32). Güzel, çalışmasında Türkiye Türkçesi ağızlarında -ız, -iz, -uz, -üz eki ile türeyen sözcük sayısının 28 olduğunu aktarır (2018:78). Aşçı, bu ekin eski olduğunu, çok az sayıda sözcükte varlığını devam ettirdiğini, fiilin göstermiş olduğu işi yapanveya bu işten etkilenen anlamında adlar ve sıfatlarıtürettiğini söyler (2019:975). Güvenç, bu ekin işlekliliğini kaybettiğini ve az sayıda isimde görüldüğünü belirtir (2004: 192).

3.64.1. Orhun Türkçesi Dönemi

ba- “bağlamak”→**baz** “bağımlı, tabi”

600. kırk artukı yeti yolu sülemiş yegirmi sünüş sünüşmiş tenri yarlıkaduk üçün illigig elsiretmış kaganlıgıg kagansıratmış yağıg **baz** kılmış tizligig sökürmiş başlıgıg yüküntürmüş (**KTY: D, 15**)

(kırk yedi kez sefer etmiş, yirmi (kez) savaşmış. Tanrı (öyle) buyurduğu için, devletliyi devletsiz bırakmış, hakanlıyı hakansız bırakmış, düşmanları **bağımlı** kılmış, dizlilere diz çöktürmüş, başlılara baş eğdirmiş.)

bog- “boğmak”→**boguz** “boğaz”

601. Keyik yiyü, tabışgan yeyü olurur ertimiz. Bodun **boğuzı** tok erti. Yağımız teğre oçuk teğ erti; biz aş teğ ertimiz. Ança olurur erkli Oğuzduntan küreğ kelti.

(**TY: 8**)

(Yaban hayvanları yiyerek, tavşan yiyerek yaşıyorduk. Halkın **boğazı** tok idi. Düşmanlarımız çepeçevre ocak gibi idi; biz (ortadaki) aş gibi idik. Böylece oturur iken Oğuz’lardan bir kaçak geldi.)

3.64.2. Uygur Türkçesi Dönemi

kö- “görmek”→**köz** “göz”

602. kılınçın ymā **közin** körüp (**HU:350**)

(ve amellerimizle (şeytanın) gözü ile bakarak)

3.64.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

agı- “konuşmak, söylemek”→**agız** “ağız, konuşma organı”

603. negü kelse tapla kör edgü isiz

boyun bir қазақа көни tut **agız** (**KB: 1431**)

(İyi ve kötü, ne gelirse, ona râzı ol; kazaya boyun eğ, **ağzını** bozma.)

3.64.4. Harezmi Türkçesi Dönemi

u- “muktedir olmak”→**uzluk** “beceriklilik”

604. **uzluğ** kıldı işde, yinçgelik kıldı(**ME: 188/2**)

(İşte **beceriklilik** kıldı, incelik kıldı)

yet- “ulaşmak, yetişmek”→**yetiz** “mükemmel, tam”

605. **yétiz** bişürdi et-ni(ME: 7/7)

(Etini **tam** pişirdi .)

3.64.5. Kıpçak Türkçesi Dönemi

ö- “düşünmek”→**öz** “kendi”

606. kim **öz** iaşuchíniazırfa alay bilingis kimol tengri ioluna (CC: 62b/27)

(kim **özyazuhın** yaşırfa alay bilingis kim ol tengeri yoluna)

607. **sem-**“tıka basa yemek” →**semiz** “semiz, şişman, besili, yağ” (CC: 39a/6)

3.64.6. Çağatay Türkçesi Dönemi

bog- “boğmak”→**boğuz** “boğaz, gırtlak”

608. öğrenür ānıñ bile bulur yarağ yime taħammül-süz erür bu **boğuz** (ÇGT: 136/3)

(*Öğrenir onun ile imkân bulur ve bu **boğaz** tahammülsüz erer.*)

3.64.7. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

sö- “söylemek”→**söz** “söz”

609. Nazm düzdüm bu **sözi** dün ü günü

Gör ne şirin hikâyetdür bunı (YZ: 1/14)

(Manzum dizdim bu **sözü** dün ve gün

Gör ne sevimli hikâyedir bunu)

3.64.8. Osmanlı Türkçesi Dönemi

bu- “donmak”→ **buz**“buz”

610. Asker varıp, **buz** üzerine kondu. (KCN: C. II / 15)

3.64.9. Türkiye Türkçesi Dönemi

tık- “iterek, zorla, aceleyle sokmak”→**tıkız** “çok doldurulup tıkılarak sıkıştırılmış”

611. (***Tıkız** yastık başımı ağrıtıyor.*)

yultri- “parlamak”→**yıldız** “Güneş ve Ay dışında olmak üzere, gökyüzünde görülen ışıklı gök cisimlerinden her biri.”

612. Yine de Ankara yaz gecesinin **yıldızları** başına hiç böyle yakın olmamıştı.
(A.A. Ölmeye Yatmak, 2014:317)

Görüldüğü üzere, -z, -az, -ız, -iz, -uz, -üz eki Orhun Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesi dönemlerinde mevcuttur ve ekin adı geçen dönemlerde örneklerine yer verilmiştir.

Bu ek fiilden isim yapması yanı sıra aynı zamanda isimden isim yapma (**çöpez**), yine isim soylu sözcüklere gelerek çoğul yapma (**dördüz**) fonksiyonlarına da sahiptir.

Ekin ayrıca isim soylu kelimelere gelmek (**kadıncağ-ız**), isim soylu kelimelere gelerek çoğul anlamında kullanılmak (**beşiz**) şeklinde işlevleri de vardır.

Bu ek, *baz* örneğinde kişileştirme; *boguz*, *köz* gibi örneklerde organ; *uzluk*, *yetiz* gibi örneklerde nitelik; *yıldız* örneğinde cisim anlamı verir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu tez çalışmasında görüldüğü üzere Orhun Türkçesi döneminden Türkiye Türkçesi dönemine kadar fiilden isim yapan ekler ele alınmıştır. Yan cümle oluşturma işlevli sözdizimsel ekler üzerinde durmaktan ziyâde, sözcük düzeyinde başlı başına isim yapan ekler üzerinde durulmuştur. Türkçe'nin bütün dönemlerinde yani Orhun Türkçesi döneminden Türkiye Türkçesi dönemine kadar geçen tarihî süreçte toplamda 64 tane fiilden isim yapan ek tespit edilmiştir. Bu ekler alfabetik sıra esas alınarak verilmiştir. Söz konusu olan ekler ile ilgili toplamda 612 tane örneğe yer verilmiştir. Örneklere çokça yer vermedeki amaç, ele alınmış olan fiilden isim yapma eklerinin Orhun Türkçesinden Türkiye Türkçesi dönemine kadarki tarihsel dönemlerdene kadar işlek olup olmadığını belirlemektir.

Dönemsel olarak hangi dönemde kaç tane fiilden isim yapan eke ulaşıldığına bakılacak olursa; Orhun Türkçesi döneminde 18, Uygur Türkçesi döneminde 25, Karahanlı Türkçesi döneminde 18, Harezmi Türkçesi döneminde 41, Kıpçak Türkçesi döneminde 35, Çağatay Türkçesi döneminde 30, Eski Anadolu Türkçesi döneminde 36, Osmanlı Türkçesi döneminde 29 ve Türkiye Türkçesi döneminde 55 tane fiilden isim yapan eke ulaşılmıştır. Bakıldığı zaman dönemler içerisinde Türkiye Türkçesi döneminin fiilden isim yapma noktasında en işlek olan dönem olduğu görülmektedir. Eklerin bazı dönemlerde fiilden isim yapma dışında isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil olarak kullanıldığı da görülmüştür ve bunlar ilgili yerlerde belirtilmiştir.

Bu çalışmanın sonunda kolayca görünmesi ve yararlanılması amacıyla düzenlenmiş olan tabloda ekler, tarihî gelişim süreci içerisinde ele alınmış olup eklerin bazı dönemlerde son derece işlek olarak kullanılırken bazı dönemlerde az veya çok az işlek olduğu, bazı eklerde ses değişimlerinin yahut düşmelerinin yaşandığı görülmektedir. Tarihî dönem içerisinde tespit edilen 64 ek içinde 9 tane ekin Türkçe'nin bütün dönemlerinde aktif bir şekilde kullanıldığı görülmüştür. Söz konusu olan dönemlerde 27 tane ek oldukça işlek bir şekilde kullanılmıştır. 8 tane ekin az işlek olduğu, 29 tane ekin ise çok az işlek olduğu görülmüştür. Aynı kalan ekler olduğu gibi değişime uğrayan ekler de olmuştur. 48 tane ek aynı kalırken 14 tane ek değişime uğramıştır.

Dönemsel olarak bakıldığı zaman elde edilen 64 tane ek içerisinde bazı eklerin sadece bir dönemde bulunduğu tespit edilmiştir. Bunlar -alık, -AmAk, -ArI,

-ArII, -cAmA, -DAçI, -GUr, -(I)mII, -(U)mIU, -mAcA, -mAlI, -mIk, -mUk, -p, -(I)p, -(U)p, -pAk, -sAl, -vAn, -vUk ekleridir. Bazı eklerin ise sadece iki veya üç dönemde kullanıldığı görülür. Bunlar -AcAk, -AlAk, -Am, -AmAç, -AsI, -gUIUk, -Iç, -Uç, -mAl, -mIş, -mUş, -nçIg, -v, -Av, -Iv, -Ov, -Uv, -vul, -avul ekleridir. Bu da yukarıda adı geçen eklerin fiilden isim olarak işlekliliğinin çok az olduğunu gösterir. Eski Türkçe döneminde işlek olan ek sayısı 27; Orta Türkçe döneminde 39, Yeni Türkçe döneminde ise 56'dır. Bunları aşağıda verilen tabloda görmek mümkündür.

Çeşitli dönemlerde yani Orhun Türkçesinden Türkiye Türkçesi dönemine kadar verilen örneklerde eklerin birtakım anlamlar kazandığı görülmektedir. Eklerindurum, nitelik, yiyecek, yer, yön, pekiştirme, devamlılık, meslek, alet gibi birçok anlamlar ifade ettiği görülmüştür. Bunlar da hem açıklama kısımlarında hem de tabloda belirtilmiştir. Toplamda 21 tane farklı anlamda ek tespit edilmiştir. Dönemler içerisinde eklerin vermiş oldukları anlamlara bakıldığı zaman anlamsal olarak en çok durum ve nesne anlamı veren eklerin olduğu görülmektedir. 39 ek durum, 23 ek ise nesne anlamı vermiştir. Bazı ekler sadece bir anlam verirken bazıları birden fazla anlam türetir. Tablodan da anlaşılabileceği üzere 23 tane ek sadece bir anlam, 41 tane ek ise birden fazla anlam vermiştir.

Bu tez çalışmasının Orhun Türkçesi döneminden Türkiye Türkçesi dönemine kadar fiilden isim yapan eklerini ele almış olması ve eklere çeşitli anlamlar vermiş olması fiilden isim yapan ekler üzerinde çalışacak olan biri için oldukça kolaylık sağlayacaktır.

Tezimin hedeflerinden biri de fiilden isim yapan eklerin anlamlarını tespit edebilmektir. Yapılacak olan buna benzer çalışmalarla eklerin sözcüklere ne tür anlamlar kattığı daha iyi anlaşılabilir. İsimden fiil yapma ekleri, fiilden isim yapma ekleri, isimden isim yapma ekleri ve fiilden fiil yapma ekleri üzerinde yapılacak benzer çalışmalar, böyle kapsamlı bir şekilde ele alındığında ve bunların hepsi tamamlandığında, Türk Dil Kurumu'nun yeni kavram türetimleri konusunda yapılacak eleştirilerin önüne geçilebileceği kanaatindeyiz.

FİİLDEN İSİM YAPMA EKLERİ

	EKLER	Orhun Türkçesi Dönemi	Uygur Türkçesi Dönemi	Karahanlı Türkçesi Dönemi	Harezmi Türkçesi Dönemi	Kıpçak Türkçesi Dönemi	Çağatay Türkçesi Dönemi	Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	Osmanlı Türkçesi Dönemi	Türkiye Türkçesi Dönemi	ANLAM
1.	-A	-	-A	-	-A	-A	-A	-A	-A	-A	Durum, alan
2.	-AcAk	-	-	-	-	-	-	-	-AcAk	-AcAk	Nesne
3.	-Aç	-	-	-	-Aç	-Aç	-	-Aç	-	-Aç	Nesne, durum
4.	-AgAn, -AğAn	-	-	-	-	-AgAn	-	-AgAn	-AğAn	-AgAn, -AğAn	Tekrar
5.	-Al	-	-	-	-Al	-	-	-Al	-Al	-Al	Durum, tasarlama
6.	-AlAk	-	-	-	-AlAk	-	-	-	-	-AlAk	Devamlılık ,nesne
7.	-alık	-	-	-	-alık	-	-	-	-	-	Yer
8.	-Am	-	-	-	-	-Am	-	-Am	-	-Am	Miktar, durum
9.	-AmAç	-	-	-	-	-	-	-AmAç	-	-AmAç	Yer, durum
10.	-AmAk	-	-	-	-	-	-	-	-	-AmAk	Nesne, durum, tekrar
11.	-AnAk, -nAk	-	-	-	-AnAk	-AnAk	-	-AnAk, -nAk	-	-AnAk	Durum, nesne, süreklilik
12.	-ArI	-	-	-	-	-	-	-	-	-ArI	Durum
13.	-ArII	-	-	-	-	-	-	-ArII	-	-	Nesne
14.	-AsI	-	-	-	-	-AsI	-	-	-	-AsI	Nesne
15.	-cA, -çA	-	-	-	-cA, -çA	-	-	-	-cA, -çA	-cA	Durum

16.	-cAk, -cUk, çAk, -çUk	-	-çUk	-	-cAk, -cUk, -çAk, -çUk	-çAk	-	-çAk	-	-cAk	Alet, nesne, durum
17.	-cAmA	-	-	-	-	-	-	-	-	-cAmA	Durum
18.	-cI, -cU, -çI, -çU	-	-çU	-	-cI, -cU, -çI, -çU	-	-çI, -çU	-	-	-cI	Durum, yiyecek
19.	-ç	-ç	-ç	-ç	-ç	-ç	-ç	-ç	-ç	-ç	Durum, yer, alet
20.	-DAçI	-	-	-	-	-DAçI	-	-	-	-	Kişileştirm e
21.	-DI, -DU, -IntI, -UnTU	-	-DI, -DU	-DI, -DU	-DI, -DU	-DI, -DU	-	-DI, -DU, -IntI, -UntU-	-	-DI, -DU, -IntI, -UntU	Durum, alet, yemek
22.	-DIk, -DOK, -DUk	-DOK	-	-	-DIk, -DUk	-DIk, -DUk	-	-	-	-DIk, -DUk	Durum
23.	-GA	-GA	-GA	-GA	-GA	-GA	-GA	-GA	-GA	-GA	Durum, alet, nesne
24.	-GAç	-	-GAç	-	-GAç	-GAç	-	-GAç	-	-GAç	Alet, durum
25.	-GAk, -ØAk, -gUk	-	-GAk	-GAk, -ØAk	-Gak, -ØAk,	-GAk, -ØAk	-GAk, -ØAk	-ØAk	-ØAk	-ØAk	Durum, nesne, alet, yer
26.	-GAn, -ØAn	-GAn,	-	-	-GAn	-GAn	-GAn	-GAn	-ØAn	-GAn, -ØAn	Yer, alet, durum
27.	-GI, -GU	-GI, -GU	-GI, -GU	-GI, -GU	-GI, -GU	-GI, -GU	-GI, -GU	-GI, -GU	-GI, -GU	-GI, -GU	Durum, nesne, alet
28.	-GIç, -GUç	-	-	-GIç, -GUç	-GIç, -GUç	-GIç, -GUç	-GIç, -GUç	-GIç, -GUç	-GIç, -GUç	-GIç, -GUç	Alet, nesne, nitelik, meslek
29.	-gUçI, -IcI,	-gUçI,	-gUçI,	-	-gUçI	-gUçI, -IçI,	-gUçI,	-IcI, -IçI	-IcI, -UcU	-IcI, -UcU	Nitelik,

	-UcU, -IçI, -UçU					-UçI					meslek, alet
30.	-GIn, -GUn	-GIn, -GUn	-GIn, -GUn	-GIn, -GUn	-GIn, -GUn	-GIn, -GUn	-GIn, -GUn	-GIn, -GUn	-GIn, -GUn	-GIn, -GUn	Nesne, durum
31.	-gUIUk	-gUIUk	-gUIUk	-	-	-	-gUIUk	-	-	-	Nitelik, yemek
32.	-GUr	-	-	-	-	-	-GUr	-	-	-	Durum
33.	-I, -U	-I, -U	-I, -U	-	-I, -U	-I, -U	-I, -U	-I, -U	-I, -U	-I, -U	Durum, yer, nesne
34.	-Iç, -Uç	-	-	-	-Iç, -Uç	-	-	-	-Iç, -Uç	-Iç, -Uç	Alet, nesne
35.	-(I)mlI, -(U)mlU	-	-	-	-	-	-	-	-	-(I)mlI, -(U)mlU	Durum
36.	-I, -(I)I, -(U)I	-I, -(I)I, -(U)I	-I, -(I)I, -(U)I	-I, -(I)I, -(U)I	-I, -(I)I, -(U)I	-I, -(I)I, -(U)I	-I, -(I)I, -(U)I	-	-I, -(I)I, -(U)I	-I, -(I)I, -(U)I	Yer, araç
37.	-m, -(I)m, -(U)m	-m, -(I)m, -(U)m	-m, -(I)m, -(U)m	-m, -(I)m, -(U)m	-m, -(I)m, -(U)m	-m, -(I)m, -(U)m	-m, -(I)m, -(U)m	-m, -(I)m, -(U)m	-m, -(I)m, -(U)m	-m, -(I)m, -(U)m	Durum, nesne, yer
38.	-mA	-mA	-mA	-mA	-mA	-mA	-mA	-mA	-mA	-mA	Durum, nesne, yemek
39.	-mAcA	-	-	-	-	-	-	-	-	-mAcA	Oyun, hastalık
40.	-mAç, -bAç	-	-	-	-mAç	-mAç	-mAç	-mAç	-mAç	-mAç, -bAç	Nitelik, yemek, oyun
41.	-mAk, -mAklIk	-mAk, -mAklIk	-mAklIk	-mAklIk	-mAklIk	-mAklIk	-mAklIk	-mAklIk	-	-mAklIk	Nitelik, nesne, yemek
42.	-mAl	-	-	-	-	-	-	-mAl	-	-mAl	Nitelik
43.	-mAlI	-	-	-	-	-	-	-	-	-mAlI	Nitelik, durum

44.	-mAn	-	-mAn	-mAn	-mAn	-mAn	-mAn	-mAn	-	-mAn	Nesne, unvan, nitelik, kişileştirm e
45.	-mAZ, -mAZllk	-	-	-	-mAZ	-	-mAZ, -mAZllk	-mAZ/-	-	-mAZ, -mAZllk	Nitelik, durum
46.	-mIk, -mUk	-	-	-	-	-	-	-	-	-mIk, -mUk	Durum
47.	-mIr, -mUr	-	-mIr, -mUr	-	-mIr, -mUr	-mIr, -mUr	-mIr, -mUr	-mIr, -mUr	-mIr, -mUr	-mIr, -mUr	Nesne, durum
48.	-mIş, -mUş	-	-	-	-mIş, -mUş	-	-	-mIş, -mUş	-	-mIş, -mUş	Durum, yemek, kişileştirm e, araç
49.	-n, (I)n, (U)n	-n, (I)n, (U)n	-n, (I)n, (U)n	-n, (I)n, (U)n	-n, (I)n, (U)n	-n, (I)n, (U)n	-n, (I)n, (U)n	-n, (I)n, (U)n	-n, (I)n, (U)n	-n, (I)n, (U)n	Durum, kişileştirm e, nitelik
50.	-nçIg	-	-nçIg	-	-nçIg	-	-	-	-	-	Durum
51.	-p, (I)p, - (U)p	-	-	-	-p, (I)p, - (U)p	-	-	-	-	-	Nitelik
52.	-pAk	-	-	-	-	-	-	-	-	-pAk	Nitelik
53.	-r, -Ar, -Ir, -Ur	-	-	-r, -Ar, -Ir, -Ur	-r, -Ar, -Ir, -Ur	-	-r, -Ar, -Ir, -Ur	-r, -Ar, -Ir, -Ur	-r, -Ar, -Ir, -Ur	-r, -Ar, -Ir, -Ur	Yer, yön, nitelik, durum, kişileştirm e
54.	-sAk	-	-	-	-	-sAk	-	-sAk	-sAk	-sAk	Kişileştirm e
55.	-sAl	-	-	-	-	-	-	-	-	-sAl	Kişileştirm e
56.	-sIk, -sUk, -	-sIk, -sUk	-	-	-sIk, -sUk	-	-sIØ, -sUØ	-	-sIØ, -sUØ	-sIØ, -sUØ	Durum, zaman,

	sIØ, -SUØ										nitelik, nesne
57.	-ş, -(I)ş, -(U)ş	-ş, -(I)ş, -(U)ş	-ş, -(I)ş, -(U)ş	-ş, -(I)ş, -(U)ş	-ş, -(I)ş, -(U)ş	-ş, -(I)ş, -(U)ş	-ş, -(I)ş, -(U)ş	-ş, -(I)ş, -(U)ş	-ş, -(I)ş, -(U)ş	-ş, -(I)ş, -(U)ş	Durum, tekrar, yer, yön
58.	-t, -(I)t, -(U)t	-	-t, -(I)t, -(U)t	-t, -(I)t, -(U)t	-t, -(I)t, -(U)t	-t, -(I)t, -(U)t	-t, -(I)t, -(U)t	-t, -(I)t, -(U)t	-t, -(I)t, -(U)t	-t, -(I)t, -(U)t	Durum, nesne, yer, yemek
59.	-v, -Av, -Iv, -Ov, -Uv	-	-	-	-	-v, -Av, -Iv, -Ov, -Uv	-Av	-	-	-v	Nesne, durum, yer, kişileştirm e
60.	-vAn	-	-	-	-	-	-	-	-	-vAn	Nitelik
61.	-vUk	-	-	-	-	-vUk	-	-	-	-	Yemek
62.	-vul, -avul	-	-	-	-vul	-	-vul	-	-vul	-	Yer
63.	-yIk, yUk, -G, -ØIG, -ØUG	-G, -ØIG, -ØUG	-G, -ØIG, -ØUG	-G, -ØIG, -ØUG	-G, -ØIG, -ØUG	-G, -ØIG, -ØUG	-G, -ØIG, -ØUG	-G, -ØIG, -ØUG	-G, -ØIG, -ØUG	-G, -ØIG, -ØUG	Durum, kişileştirm e, nesne, yer, nitelik
64.	-z, Az, -Iz, -Uz	-z, -Az, -Iz, -Uz	-z, -Az, -Iz, -Uz	-z, -Az, -Iz, -Uz	-z, -Az, -Iz, -Uz	-z, -Az, -Iz, -Uz	-z, -Az, -Iz, -Uz	-z, -Az, -Iz, -Uz	-z, -Az, -Iz, -Uz	-z, -Az, -Iz, -Uz	Kişileştirm e, organ, nitelik, cisim

KAYNAKLAR

- Ağaoğlu, A. (2014). *Ölmeye Yatmak*. (1. Basım). İstanbul: Everest Yayınları.
- Ahışhalı, R. , Doğan, M. , Topal, M. , Aydın, M. , İşbilir, Ö. *Osmanlı Türkçesi Metinleri -I*. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Ahışhalı, R. , Öztoprak, N. , Doğan, M. *Osmanlı Türkçesi -II*. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Akar, H. (2010). *Heşt-Behişt (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Sözlük)*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Akbaş, A. (2018). “Türkçede Sal/Sel Sorunu”. *Türk Dili*, 795, 36-38.
- Akçataş, A., Taşdemir, S. (2019). “Türkiye Türkçesinde Kök Ya da Gövdeye Gelen Ekler Üzerine Bir Anlambilim İncelemesi”. *Avrasya Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 129-149.
- Akdemir, Y. , İsi, H. (2017). “Çekim Ekinden Yapım Ekine +CA”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (48), 14-28.
- Akkuş, M. (1995). *Kitab-ı Ğunya İnceleme-Metin-İndeks-Tıpkıbasım*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1947). *Kutadgu Bilig I: Metin*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi (Türk Dil Kurumu Neşri)
- Arat, R. R. (1959). *Kutadgu Bilig II: Tercüme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arat, R.R. (1992). *Atebetü'l - Hakayık*. (2. Baskı). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Argunşah, M. (2014). *Tarihî Türk Lehçeleri - Çağatay Türkçesi*. (3.Baskı). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Argunşah, M. , Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. (Birinci Baskı). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Aslan, N. (2010). *Ahmedî İskender-nâme (1-1102 Beyit), (Dil İncelemesi, Metin, Gramatikal Dizin)*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

- Aşçı, M. (2019). *Harezmi Türkçesinde Söz Yapımı*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Atalay, B. (1945). *Ettuhfet-üz-Zekiyye fil-Lugat-it-Türkiyye*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayazlı, Ö. (2017). “The Suffix /+GA/ in Turkic Languages”. *International Journal of Languages’ Education and Teaching* 5, (3), 714-726.
- Banguoğlu, T. (1986). *Türkçe’nin Grameri*. (2.Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Berbercan, M.T. (2011). *Çağatayca Gülistan Tercümesi (Gramer-Metin-Dizin)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1931). *Abû Hayyân Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*. İstanbul.
- Clauson, S.G. (2007). “Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler¹”. *Dil Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 185-196.
- Clauson, S.G. (1960). *Sanglax A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammed Mahdî Xân*. London.
- Çağatay, S. (1947). “Eski Osmanlıca’da Fiil Müştakları II. Partisipler”. *A. Ü. D.T.C.F. Dergisi*, 5, 525-552.
- Çağırın, Ö. (1992). *Ahmed-i Dâ’î Tıbb-ı Nebevî İmlâ-Fonetik-Morfoloji-Karşılaştırmalı Metin-İndeks ve Sözlük I. Cilt*. Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Çiftçi, S.K. (1997). *Bahrü’l-Hakâyık (Transkripsiyon, Dil Özellikleri, Sözlük)*. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Devellioğlu, F. (2012). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dizdaroğlu, H. (1962). *Türkçede Sözcük Yapma Yolları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eckmann, J.(1988). *Çağatayca El Kitabı*. (Çev. G. Karaağaç). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. (Eserin orijinali 1966’da yayımlanmıştır).

- Eckmann, J. (2014). *Nehcü'l Feradis Tıpkı Basım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Elmalı, M. (2016). *Daşakarmapathāvadānamālā Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, H. (2000). “Yeni Bir Ek: -sal/-sel”. *Türk Dili*, 580, 291-305.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erenoğlu, D. (1997). *Pend-nâme Güvâhî (Dil İncelemesi)*. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Ergin, M. (2013). *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: BAYRAK Basım/ Yayım/Tanıtım.
- Ergin, M. (2018). *Dede Korkut Kitabı I-II: Giriş-Metin-İndeks-Grammer-Tıpkıbasım*. (2.Baskı). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2003). *Dede Korkut Kitabı*. (Yay. Haz: Murat Emre Şahin, Hasan Kadıköylü). Hisar Kültür Gönüllüleri.
- Erten, N.B. (2017). “Türkiye Türkçesinde -ma Ekinin Yapım Eki Olarak İşlevleri”. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(6), 556-563.
- Gabain, A.V. (1988). *Eski Türkçe'nin Grameri*. (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökçe, A. (2009). “Bünyesinde Art Veya Ön Damak /G/ Ünsüzü Bulunduran Yapım Eklerinin Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Kadar Tarihi Seyirleri”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4 (8), 340-382.
- Gökyay, O.Ş. (1979). “Türkçede “-MAL” ve “-MEL” Eki Üzerine”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, 26-27, (1978-1979), 23-32.
- Güllüdağ, N. (2019). “Tarihsel Gelişim Süreci İçinde -mAn/+mAn Eki”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7, (16), 557-590.
- Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Gülsevin, G. (1998). “Çatı Ekleri Üzerinde Kullanılabilen Ekler”. *İlmi Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, 6, 125-146.
- Gülsevin, S. (1992). *(Kâmûs-ı Türkî'ye Göre) Türkçede Fiilden İsim Yapan Ekler ve Kullanılışları*. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Güner, G. (2013). “Hikmetli Hikâr'ın Hikâyesi'nin Dil Özellikleri I: Yapım Ekleri”. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8 (9), 1603-1611.
- Güneş, B. (2017). “-mAcA Ekiyle Türetilen Bazı Terimler Hakkında”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, (51), 89-93.
- Güven, Ö. (2019). *Kitâb-ı Esrârü'l- 'Ârifin: Dil İncelemesi-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Güvenç, L. (2004). *Harezmi Türkçesinde İsim*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Güzel, F. (2018). “Türkiye Türkçesi Ağzılarında Yapım Ekleri I: Yazı Dilinde Bulunmayan Yapım Ekleri”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- BELLETEN*, 66 (1), 73-114.
- Hacıeminoğlu, N. (1996). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1968). *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları: 1378.
- Hatiboğlu, V. (1974), *Türkçe'nin Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hazar, M. (2011). “Türk Dilindeki Fiilden İsim Yapan -Cak Eki Hakkında”. *Dil Araştırmaları*, (8), 141-153.
- Johanson, L. (2014). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*. (Çeviren: Nurettin Demir), (2.Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kalsın, Ş. (2013). *Harezmi Türkçesi Grameri -İsim- (Memlük Kıpçak ve Kuman Kıpçak Türkçesiyle Karşılaştırmalı)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Karadoğan, A. (2008). “Türkiye Türkçesinde Yeni Bir Sıfat-Fiil Eki: -l”. *Bilig, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı*, (46), 57-66.

- Karamanlioğlu, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. (1. Baskı). Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karasoy, Y. (2004). “Türkçede -ma (-me) Ekinin Yeri”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1 (6), 1-14.
- Kâşgarlı Mahmûd. (2005). *Divânü Lugâtî't-Türk*. (Birinci Basım). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*. (Birinci Baskı). Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kemal, Y. (2007). *İnce Memed*. (7. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri: (Şekil Bilgisi)*. (3. Baskı). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Leontiç, M. (2017). “Türkçede Fiilimsiler”. *Hikmet-International Peer-Reviewed Journal of Scientific Research*, 68-81.
- Mahçup, T. (2010). *Türkçede Eklerin Kazandırdığı Anlamlar*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Mansuroğlu, M. (2012). “Türkiye Türkçesinde Söz Yapımı Üzerinde Notlar”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 10 (0), 5-24.
- Mansuroğlu, M. (2012). “Türkçede -taçı Ekinin Fonksiyonları”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 7 (1-2), 105-108.
- Mutlu, K. (2017). *Babur-nâme'nin (61a-120a) Arasındaki Bölümü (Metin, Gramatikal Dizin ve Sözlük)*. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Müller, F.W.K. , Gabain, A.von. (1945). *Çaştani Bey Hikâyesi*. (Türkçeye çeviren: S. Himran). İstanbul: Bürhaneddin Erenler Basımevi.
- Nasırü'dü-din bin Burhanü'd-din Rabguzi. (1997). *Kısasü'l-Enbiya (Peygamber Kıssaları), I.Giriş-Metin-Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 681-1.
- Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm) (Suvamaprabhasasütra)*. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 1.

- Özavşar, R. (2009). *Märzubännâme Tercümesi (Metin, Çeviri, Art Zamanlı Anlam Değişimleri, Dizin)*. Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Özbay, B. (2014). *Huastuanift Manihaist Uygurların Tövbe Duası*. (Birinci Baskı). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özbek, A. (2015). *Düş-nâme (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkı Basım)*, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özek, F. (2015). “+Ak ve (I)k Eklerinin Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (28), 57-67.
- Özkan, Abdurrahman. (2007). “Anadolu Ağızlarında -vİk/-vUk ve -yİk/-yUk Ekleriyle Oluşturulan Kelimeler”. *Araştırmalar –İnsan Bilimleri Araştırmaları-*, 9 (17), 39-57.
- Öztürk, E. (2017). *Eski Anadolu Türkçesi El Kitabı*. (1. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Pamuk, O. (2002). *Kar*. (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sadykbekov, K. (2014). “-Ğan -Gen Sıfat Fiil Eklerinin Tarihi Gelişimi Üzerine (Memlük Kıpçak Eserleri Örneğinde)”. *International Journal of Languages’ Education and Teaching*, (2), 109-119.
- Sarıkaya, B. (2010). *Rükneddin Ahmed’in Acâibü’l-Mahlûkat Tercümesi (Giriş-Metin-Sözlük)*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Sevinçli, V. (2007). *Letâyifnâme (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*. (Birinci Baskı). İstanbul: Töre Yayın Grubu.
- Sevinçli, V. (2018). “Eski Türkçede Fail Görevindeki Sıfat-Fiillerin Kullanımı”. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 9-26.
- Şahin, H.H. (2013). *Türkçede +CI/+CU İsimden İsim Yapım Eki*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şahin, H. (2009). *Eski Anadolu Türkçesi*. (2. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.

- Şakar, S.Ö. (2015). “+gu, +-gü Eki Ve İşlevleri”. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10 (8), 1801-1816.
- Şirin, B.İ. (2017). *Babur-nâme’nin (120a-183a) Arasındaki Bölümü (Metin, Gramatikal Dizin Ve Sözlük)*.Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Tahir, K. (2004). *Devlet Ana*. (18.Basım). Tekin Yayınevi.
- Tanpınar A.H. (1949). *Huzur*. Dergâh Yayınları.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. (2. Baskı). İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9
- Tekin, T. (1988). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek KurumuTürk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (1998). *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. (2. Baskı). İstanbul: Simurg Yayınevi.
- Tekin, T. (2017). *İrk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı*. (2. Baskı). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Temir, A. (1999). “Türkiye Türkçesindeki -sal/-sel Sıfat Eki Nereden Geliyor?”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (8), 3-5.
- Timurtaş, F.K. (1976). “Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri”. *Türkiyat Mecmuası*, (18), 331-368.
- Timurtaş, F.K. (2013). *Tarihî Türkiye Türkçesi Araştırmaları 1 Osmanlı Türkçesine Giriş Eski Yazı-Gramer-Aruz-Metinler*. (32.Baskı). ALFA Basım Yayım Dağıtım.
- Tolkun, S. (2018). “-(X)ş Mastar Eki midir?”. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4 (9), 297-328.
- Toparlı, R. (1992). *Harezmi Türkçesi*. (1. Baskı). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Toparlı, R., Vural, H., Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. (2. Baskı). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toprak, F. (2003). “Harezmi Türkçesi ve Fiillerin Özellikleri”. *Türk-Kırgız Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (13), 105-118.

- Toptaş, H.A. (1999). *Kayıp Hayaller Kitabı*. (1. Basım). İstanbul: Adam Yayınları.
- Tufar, N. (2003). *Tek ve Çift Heceli Fiillerin Türeme Gücü*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Türk, V. (1990). *Mecalisü'n-Nefa'is Metin-İnceleme*. Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Uçar, M. (2013). “Fiilden İsim Yapan Ek mi? Sıfat-Fiil Eki mi?”. *6. Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*, 1, 982-992.
- Uğurlu, M. (1984). *Munyetu'l-Ğuzât Metin-İndeks*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Uluscu, G. (2013). *Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Miraçname (Metin-Gramer-Dizin)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Unat, F.R. , Köymen, M.A. (1949). *Mehmed Neşrî Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşrî Tarihi I. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Unat, F.R. , Köymen, M.A. (1957). *Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşrî Tarihi II.Cilt*. Ankara : Türk Tarih Kurumu.
- Üşenmez, E. (2006). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Üşenmez, E. (2008). “Türkçe İlk Kur'an Tercümesi ve Tercümedeki -mak/-mek Eki Hakkında”. *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, (14), 62-70.
- Yılmaz, Y. (2012). “{-mAk} ve {-mA} Eklerinin Hâl Ekleriyle Münasebeti”. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/2, 1267-1280.
- Yüce, N. (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb Hıvârizm Türkçesi İle TercümeliŞuşter Nüshası (Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks)*. (2. Baskı). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zülfikar, H. (2010). “-agan (-ağan), -egen (-eğen) Ekinin Türkçedeki İşlevi”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5 (1), 42-56.
- Zülfikar, H. (2012). “Terim Çalışmalarına Katkılar -amak (-emek) Eki”. *TDK Türk Dili Dergisi*, 419-427.

Zülfikar, H. (2011). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*. (2.Baskı). Ankara:
Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Gamze GÖKÇEK
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri :
Telefon :
Faks :
E-mail :

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	Türk Dili Anabilim Dalı	2021
Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü	2017

Yabancı Dil

İngilizce

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU

26..11..2020

Tez Başlığı / Konusu:

Dünden Bugüne Türkçede Fiilden İsim Yapma Ekleri

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 260 sayfalık kısmına ilişkin,/...../..... tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından TURNİTİN intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 18 (On Sekiz) dir.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

26..11..2020
Gamze GÖKÇEK

Adı Soyadı : GAMZE GÖKÇEK

Öğrenci No : 179201054

Anabilim Dalı : Türk Dili Ve Edebiyatı

Programı : Tezli Yüksek Lisans-Türk Dili

Statüsü : Y. Lisans ☒ Doktora ☐

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ERATALAY
...../...../20

ENSTİTÜ ONAYI
UYGUNDUR
...../...../20
Prof. Dr. Bekir KOÇLAR
Enstitü Müdürü